

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE

FAKULTA HUMANITNÍCH STUDIÍ

Katedra genderových studií

Bc. Lenka Šimková

**Rodová diferencovanost' vol'nočasových
aktivít po vstupu do manželstva v období
socializmu**

Diplomová práce

Vedúci práce: PhDr. Hana Havelková, Ph.D.

Praha 2016

Prehlásenie

Prehlasujem, že som predkladanú diplomovú prácu spracovala samostatne a použila len uvedené pramene a literatúru. Súčasne dávam zvoľenie k tomu, aby práca bola sprístupnená v príslušnej knižnici UK a prostredníctvom elektronickej databázy vysokoškolských kvalifikačných prác v repozitári Univerzity Karlovej a používaná k študijným účelom v súlade s autorským právom.

V Prahe dňa 23. 6. 2016

Bc. Lenka Šimková

Pod'akovanie

V prvom rade by som chcela veľmi poďakovať PhDr. Hane Havelkovej, Ph.D., vedúcej mojej diplomovej práce, za užitočné rady, trpezlivý prístup, podporu pri výbere témy, inšpiráciu a motiváciu, ktorá ma poháňala stále ďalej a najmä za čas, ktorý mi venovala aby mi pomohla nasmerovať ma pri písaní na správnu cestu.

Rovnako by som chcela poďakovať mojím rodičom, bez ktorých by som nemala možnosť študovať to, čo ma naozaj baví, ktorí mi pomohli pri realizácii rozhovorov, ktorí mi venovali plnú podporu pri štúdiu v zahraničí a rovnako ma podporovali pri plnení všetkých mojich snov. Ďakujem.

Obsah

ABSTRAKT	6
ABSTRACT	7
1. ÚVOD.....	8
2. TEORETICKÁ ČASŤ	11
2.1 Základné teoretické východiská a pojmy.....	11
2.1.1 Koncept rodu a voľného času.....	11
2.1.2 Emancipácia žien za socializmu	16
2.2 Ukotvenie témy v rámci socializmu	20
2.2.1 Rôzne obdobia rodinnej politiky v socializme	20
2.2.2 Funkcie voľného času	23
2.2.3 Voľný čas ako útočisko pred socializmom.....	25
2.2.4 Možnosti a kontrola VČ	27
2.3 Podpora zo strany štátu	29
2.3.1 Ne/dostatok voľného času	29
2.3.2 Zospoločensťovanie domácich prác.....	33
2.4 Maskulinizácia a feminizácia činností.....	36
2.4.1 Rodová deľba práce	38
2.4.2 Podoba „správnej ženy“	42
2.5 Zhrnutie teoretickej časti.....	45
3. EMPIRICKÁ ČASŤ	47
3.1 Metodológia	47
3.1.1 Feministický výskum a paradigma	47
3.1.2 Pozicionalita vo výskume.....	49
3.1.3 Pamäť a skúsenosť ako nástroj výskumu	50
3.1.4 Etika výskumu	53
3.2 Techniky výskumu	55
3.2.1 Metóda zberu dát	55
3.2.2 Metóda analýzy dát.....	57

3.3 Interpretácia výsledkov výskumu	60
3.3.1 Medailóny komunikačných partnerov a partneriek	60
3.3.2 Kategórie javov, ktoré vyplynuli z analýzy.....	67
3.3.3 Zhrnutie kategórií.....	87
4. METODOLOGICKÁ SEBAREFLEXIA.....	90
5. ZÁVER	91
BIBLIOGRAFIA.....	94
PRÍLOHY	98

ABSTRAKT

Diplomová práca sa zaoberá otázkou rodovej diferencovanosti voľnočasových aktivít po vstupe do manželstva v období socializmu. Teoretická časť sa pozerá na problematiku z pohľadu rôznych prístupov vytvárania voľného času v období socializmu a toho, akým spôsobom tieto kroky ovplyvnili rodový charakter tých ktorých činností. Teória si kladie za cieľ priblížiť situáciu a životné podmienky manželských párov po nástupe žien na pracovný trh v období socializmu, ktoré ovplyvnili trávenie voľného času. Empirická časť je založená na analýze pološtrukturovaných rozhovorov realizovaných s manželskými párami, ktoré vstúpili do pracovného procesu a manželstva v období normalizácie. Cieľom diplomovej práce je tak odhaliť, aký rodový charakter mali jednotlivé aktivity a aký dôraz na tieto činnosti kládli samotní manželia v súvislosti s tým, kým boli vykonávané. Cieľom výskumu je rovnako prepojenie sociálnych javov odkrytých počas rozhovorov s teóriami a myšlienkami prezentovanými v rámci teoretickej časti práce.

Kľúčové slová: rod, voľný čas, manželstvo, štátny socializmus, rodová diferencovanosť, deľba práce, kolektivizácia

ABSTRACT

This diploma thesis deals with the gender differentiation of leisure activities in marriage under socialism. The theoretical part focuses on different approaches to leisure time activities under socialism and how these steps influenced their gender character. The goal of the theoretical part is to give an idea of living conditions of married couples after women accessed the labour market under socialism and to what extent it influenced the way how they spent their free time. The empirical part is based on analysis of semi-structured interviews with married couples who got married and joined the workforce in an era of standardisation. The aim of the diploma thesis is to reveal the gender character of particular leisure time activities and to what extent the married couples put emphasis on these activities in terms of gender. The aim of the research is to demonstrate the social phenomena revealed in the interviews in connection with the theories and thoughts presented in the theoretical part of the diploma thesis.

Key words: gender, free time, marriage, state socialism, gender differentiation, division of labor, collectivization

1. ÚVOD

Téma postavenia žien a rodových rolí v rodine v období socializmu je sama o seba veľmi bohatou na výskumné otázky a oblasti, ktorými sa výskum môže uberať. Špecifická situácia československých žien za socializmu zaujíma feministky po celom svete a práve v možnosti žien pracovať v tej dobe vidia silný emancipačný prvok. Situácia socialistických žien je však omnoho komplikovanejšia a preto je dôležité skúmať skúsenosti týchto žien a dať im možnosť vyrozprávať, čím si ony samé prešli a ako ony samé vnímali kroky socializmu, ktoré boli označované za emancipačné. Na základe toho som sa rozhodla venovať rodovej diferencovanosti voľného času mužov a žien, ktorého odhalenie by napomohlo k lepšiemu pochopeniu každodennosti s ktorou sa v tej dobe manželské páry stretávali. Výskumnou otázkou práce je tak to, aký rodový charakter nadobúdajú voľnočasové aktivity po vstupe ľudí do manželstva a to konkrétne v období normalizácie, nakoľko bolo toto obdobie charakterizované ústupom do súkromnej sféry rodiny a jej posilnením¹. Samotná téma voľného času je síce celkom rozšírenou z hľadiska rôznych analýz, avšak odkrytie rodového charakteru jednotlivých činností a toho, akým spôsobom boli tieto činnosti rozdeľované, či dokonca pridelované po vstupe do manželstva, odkrýva mnoho zaujímavých sociálnych javov a problémov, ktoré sú hodné analýzy. V práci vychádzam z veľkej časti aj z publikácie Blanky Filipcovej *Člověk, práce, volný čas*², ktorá už v dobe jej vzniku veľmi dobre postrehla isté rodové diferencovanie jednotlivých mimopracovných činností a dokonca sa aj zvlášť venuje tejto rodovej determinovanosti a istej kritike socializmu v podporovaní tejto konštruovanej determinovanosti.

Celá práca je rozdelená na teoretickú a empirickú časť a to s cieľom prvotného uvedenia čitateľa alebo čitateľky do deja sociálneho javu, ktorý následne analyzujem už nielen na teoretickej rovine ale aj za pomoci mnou zozbieraných primárnych zdrojov. Teoretickú časť tak venujem najmä snahe priblížiť špecifickú situáciu československých žien v období socializmu, ktorá nastala ich vstupom na trh práce, čo výrazne ovplyvnilo nielen dostatok ich voľného času, ale rovnako aj náplň a štruktúru ich dňa po tom, ako

---

¹ Viac o odlišnom charaktere a špecifickosti tohto obdobia v rámci socializmu z pohľadu rodovej diferencovanosti v kapitole B.Havelkovej „Tři stadia genderu v socialiském právu“ in HAVELKOVÁ, Hana a Libora OATES-INDRUCHOVÁ, eds. (2015) *Vyvlastněný hlas: proměny genderové kultury české společnosti 1948-1989*. Praha: Sociologické nakladatelství, POST. s. 45-81

² FILIPCOVÁ, Blanka. *Člověk, práce, volný čas*. 2. vyd. Praha: Svoboda, 1967

prišli domov z práce. Považujem teda za dôležité najprv objasniť túto ich situáciu a to, ako v rodinách fungovalo prerozdelenie rôznych úloh v mimopracovnom čase. Na základe toho môžeme následne lepšie pochopiť vznik dvojitého bremena žien v období, ktoré práve malo byť považované za emancipačné. Toto prerozdelenie úloh v domácnosti totiž priamo ovplyvňuje dostatok voľného času jednotlivých žien a mužov v manželstve a toho ako tento čas následne trávili. Z rozprávania starších generácií, ktoré vstupovali do manželstva a na trh práce ešte v období socializmu som postrehla, že tieto činnosti, ktoré vo svojom mimopracovnom čase vykonávali, majú istý rodový charakter, ktorý určuje kto akú činnosť bude vykonávať. Či už išlo o nevyhnutné povinnosti alebo záľuby či koníčky ľudí, všetky boli z môjho pohľadu natoľko rodovo diferencované, že som sa rozhodla venovať tejto oblasti väčšiu pozornosť, čo ma aj následne viedlo k rozpracovaniu tejto témy v mojej vlastnej diplomovej práci. Téma voľného času je v rámci sociológie celkom bežnou a často skúmanou, no obvykle sa na takéto témy v sociologickom výskume využívajú kvantitatívne dotazníkové šetrenia, ktorým chýba hlbšia rodová analýza a citlivosť. Považujem preto tento rodový charakter voľnočasových aktivít a ich výber, za nielen dôležitý, ale aj veľmi zaujímavý pre odvodenie ďalších sociálnych javov. Podstatné je zasadiť výskumnú otázku do obdobia socializmu najmä preto, že si tradičný model rodových rolí v rodine nesie väčšina ľudí ešte dodnes, čo môžeme sledovať pri stále pretrvávajúcom dvojitom bremene žien. Tento model sa akosi hlboko zakorenil v myslení ľudí, čo ovplyvnilo fungovanie mnohých dnešných domácností, ktoré sa pri vykonávaní rôznych voľnočasových aktivít odvolávajú na prirodzenosť a samozrejmosť „mužských“ a „ženských“ prác či koníčkov.

V druhej časti práce sa sústredím už na analýzu konkrétnych výpovedí komunikačných partnerov a partneriek, ktorých som si zvolila pre môj výskum. Pre účely môjho výskumu som sa rozhodla analyzovať rozhovory, ktoré som sama realizovala a následne odkrývala javy a problémy, ktoré z nich vyplynuli.

Chcela by som rovnako zdôrazniť, že cieľom môjho výskumu nie je hľadať pravdu, súdiť niekoho alebo kritizovať či obhajovať ten alebo onen režim. Mojim zámerom je odкрыť sociálne javy, ktoré možno doteraz neboli natoľko viditeľné a pomocou schopností nadobudnutých počas štúdia na katedre rodových štúdií, zanalyzovať a vysvetliť rodový charakter týchto javov.

V úvode práce by som rovnako chcela upozorniť na používanie termínu „rod“, ktorý sa používa v slovenskom prostredí, namiesto termínu „gender“, ktorý je využívaný

v medzinárodnom prostredí. Zvláštnu pozornosť odlišnému používaniu termínu venujem najmä preto, že študujem, píšem a rovnako aj diskutujem v českom prostredí, kde je bežné používanie termínu „gender“³ a jeho odvodených slov a som teda zvyknutá ho používať a je mi oveľa viac prirodzenejší. Napriek tomu, že diplomovú prácu píšem na katedre českej univerzity, píšem ju v slovenskom jazyku a musím sa tak prispôbiť jazykovému úzu a dodržať pravidlá písomného prejavu, ktorý je viac normovaný. Som si teda vedomá akejsi neprirodzenosti slova „rod“ pre českého čitateľa alebo čitateľku, na základe čoho som sa rozhodla zahrnúť do práce aj vysvetlenie tohto termínu a jeho zaradenia do slovenského diskurzu. Glosár rodovej terminológie definuje „rod“ ako:

„naučený, kultúrne akceptovaný a predpisovaný spôsob správania a vystupovania žien a mužov, ako aj toho, ako sa majú celkove prejavovať, sa historicky mení a má rôzne podoby — tak v rámci jednotlivých kultúr, ako aj medzi kultúrami. Je to sociálne utváraná kategória, ktorá vzniká v kontexte určitej sociálnej, kultúrnej a ekonomickej štruktúry. Odovzdáva sa a reprodukuje sa procesom sociálneho učenia. Vymedzuje odlišné postavenie žien a mužov v sociálnych a mocenských vzťahoch, ktoré nie sú dôsledkom biologických, fyziologicko–anatomických odlišností. Rod je sociálnou konštrukciou, ku ktorej sa viažu pripisované alebo očakávané sociálne roly, správanie, ale aj predsudky, stereotypy, hodnotenia a sebahodnotenia, predstavy o tom, čo je a čo nie je pre ženu alebo muža správne a vhodné“⁴.

Nakoľko však termín „rod“ a slová od neho odvodené (v zmysle uvedenom vyššie) nie sú zatiaľ súčasťou oficiálneho slovníka slovenského jazyka, vzniká tu požiadavka jeho zaradenia. Z vyjadrenia Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra Slovenskej akadémie vied na túto otázku je zrozumiteľné, že termínu „rod“ bude možné pripísať normovosť, ktorú je potreba aby bolo slovo zaradené do výkladového slovníka a to práve na základe jeho ustálenosti (Cviková, Juraňová, 2015: 10).

---

³ Ako uvádza v prvej kapitole publikácie *Analýza významu a možnosti používania rodovo vyváženého jazyka* Cviková a Juraňová (2015), „Pojem gender, ktorý sa konštituoval v 70. rokoch 20. storočia v anglosaských feministických teóriách, sa vo viacerých jazykoch používa takmer výhradne alebo prevažne v nepreloženej prebratej podobe (napr. v češtine), pričom sa argumentuje jeho nepreložiteľnosťou. (Pozri Cviková, 2014) Aj v slovenčine je používanie tohto pojmu v prebratej a preloženej podobe rozkolísané, no čoraz širšie uplatnenie nachádza adekvátny preklad rod, pre ktorý sa rozhodli zostavovateľky a prekladateľky prvej knižnej publikácie z oblasti feministickej teórie v slovenčine Štyri pohľady do feministickej filozofie (1994) filozofky Etela Farkašová, Zdeňka Kalnická a Zuzana Kiczková“ (Cviková, Juraňová, 2015: 9).

⁴ Dostupné na <http://glosar.aspekt.sk/default.aspx?smi=1&ami=1&vid=173> [cit. 25.5.2016]

2. TEORETICKÁ ČASŤ

Teoretická časť práce sa venuje ukotveniu témy rodového charakteru voľnočasových aktivít po vstupe do manželstva v období socializmu s cieľom priblíženia problematiky výskumu a výsledkov jeho analýzy, ktoré sú prezentované v empirickej časti práce. Hlavnou úlohou tejto časti je tak vymedzenie základných pojmov a východísk súvisiacich s výskumnou témou a vysvetlenie teoretického rámca, s ktorým som popri výskume pracovala. V podkapitolách som sa snažila najprv zasadiť tému rodovosti voľnočasových aktivít do obdobia socializmu a následne opísať funkcie, možnosti a rovnako príčiny odlišného trávenia voľného času a niektoré kroky štátu, ktoré tento čas významne ovplyvňovali. V tejto časti sa okrem teórií rodu a voľného času v období socializmu opieram aj o niektoré štatistické zistenia a koncepty prezentované v publikácii Blanky Filipcovej (1967), ktorá už v tom čase odkryla niektoré dôležité javy spojené s rodovým charakterom trávenia voľného času a stala sa tak kľúčovou pri realizácii mojej diplomovej práce. Publikácia bola vydaná v období ešte pred normalizáciou a obsahuje na tú dobu celkom inovatívne koncepty vzniknutej nerovnosti v možnostiach trávenia voľného času a rovnako kriticky pristupuje k politickým krokom v rámci proklamovanej snahy o zrovnoprávnenie žien.

2.1 Základné teoretické východiská a pojmy

2.1.1 Koncept rodu a voľného času

Rod a rodový poriadok

Pojem rod ako analytická kategória vychádza z rozdelenia ľudí na dve skupiny, ktoré sa odlišujú na základe biologického pohlavia a následne sa z nich podľa tejto kategorizácie odvodzujú určité spôsoby správania či predstavy o súboroch vlastností (Renzetti, Curran 2003). Z hľadiska témy mojej práce je dôležité zadefinovanie si tohto pojmu a najmä toho, ako s ním spoločnosť pracuje. Na základe našej príslušnosti k jednému z dvoch spoločensky konštruovaných rodov, ktorými sú mužský a ženský je od

nás očakávané množstvo vzorcov správania, pri ktorých sú zdôrazňované odlišnosti týchto rodov a z čoho tak významne vychádzajú činnosti, ktorým sa ľudia vo svojom voľnom čase venujú. Ako však uvádza Renzetti a Curran, napriek tomu, že môžeme spĺňať napríklad len niekoľko málo charakteristík toho ktorého rodu, ľudia prijímajú tieto predpoklady správania za všeobecne platné a na základe nich potom aj hodnotia ľudí naokolo (Renzetti, Curran 2003: 20). Správanie ľudí tak často vychádza z rodových stereotypov, ktoré úzko súvisia aj s témou voľného času. Na týchto stereotypoch boli totiž okrem rôznych krokov a služieb v procese kolektivizácie za socializmu založené aj výpovede ľudí, ktorým sa venujem v empirickej časti práce. Rodové stereotypy charakterizuje Renzetti a Curran ako „zjednodušujúce popisy toho ako má vyzerat' „maskulínny muž“ a ako „feminná žena“ (Renzetti, Curran 2003: 20). Kolektívne očakávania správania ľudí sa premietajú najmä do času mimopracovného a to akým spôsobom človek vyplní ten svoj, je hodnotené odlišne, podľa toho či ide o muža alebo ženu. Chápanie rodu ako označenia pre feminitu a maskulinitu je však príliš úzke nakoľko označuje „jeden zo základných princípov organizácie sociálnych vzťahov a poňatí sveta“ (Havelková, Oates-Indruchová 2015: 14). Pri skúmaní rodovej diferencovanosti voľnočasových aktivít je tak nutné sa zamerať na rodový poriadok⁵, ktorý je príčinou nerovností v spoločnosti. Joan Scott definuje rod prostredníctvom dvoch prepojených smerníc:

„a) rod je konštitutívny prvok sociálnych vzťahov založený na vnímaných rozdieloch medzi pohlaviami,

b) rod je primárny spôsob označovania vzťahov moci.“

(Scott 1986 in Havelková, Oates-Indruchová 2015: 14)

Pojem rod teda nesmie byť len označením mužského a ženského, ale musí v sebe zahŕňať celú škálu vzťahov v rámci rodového poriadku a vysvetľovať rodovú kultúru, ktorá je poprepletaná množstvom rodových stereotypov. Pre účely mojej práce je dôležité hneď úvodom zdôrazniť, že koncept rodového poriadku a rozloženie moci v spoločnosti je jedným zo základných determinantov odlišného trávenia voľného času mužov a žien.

---

⁵ Z originálu „gendrový rád“ (Havelková, Oates-Indruchová 2015: 14).

Koncept voľného času

Téma voľného času bola odjakživa spätá s témou práce a ako súčasť mimopracovnej doby, kedy by sa mal človek venovať vlastným záujmom, začala postupne zaujímať viacerých sociológov.⁶ Jedným z dôvodov bol aj subjektívne pociťovaný nedostatok voľného času, pričom práve v období socializmu dochádzalo k skracovaniu pracovnej doby, no rovnako aj narastaniu ľudských nárokov a potrieb (Filipcová 1967, Šolcová 1976). Dôvodom bolo aj porovnávanie voľného času kapitalistických a socialistických spoločností (Filipcová 1967, Švígová 1967). Švígová (1967) celkom dôrazne kritizuje kapitalizmus a tvrdí, že v ranom kapitalizme bol voľný čas len pre vládnucu triedu a neskôr síce bol vytvorený aj pre pracujúcich avšak mal úplný iný charakter ako ten socialistický, ktorý považuje pokrokový. „V socialistickej spoločnosti na rozdiel od kapitalizmu nie je starostlivosť o človeka diktovaná len vonkajšou nutnosťou ďalšieho rozvoja priemyslu, vedy a poľnohospodárstva, ale je vnútornou podstatou socialistického zriadenia“ (Švígová 1967: 147). Táto kritika kapitalistickej spoločnosti je však značne ideologická a porovnáva voľný čas týchto dvoch režimov veľmi idealisticky z hľadiska komunistických teórií. Podľa nej totiž socialistický koncept na rozdiel od kapitalistického nie je sústredený len na ďalší a ďalší konzum ale prostredníctvom vlastného vnútorného obohacovania rozvíja emancipačný proces všetkých sociálnych vrstiev (Švígová 1967: 147). Rozvíjanie emancipačného procesu všetkých sociálnych znie však viac propagačne ako realisticky a treba tu tak upozorniť, že ani voľný čas v období štátneho socializmu nebol úplne oslobodený od vonkajšieho vplyvu a zištných politických zámerov. V tomto smere je ale najdôležitejšie pochopenie, čo ten voľný čas vlastne je, čo v sebe zahŕňa a najmä načo nám slúži. Výskumy voľného času vychádzali z rôznych definícií, avšak základné prerozdelenie na pracovný a mimopracovný čas vždy ostávalo. Mimopracovný čas je následne delený podľa charakteru činností, ktoré počas neho vykonávame. Väčšina autorov ho delí na viazaný a voľný, pričom domáce povinnosti a starostlivosť o domácnosť zaraďujeme do viazaného a zvyšok do voľného (Helšusová 2003: 13). Takéto prerozdelenie je však veľmi zjednodušené a kategorizuje všetky činnosti príliš povrchno. Dumazedier (1962) rovnako najprv vylučuje všetky činnosti, ktoré do voľného času nepatria (ako jedlo, spanie, hygiena, domáce práce, vzdelávanie) a voľný čas

---

⁶ Štúdiu voľného času sa venovali už vtedy mnohí autori ako napr. Prudenskij 1961; Friedman 1961; Dumazedier 1962; Filipcová 1966; Selucký 1966; Červinka 1966; Švígová 1967; a ďalší.

potom charakterizuje ako „súhrn činností, ktoré môže človek prevádzkovať úplne ľubovoľne – buď aby si odpočinul či aby sa pobavil, alebo rozvinul svoje znalosti, svoju dobrovoľnú spoločenskú účasť alebo svoju slobodnú kreatívnu schopnosť potom, keď sa uvoľnil od svojich záväzkov pracovných, rodinných a spoločenských“ (Dumazedier 1962 in Filipcová 1967: 21-22). Táto definícia však rovnako ignoruje možnosť, že by si niekto odpočinul alebo sa zabavil popri niektorých činnostiach, ktoré by sme mohli zaradiť do domácich prác alebo činností, s ktorých má človek okrem potešenia aj nejaký osoh.⁷ Filipcová (1967) ponúka už trochu prepracovanejšiu definíciu a vo svojej publikácii pracuje s voľným časom nasledovne:

- a) kvantitatívne predstavuje voľný čas tú časť mimopracovnej doby, ktorá ostáva po odčítaní:
  1. úkonov spojených s prácou, ktoré sa však do pracovnej doby nezapočítavajú,
  2. všetkých nadčasový prác,
  3. času venovanému zaisteniu chodu domácnosti,
  4. dobe, ktorú spotrebuje jedlo, osobná hygiena a spánok;

- b) náplň voľného času, to je najpestrejšia škála činností od najmenej hodnotného míňania času ako je „ničnerobenie“, prázdne rozprávanie, cez také aktivity ako záhradkárčenie, domáce majstrovanie, ich charakter je na rozmedzí práce a voľného času až k tvorivej aktivite športovej, kultúrnej, študijnej a politickej. Ako podstatné určenie tejto sféry vyznieva už z uvedeného výpočtu to „môžem“, „chcem“. „mám chuť“-proste možnosť širokej voľby proti „musím“, striktnej disciplíne pracovného procesu, kde človek je vo väčšine prípadov súčasťou nejakého väčšieho mechanizmu, ktorého „diktatúre“ sa musí viac menej podrobiť a prispôbiť.
(Filipcová 1967: 23-24)

Celkom prehľadne rozpracované prerozdelenie v tomto prípade mimopracovného času ponúka aj štúdia Bezoušky a Vytlačila (1962)⁸, ktorá prerozdeľuje mimopracovný čas podľa charakteru vykonávaných činností a vylučuje ich tak z času voľného, na:

- a) čas potrebný na obnovu pracovnej sily, tj. spánok, jedlo, starostlivosť o seba, o dieťa, zdravotná starostlivosť.

---

⁷ Konkrétnym funkciám voľného času sa budem následne venovať v kapitole tomuto účelu zameranej.

⁸ Bezouška J., Vytlačil J., Šetrenie o využití časů v Československu, Demografie, č.2, 1962, č.4, 1963

- b) Čas venovaný práci napríklad na záhrade, pestovaniu domáceho zverstva, práca za odmenu ako posluha pod. a všetka práca v domácnosti
  - c) Voľný čas
- (Bezouškam Vytlačil in Filipcová 1967: 111)

Hranice určenia tých alebo oných činností mimopracovnej doby sa tak stále jemne prekrývajú v niektorých svojich charakterových opisoch, a tak aby sme lepšie pochopili zmysel a zaradenie jednotlivých činností, musíme najprv odhaliť dôvody ich vykonávania.

Čo všetko tak má vplyv na výber týchto činností a čo všetko ovplyvňuje trávenie nášho mimopracovného času? To ako trávime náš čas ovplyvňuje množstvo faktorov ako rod, vek, rodina, vzdelanie, finančný stav, individuálne možnosti, priatelia, zdravie, životný štýl a mnohé iné. Ako uvádza Šafr a Patočková (2010), veľmi dôležité je aj naše spoločenské a kultúrne prostredie a hodnoty a tradície spoločnosti v ktorej sa nachádzame. Filipcová (1967) už v 60. rokoch veľmi inovatívne zdôrazňuje, že do úvahy treba pri skúmaní brať najmä rôznosť pohlaví⁹ a veku. Čo sa týka veku, ten je v období 60. rokov, kedy je práca publikovaná, priamo prepojený so vstupom do manželstva a teda je dôležité si uvedomiť, že pri zmene trávenia voľného času nemusel hrať vek ani až tak dôležitú úlohu ako skôr fakt, či človek už žil v manželstve a či má deti. Ako budem v kapitolách nižšie uvádzať, tento faktor silne ovplyvňuje charakter voľnočasových aktivít. Čo sa týka rozdielov v spôsobe využitia voľného času medzi mužmi a ženami, uvádza Filipcová (1967), že najvýraznejšie odlišnosti možno sledovať najmä v období, kedy sa žena stáva matkou a rodina sa stáva základným pilierom, na ktorom je položený celý jej štýl života. Muž, je v tomto prípade stále v pozícii živiteľa, funguje vo verejnej sfére a stará sa o materiálnu prosperitu rodiny. Tieto diferencované role v rámci rodiny potom ovplyvňujú celú štruktúru dňa a to akým spôsobom je trávený aj voľný čas manželov (Filipcová 1967: 57). Ako si však ukážeme v práci nižšie, zmenená bola postupne aj pozícia muža a že v období po vydaní publikácie bola ešte väčšmi zdôrazňovaná úloha rodiny a materská a reprodukčná funkcia žien. Filipcová (1976) rovnako upozorňuje, že muži majú približne 1,8 krát viac voľného času než ženy¹⁰ čo vyplýva najmä z toho, že po príchode domov z práce čaká ženy „druhá smena“, počas ktorej venujú viac času domácim povinnostiam

---

⁹ V čase publikácie Filipcovej sa ešte používa termín pohlavie, ktorý bol neskôr nahradený termínom „rod“ (v českom prostredí „gender“)

¹⁰ Vyplýva z výskumu realizovaného ÚKLKS 1960-1961 ohľadom využitia času robotníckych, nerobotníckych a zemeľských domácností. In: Filipcová, 1967: 120.

ako muži. Ženy sú totiž zaťažené povinnosťami o ¼ viac ako muži (celkovo zahŕňajúc prácu aj čas mimo práce) (Filipcová 1967: 116). Na základe týchto výsledkov výskumu kritizuje, že skutočné zrovnoprávnenie žien teda nemožno dosiahnuť len na základe zrovnoprávnenia vo sfére práce a ich ekonomickej nezávislosti, ale rovnako treba dosiahnuť oslobodenie aj v rámci času mimopracovného (Filipcová 1967: 120).

2.1.2 Emancipácia žien za socializmu

Jednou z hlavných myšlienok marxizmu je aj snaha o zrovnoprávnenie všetkých ľudí a to prostredníctvom vytvorenia jednej beztriednej spoločnosti, kde si všetci budú rovní. Táto teória mala slúžiť ako základ pre rôzne kroky socializmu, medzi ktoré patrilo aj proklamované vytvorenie rovných podmienok pre všetkých a oslobodenie človeka spod nadvlády kapitalistických vykorisťovateľov. Jedným z nástrojov odstránenia nerovností v rámci celej spoločnosti by tak v prvom rade malo byť odstránenie nerovností medzi mužmi a ženami a zabezpečenie ich ekonomickej nezávislosti. V prípade, že by sme vychádzali iba z teórie, tak ako tvrdí Šolcová, socializmus by ako jediný mal byť schopný zabezpečiť skutočné oslobodenie žien a úplne vyriešenie aj ženskej otázky (Šolcová, 1984: 57). Nakoľko toto však tvrdí v 80. rokoch, ignoruje v rámci tohto tvrdia rozdiel v prehlasovanom oslobodení žien a v jeho reálnom stave, medzi ktorými ako uvádza Nečasová (2015), bol výrazný rozdiel. Prvým krokom realizácie tohto oslobodenia mal byť umožnení vstup na trh práce, čím by sa pre nich odstránili hranice medzi súkromnou a verejnou sférou, čo by viedlo k ich emancipácii¹¹ (Havelková B., 2009). Na jednej strane považuje marxizmus-leninizmus „zaradenie žien do výrobného procesu, do spoločenskej, produktívnej a užitočnej práce za jeden z primárnych predpokladov naplnenia emancipačného procesu“ (Šolcová, 1984: 108). Ako sa však ukázalo otázka zamestnanosti žien bola jedinou témou v rámci ženskej otázky ktorá sa objavovala v schválených programoch ženských organizácií a to tiež s budovateľským cieľom celej spoločnosti

---

¹¹ Gerlinda Šmausová (2011) opisuje emancipáciu ako zbavenie sa cudzieho určenia na právnickej, politickej, ekonomickej, sociálnej a psychosociálnej rovine, pričom samotné oslobodenie človeka spočíva v konci nadvlády človeka nad človekom s cieľom ideálu rovnosti. Viac v Šmausová, G. (2011). Emancipace, socialismus a feminismus. In L. Oates-Indruchová (Ed.), Tvrdošijnost myšlenky : od feministické kriminologie k teorii genderu : na počest profesorky Gerliny Šmausové. s. 195-196

(Nečasová 2015). Ženské organizácie nemali v socializme veľmi miesto¹², nakoľko komunistická strana hovorí o dosiahnutej rovnosti už prostredníctvom prechodu k novým spoločenským podmienkam (Nečasová 2015). V rámci formulovania požiadaviek ženských organizácií sa objavovala aj rovina zrovnoprávnenia žien avšak emancipácia žien nebola nikdy ustanovená ako požadovaný cieľ (Nečasová 2015). Z tohto pohľadu tak šlo väčšinou len o rôzne proklamované zlepšenia a sľuby, no v skutočnosti boli ženské organizácie pod výrazným vplyvom komunistickej strany, ktorej podliehali a všetko muselo prechádzať schvaľovacím procesom. Frýdlová v rámci projektu *Pamät' žien*, napriek tomu tvrdí, že teda emancipácia žien sa stala dôležitým bodom socialistického programu oslobodzovania a rovnako aj podmienkou celkovej emancipácie človeka- „proletariát sa nemôže oslobodiť, pokiaľ zároveň nie je oslobodená žena“¹³. V tomto prípade však šlo opäť len o propagačné vyhlásenia a ako tvrdí Šprincová (2015) sociológovia nepopierajú správnosť sústreďovania sa na ženskú otázku v snahách o zrovnoprávnenie, avšak rozpory medzi ideálom a reálnym stavom sú výrazne pretrvávajúce. Emancipácia žien je však stále kľúčovou v rámci skúmania voľného času v období socializmu, nakoľko vstupom žien na trh práce sa kompletne zmenila štruktúra ich celého dňa a rovnako aj náplň ich voľného či všeobecne mimopracovného času. Táto radikálna zmena však nebola taká emancipačná, ako proklamujú niektoré autorky (Šolcová 1984, Švigová, 1967), ale skôr len pretransformovala postavenie žien v rámci rodovej kultúry, nakoľko ako sa ukázalo, že emancipácia žien nebola až tak pre politické ciele socializmu dôležitá. Ako uvádza Nečasová (2015), ukázalo sa, že ženská otázka nebola až tak zaujímavou pri vytváraní plánov komunistickej strany a práve naopak, ženu skôr „účelovo využívala ako sociálnu skupinu k podpore a presadzovaniu komunistických ideí“ (Nečasová 2015: 197). Cieľom záujmu síce bola rodina a jej premena v spoločnosti v rámci nových spoločenských podmienok, avšak priamo ženská otázka, ako sa ukázalo bola mnohými vnímaná ako bezpredmetná a dokonca podľa Nečasovej (2015), predsudky voči ženám a stereotypné vnímanie nižšieho postavenia žien v spoločnosti pretrvávali v mysliach ľudí bez ohľadu na zmenu týchto spoločenských podmienok. Veľmi podobne to vidí aj Šprincová (2015), ktorá hovorí, že pri analýze ekonomickej situácie, zamestnanosti a ďalších otázkach bola prvoradá rodina ako koherentná spoločenská

---

¹² Ako uvádza Nečasová (2015) v období socializmu existovali celkom štyri organizácie žien s obmedzenou pôsobnosťou, ktoré na seba postupne navdžovali.

¹³ Dostupné na <http://www.womensmemory.net/cesky/projekt.asp>. [cit.27.5.2016]

jednotka a na rodový aspekt sa až tak neprihliadalo. Napriek proklamovanej rovnosti tak z mnohých výskumov vyplynulo nerovné postavenie mužov a žien, ktoré je kultúrnym dedičstvom tradičného modelu rodiny a „ako vyplýva z výsledkov výskumu verejnej mienky, celkový vývoj spoločnosti smerom k rovnosti žien a mužov postupoval rýchlejšie než zmeny v názoroch a myslení ľudí (Šprincová 2015: 122).

Komunistická rétorika deklarovala ako hlavnú myšlienku marxistických teórií to aby človek ako člen spoločnosti nebol obmedzovaný a determinovaný kolektívom a aby sa tak vymanil spod nadvlády iného človeka, čo sa priamo odráža v oblasti trávenia a charakteru voľnočasových aktivít. Ako opisuje Frýdlová a Kiczková (2006), totalitný režim síce poskytol ženám vyššiu nezávislosť a mieru slobody v podobe príležitostí a možností, avšak priniesol so sebou negatívnu stránku v podobe silného preťaženia žien. Tradičná rola matky a manželky, ktorá spočívala v mnohých povinnostiach ako starostlivosť o domácnosť a o deti, sa totiž nijak nezmenila ani po ich vstupe do zamestnaní. (Kiczková, 2006). Toto preťaženie vyplývajúce z dvojitej práce najprv v zamestnaní a následne doma sa stalo pre ženy akousi samozrejmosťou, ktorá pretrváva dodnes¹⁴. V kapitalizme patrila žena do súkromnej, domácej sféry a vykonávala prácu, ktorá bola označovaná za neproduktívnu. Na druhej strane mužská, produktívna práca patrila do verejnej sféry, z čoho vyplýval aj jej vyšší status (B. Havelková, 2009, Kiczková, 2011). Na základe tohto delenia bol potom odvodzovaný aj odlišný nárok na voľný čas a jeho trávenie. Práve toto sa marxistický feminizmus snaží predefinovať a označiť aj domácu prácu ako produktívnu, ktorá by si tiež potom zasluhovala priestor na regeneráciu a oddych v podobe voľného času. Vstupom žien na trh práce sa totiž vytvorila **dvojitá, resp. trojitá¹⁵ smena žien**, pričom len tá, ktorú vykonávali v rámci zamestnania bola vnímaná ako produktívna. Za funkciu žien vo verejnej sfére bola tak jednoznačne považovaná len tá budovateľská a domácnosť mala byť naďalej priestorom jej realizácie. Šolcová (1984) už období normalizácie správne postrehla, že životný štýl žien je ovplyvňovaný nie len charakterom ich činností ale rovnako aj tým, kde ich vykonávajú a teda okruhom ich pôsobnosti. Takýmto spôsobom dochádzalo k zacykleniu znevýhodnenia, keďže kvôli množstvu domácich povinností a starostlivosti o deti nemohla byť žena dobrou pracovníčkou v zamestnaní. To následne vytváralo späť istú bariéru

---

¹⁴ Dostupné na <http://www.womensmemory.net/cesky/projekt.asp>. [cit. 27.5.2016]

¹⁵ Viz. Havelková, B. 2015, s. 61; Trojitá smena zahŕňa námezdnú prácu, starostlivosť o domácnosť a starostlivosť o dieťa

možného posunu vo verejnej, spoločenskej sfére (Šolcová, 1984: 58-59). Ako teda dosiahnuť rovnosť medzi ženami a mužmi, bez toho aby sme všetko bremeno domácnosti prenechali na ženských pleciach a zabezpečili právo na voľný čas všetkým?

Plán spočíval vo vytvorení spoločenských a inštitucionálnych zariadení, ktoré by prevzali starostlivosť o deti už od narodenia (Šmausová, 2011). Rovnosť mala byť dosiahnutá kombináciou troch nástrojov: rovné právne postavenie mužov a žien, vytvorenie ekonomickej nezávislosti žien prostredníctvom ich vstupu na trh práce a s tým súvisiaci tretí krok a teda prevzatie domácich prác spoločnosťou (Havelková, B., 2009: 181). Prevzatie domácich prác spoločnosťou v praxi znamenalo, vylepšenie a rozvoj tých služieb, ktoré mali ženám odľahčiť bremeno domácich prác a oslobodiť od nich prostredníctvom zlepšenia úrovne bývania, rôznych verejných zariadení či hygieny¹⁶ (Havelková, B., 2009: 193). Teória teda predpokladala, že zospoločenšťovanie domácich prác a rodiny všeobecne nahradí ženu v jej funkcii v rámci domácnosti a poskytne jej čas na zamestnanie a koníčky¹⁷. Takáto bola teória. Prax však dokázala, že namiesto nahradenia alebo akejsi výmeny prác u ženy došlo skôr iba k navýšeniu „povinností“ ktorým sa venovala po príchode domov. Socialistické ženy tak síce dosiahli istú ekonomickú nezávislosť a mohli sa realizovať na poli pracovnom, no naproti ženám zo západu, ktoré stále ešte len bojovali za možnosť vystúpiť z privátnej sféry, boli skôr vyčerpané a unavené z vykonávania tejto dvojitej smeny (Scott, 1974). Kľúčovou otázkou pri ženskom vstupe na trh práce a najmä výstupu zo súkromnej sféry teda ostáva ako sa rodina vysporiadala so zmenou ponímania charakteru zabezpečovania potrieb v rámci domácnosti (Šolcová, 1984).

Napriek proklamovanej snahe začleňovať ženu viac do verejnej sféry a zdôrazňovania jej nenahraditeľnosti ako pracovníčky pri budovaní socializmu, ostávala jej reprodukčná funkcia a úloha materstva stále na prvom mieste. „Rétorika emancipácie pre ženy získala príchut' ideologickej manipulácie tým viac, že oficiálna politika od samého začiatku zdôrazňovala aj význam materstva“ (Šmausová, 2011: str.197). Zdôrazňovanie tejto reprodukčnej úlohy a funkcie ženy tak nielen zatlačovalo ženu späť do súkromnej sféry, ale rovnako malo výrazný vplyv na výber voľnočasových aktivít činností a všeobecne na dostatok ich voľného času. V prípade, že si vedeli partneri podeliť

---

¹⁶ § 3 odst. 1 nariadenia 71/1960 Sb., o rozšírení právomoci a zodpovednosti národných výborov a o usporiadaní a činnosti ich orgánov.

¹⁷ Viac v kapitole *Zospoločenšťovanie domácich prác*

povinnosti doma, mohli mať po vstupe do manželstva rovnako veľa voľného času a možnosť tak tráviť ho spolu. (Možný, 1983: 63). Avšak po príchode dieťaťa bola žena z tohto egalitárneho modelu vrátená späť k tomu tradičnému a domáce povinnosti a starostlivosť o domácnosť sa postupne presúvali späť na bedrá žien a jej voľný čas a záujmy tak boli opäť jasne rodovo predurčené a zaradené (Možný, 1983: 63). Nakoľko sa Možný venoval výskumu vysokoškolsky vzdelaných párov, treba upozorniť, že sa toto egalitárne východisko netýkalo robotníckych tried. Pripomínaním dôležitosti materstva sa tak len upevňoval tradičný model rodiny a naďalej reprodukovalo patriarchálne usporiadanie domácnosti v socializme (Šmausová, 2011). Podľa B. Havelkovej (2009) je hlavným nedostatkom marxistickej teórie aj to, že nebola ženská otázka riešená samostatne a ženy boli skôr vnímané ako súčasť proletariátu, ktorý je znevýhodňovaný a tvorí časť pracujúcej triedy, ktorá je vykorisťovaná. Pôvod nerovnosti tak nevidí táto teória v pohlaví, ako skôr v triede (Havelková, B. 2009: 183). Rovnako dôležité je upozorniť, že otázke postavenia žien sa venovali najmä ženy, čo spôsobilo marginalizáciu týchto otázok a nižšiu dôležitosť v spoločnosti (Šprincová 2015).

2.2 Ukotvenie témy v rámci socializmu

2.2.1 Rôzne obdobia rodinnej politiky v socializme

V období socializmu sa podnikali mnohé legislatívne kroky, ktoré smerovali k zmene postavenia žien v spoločnosti a bolo by chybou ich zovšeobecňovať na celé obdobie socializmu, ktorý počas svojho fungovania menil podoby rodinnej politiky. Najprv by som tak chcela v stručnosti periodizovať komunistické obdobie na základe týchto politik a následne tak ukotviť jednotlivé legislatívne kroky štátu.

Barbora Havelková (2015) rozdeľuje socialistickú éru v Československu na tri štádia rodu v práve. Prvým obdobím je **Obdobie zrovnoprávnenia**, ktoré sa odohrávalo medzi rokmi 1948 až 1962. Zmena postavenia žien bola ukotvené aj legislatívne. „Bolo to obdobie, kedy (socialistický) „Východ“ predbehol (kapitalistický) „Západ“, čo sa týka zrovnoprávnenia žien s mužmi (obzvlášť v práve rodinnom) a odstránenie niektorých právnych obmedzení ženských životov (legalizácia potratov a liberalizácia rozvodu)“

(Havelková B. 2015: 48). Ústava z roku 1960¹⁸ hovorí o zrovnoprávnení aj prostredníctvom rozvoja zariadení a služieb, ktoré mali umožniť ženám viac času na realizáciu a využitie svojich schopností aj vo verejnom priestore a poskytnúť možnosť účasti sa tak aj spoločenského života (Havelková B. 2009: 188). Aby ženy plnili funkciu budovania socializmu, museli logicky na to mať čas. Aby na to však mali čas, muselo dôjsť k nejakej reorganizácii fungovania rodiny a zmene prerozdelenia rolí, ktoré doposiaľ vykonávala výhradne žena alebo muž. Podľa §18 a §20 zákona o rodinnom práve z roku 1963, ktorý opisuje vzťah medzi manželom a manželkou, by mali muži a ženy mať nielen rovnaké práva a povinnosti ale zároveň si navzájom pomáhať a spoločne sa starať o deti. Tak isto by mali rozhodovať o dôležitých veciach, týkajúcich sa rodiny to na základe vzájomnej dohody.¹⁹ Všetky tieto opatrenia mali pomôcť pri prerozdeľovaní povinností v mimopracovnom čase a poskytnúť tak dostatočné množstvo voľného času na odpočinok a regeneráciu aj žene. Od roku 1950 sa začala kontinuálne predlžovať nielen doba strávená na materskej dovolenke s dieťaťom ale rovnako sa začali navyšovať aj finančné príspevky ženám. Garantovaný prístup žien na pracovný trh a teda k platenej práci bol jedným z hlavných krokov zrovnoprávnenia žien na poli rodinného práva v 50. rokoch (Havelková B. 2015: 53).

Druhým obdobím bolo **Reflexia**, ktorá končila v roku 1968. V tomto období dochádza k spochybňovaniu dosiahnutej rovnosti pohlaví a rovnako sa začali spochybňovať aj samotné ciele rovnoprávnosti žien a mužov (Havelková B. 2015: 56-57). Nakoľko dochádza aj k prezamestnanosti ľudí, začína sa zvyšovať dôraz na rodinu a materstvo u žien, začína sa poukazovať na dôležitosť individuálnej starostlivosti o deti a posilňovalo sa tradičné rodové usporiadanie v rodine. Toto všetko bolo ešte navyše podporované veľkorysou finančnou podporou materstva (Havelková B, 2015). Nakoľko bol v tomto období pozorovateľný nátlak na ženy zostať doma s deťmi, dochádzalo k istému kroku naspäť v otázke rovnosti pohlaví a ženská finančná nezávislosť bola opäť oslabená. Na druhej strane bolo predlžovaním materskej dovolenky zabezpečené odľahčenie trojitého bremena žien a vytvorenie väčšieho množstva voľného, respektíve mimopracovného času žien (Havelková B. 2015). Dostatok voľného času mal byť zabezpečený rovnako aj pomocou skrátenia pracovnej doby, ktorú Zákoník práce č.

---

¹⁸ Ústavný zákon č. 150/1948 Zb.

¹⁹ Zákon o rodině č. 94/1963 Zb.

65/1965 Zb. ustanovil na 40 hodín za týždeň, pričom pracovný týždeň mal 5 dní.²⁰ To, koľko času trávili muži a ženy v zamestnaní následne ovplyvňovalo aj možnosti a výber voľnočasových aktivít.

Posledným obdobím bolo **Obdobie rodiny** alebo ako B. Havelková uvádza, „obdobie rezignácie a stagnácie v rámci marxistickej aspirácie na spoločenskú zmenu v oblasti rovnosti pohlaví“ (Havelková B. 2015: 69). Jednou z hlavných črt tohto obdobia bol ústup do súkromnej sféry rodiny, ktorá bola podporovaná populačnou politikou ale zároveň posilnená rodovým konzervativizmom, ktorý odcudzoval ženy volajúce po rovnom delení domácich povinností (Havelková B. 2015). Práve kvôli ešte vyššej stereotypizácii tradičných rodových rol mužov a žien v rodine som si zvolila toto obdobie ako cieľové v rámci môjho vlastného výskumu, priblížené v empirickej časti práce.

K právnym úpravám došlo aj v rámci výchovy detí a charakteru manželstva. Manifest komunistickej strany zdôrazňoval potreby sociálnej väzby medzi všetkými členmi rodiny a vyzdvihoval taký model rodiny, kde sa rešpektujú aj potreby manželky a detí (Bělovský, 2009: 463-464). Najväčšia právna ochrana však bola pripisovaná materstvu a reprodukčná funkcia ženy bola považovaná stále za tú najdôležitejšiu. Na základe toho dochádzalo k zákonným zmenám aj materskej dovolenky. „Zákon o materskom príspevku z roku 1969 potom ženy finančne zaisťoval v prípade ďalšej starostlivosti o dieťa po dobu jedného roku, od roku 1971 potom vo výnimočných prípadoch až do troch rokov“²¹ (Havelková B. 2009: 193). Táto právna podpora materstva bola však smerovaná len voči ženám a na mužov akosi zabúdala. „Len ženy mohli byť príjemkyňami súvisiacich dávok a čas strávený iba ženami starostlivosťou o dieťa sa započítavali ako náhradná doba v rámci dôchodkového poistenia“ (Havelková B. 2009: 198). Tým, že boli ženy späť vtlačené do súkromnej sféry v podobe tak dlhej materskej dovolenky spôsobil aj vytvorenie akejsi jednoosovej zameranosti mimopracovných činností, kedy sa všetky povinnosti, no aj voľnočasové aktivity točili okolo rodiny, materstva a zabezpečovania domácnosti.

Zákonom boli stanovené aj ďalšie mnohé sociálne benefity, prostredníctvom ktorých mali byť uľahčované práce v domácnosti a starostlivosť o deti. Nešlo tak len o hovorové propagandy oslobodzovania žien, ale aj o isté kroky, ktoré to mali dokazovať

---

²⁰ Zákoník práce č. 65/1965 Zb. Dostupné z: <<http://zakony.kurzy.cz/65-1965-zakonik-prace/cast-2-hlava-3/platne-060818/>> [cit. 23.5.2016],

²¹ Zákon č. 154/1969 Sb., o materskom príspevku, následne nahradený zákonom č. 107/1971 Sb., o materskom príspevku

a vyslobodiť ženu spod nadvlády domácnosti. Ich využiteľnosť a úspešnosť však nenadobudla očakávaných cieľov a ženy kvôli dvojitej pracovnej záťaži naďalej trpeli nedostatkom voľného času.²² Ako uvádza B. Havelková: „nutné je poznamenať, že väčšina týchto veľkorysých opatrení bola prijímaná koncom 60. a začiatkom 70. rokov, kedy sa Československo stretávalo za prvé s problémom „prezamestnanosti“ a za druhé s poklesom pôrodnosti“ (Havelková B. 2009: 193).

2.2.2 Funkcie voľného času

Skracovaním pracovného času a s tým súvisiace predlžovanie toho mimopracovného, spôsobilo že ľudia sa začali pýtať, čo vlastne s týmto novým voľným časom a ako najlepšie ho využiť. Filipcová uvádza, že mimopracovná doba mala slúžiť najmä na regeneráciu pracovnej sily, čo spôsobil v 60. rokoch aj vznik a rozvoj kultúrneho priemyslu s proklamovaným cieľom poskytnutia človeku na túto regeneráciu osvieženie, zážitky aj poznatky (Filipcová 1967). Aby však voľný čas plnil svoju **regeneračnú funkciu**, musí byť vyplnený činnosťami, ktoré vykonávame na základe dobrovoľnosti. Tá je podľa Dumazediera (1962) základným znakom voľného času. Takáto definícia dobrovoľného a regeneračného charakteru však potom musí vychádzať z predpokladu, že všetky voľnočasové aktivity nebudú namáhavé a vyčerpávajúce, čo by automaticky vylúčilo všetky športové a fyzicky náročné činnosti. Rovnako čas strávený s deťmi a starostlivosťou o nich je hlavnou náplňou voľného času manželov, ktorí už majú deti a ide o dobrovoľne strávený čas. Na druhej strane však ide o veľmi vyčerpávajúcu činnosť a len ťažko tvrdiť, že by spĺňala účel regenerácie (Filipcová 1967: 22). Ďalšou hlavnou funkciou voľného času tak bol **čas na rodinu**. Ako uvádza B. Havelková, dôležité je si uvedomiť, že okrem dosiahnutia istého stupňa rodovej rovnosti za socializmu sme z tohto obdobia zdedili aj politiku, ktorá je výrazne pre-rodinná a pre-materská (Havelková B. 2015). Počas štátneho socializmu sa kládol silný dôraz na rodinu a jej nenahraditeľnú funkciu, čo malo výrazný vplyv aj na trávenie voľného času a jeho náplň. Hlavnou funkciou voľného času tak bolo to aby ho ľudia trávil s rodinou ako základnou jednotkou spoločnosti. Táto funkcia vychádzala z predpokladu, že každý mladý človek si postupne založí vlastnú rodinu. Tu hral dôležitú úlohu štát a prenatálna politika, ktorá zakladanie

---

²² Viac v kapitole *Podpora zo strany štátu*.

rodín významne podporovala. Treba však upozorniť, že táto funkcia má taktiež odlišný obsah v rámci rodu. Už príhovor²³ predsedu vlády z roku 1989 jasne naznačoval, že rodina je prioritou trávenia času žien. Sám upozornil na nedostatok voľného času žien, no rovno aj prideliť ženám náplň tohto voľného času a uviedol, že by ho potrebovali viac aby mali možnosť sa viac venovať rodine (Oates-Indruchová, 2015: 404). Tým, že je starostlivosť o rodinu (a teda domácnosť a deti) funkciou voľného času žien, mohlo to spôsobiť, že týmto funkciám nebol priradovaný charakter povinností ale naopak charakter koníčkov a záľub, nakoľko išlo o jej spoločenskú rolu, ktorej materstvo a reprodukčná funkcia ostávali stále na prvom mieste. Trávenie voľného času v rámci súkromnej sféry však malo aj iné funkcie. Nakoľko bolo počas socializmu náročné a v niektorých prípadoch až nemožné dostať sa k niektorým druhom tovarov, stalo sa **samozásobiteľstvo** ďalšou hlavnou funkciou voľného času (Vodochodský 2007b: 16). Ľudia sa naučili si mnohé veci vyrobiť sami a voľný čas tak vyplňali domácim majstrováním, ručnými prácami, záhradkárčením, a podobne (Vodochodský 2007b). Kolektívny charakter týchto činností potom nastal vo fáze keď si susedia, či rodiny navzájom tieto tovary vymieňali za iné a pomáhali si tak podľa toho, čo kto vedel.

Všetky funkcie mali rovnako aj istý výchovný charakter a jasne určovali, čomu je vhodné sa vo voľnom čase venovať. Filipcová (1967) si myslí, že k voľnému času by sme mali byť vychovávaní tak, ako sme vychovávaní aj k práci. V škole by sa podľa nej mali deti pripravovať nie len na vstup na pracovný trh, ale tak isto sa pripravovať aj na využívanie voľného času. „Výchovný vplyv rodiny a školy, smerujúci už od najútlejšieho veku tiež k **formovaniu určitých záujmov**, záľub, životného štýlu, utvára významne ľudskú osobnosť a poznamenáva ju na celý život“ (Filipcová 1967: 41). Ďalšou funkciou voľného času tak je určité objasnenie a výchova detí k tomu, čomu je správne sa venovať a kde sa v spoločenskom usporiadaní zaradiť. Dôležitosť tejto výchovy zdôrazňuje aj Švígová (1967), ktorá tvrdí, že práve rodičia by sa mali prispôbiť novej dobe, ktorá im zrazu poskytla toľko voľného času a následne učiť ďalej deti ako s časom narábať, keďže žijeme v období, kde si tieto deti už slobodne volia povolania a voľný čas (Švígová 1967: 134). Tu však môžeme celkom jasne sledovať jej prokomunistické a propagačné obhajovanie režimu, v ktorom by rodičia práve z vďaka za poskytnuté dobré podmienky

---

²³ Adamec, Ladislav. 1989. „Projev soudruha Ladislava Adamce.“ In HAVELKOVÁ, Hana a Libora OATES-INDRUCHOVÁ, eds. (2015) *Vyvlastněný hlas: proměny genderové kultury české společnosti 1948-1989*. Praha: Sociologické nakladatelství, POST, s.404

života mali vychovávať deti v vhodnom správaní. Pri takomto silnom zdôrazňovaní dôležitosti výchovy sú deti tak od malička nasmerované, akú rolu by mali v budúcnosti plniť a ako ju potvrdzovať tým, čomu sa budú vo voľnom čase venovať a čo by ich malo baviť. Na jednej strane si teda deti slobodne vyberajú záujmy a koníčky, ale na druhej strane iba v rámci konkrétnych spoločenských hraníc rodu. Na základe toho boli potom vytvárané predstavy o „správnych“ mužoch a ženách²⁴. Vplyv spoločnosti na výber našich voľnočasových aktivít je významný aj z hľadiska ohodnotenia zmysluplnosti a dôležitosti jednotlivých aktivít. Ako Filipcová kriticky hodnotí: „Nesporne sa naša spoločnosť snaží ovplyvňovať prežívanie voľného času tak, aby človek čo najmenej premárňoval, nezmyselne plytval drahocenným voľným časom (i keď práve táto spoločnosť núti človeka rovnako nezmyselne márneť čas na schôdzach, kde sa nič nedeje, na prednáškach a školeniach, kde sa hovoria frázy)“ (Filipcová 1967: 19). Po zhrnutí všetkých predstáv a očakávaní ako by mal človek tráviť čas to vyzerá, že sloboda, ktorá mala byť ponúknutá prostredníctvom navštevovania voľného času, len výraznejšie ohraničila tieto predpoklady náplne voľného času a vytvorila priestor na realizáciu plánov budovania „novej lepšej spoločnosti“.

2.2.3 Voľný čas ako útočisko pred socializmom

V predošlej kapitole som sa venovala funkciám voľného času, ktoré boli akoby vytvorené zvonka, s cieľom naplniť predstavy o novej socialistickej spoločnosti. V tejto kapitole by som sa však chcela venovať jednej konkrétnej významnej funkcii, ktorá skôr slúžila ľuďom a vlastne tak ako jediná splnila svoju reálnu funkčnosť voľného času. Funkciou voľného času teda bolo aj „utlmenie neprijemných pocitov vyvolaných životnou skutočnosťou, s ktorou pracujúci človek nemôže vysloviť svoj súhlas“ (Schmid 1961 in Filipcová 1967: 37). Aj táto funkcia však spĺňala trocha odlišný charakter v závislosti od rodu. Ako uvádza B. Havelková, práve vysoká miera kontroly životov ľudí spôsobila, že ženy sa dobrovoľne sťahovali z verejnej sféry do súkromnej a vytvorili si z rodiny akési útočisko, kde sa mohli utiahnuť (Havelková B. 2009: 186). Ženy sa tak mohli realizovať v práci, no zároveň aj v rodine, ktorá mohla byť tým požadovaným únikom pred

---

²⁴ Viac kapitola Podoba „správnej ženy“.

niektorými pocitovanými negatívami socializmu (Wagnerová 2007 in Ortenová 2010). Využívaniu súkromnej sféry a rodiny ženami na únik od politických a občianskych povinností sa venuje aj Šiklová (1993), ktorá však upozorňuje aj na negatíva tohto fenoménu:

„Ženy v socializme nikdy nedovolili samé sebe byť manipulované v rovnakej miere ako muži, čo považujem za šťastné. Ženy využili k úniku svoje „dvojité bremeno“ v materstve a starostlivosti o malé deti. Vtedajšia mocenská elita považovala takéto aktivity za prijateľné ospravedlnenia pre neprijatie členstva v strane alebo straníckej funkcie. Výsledkom je, že dnes ženy nie sú nikde zďaleka tak skompromitované kolaboráciou s minulým režimom ako muži. Menej ženských členiek strany znamenalo nielen menej ženských funkcionárov, ale tiež aj menej ženských informátoriek tajnej polície (Šiklová 1993: 79 in Vodochodský 2007a: 39).

Útočisko pred socializmom predstavovala súkromná sféra a rodina pre ženy. Čo sa týka mužov, tí museli na tento únik využívať až svoj čas mimo práce. Súkromná sféra sa stala pre nich útočiskom pred politickými či občianskymi povinnosťami a vytvorila bezpečný priestor pre ventilovanie skutočných pocitov a názorov (Vodochodský 2007 in B. Havelková 2015: 70). Švígová opäť značne nekriticky vidí vo voľnom čase priestor na individualizáciu a tvrdí, že čas svojím spôsobom aj nútil človeka k tomu aby choval samostatnejšie (samozrejme v rámci politicky stanovených pravidiel), a teda to na čo nemali príležitosť v práci alebo čo im je upierané vo verejnom priestore, si takto dopriavajú v privátnom - prostredníctvom voľného času (Švígová 1967: 139). To čo im však bolo upierané v rámci pracovného času im väčšinou nebolo ponúkané v mimopracovnom a možnosti boli veľmi obmedzené a najmä strážené.

Toto ventilovanie svojich pocitov malo však aj istý negatívny vplyv na ženy. Nakoľko boli oni vďaka materskej dovolenky vytrhnuté z pracovného procesu, stalo sa ich úlohou pozdvihovanie nálady mužov a ich odreagovanie po príchode domov z práce (Wagnerová 2007 in Ortenová 2010). Negatívom tohto úniku do súkromnej sféry bolo aj to, že týmto sústredením všetkého času do rodiny a proklamovanou individualizáciou života, človek vykonáva len „prácu pre seba“ a neinklinuje ku kolektívnemu využívaniu voľného času. Takýto spôsob života a táto intimizácia rodiny ovplyvňuje aj vzťahy medzi mužom a ženou v rámci manželského spolužitia (Šolcová 1984: 116). Ako uvádza Šolcová (1984), dôležité je tak nezväzovať trávenie voľného času len v rámci rodiny, pretože takéto

uzavreté spolužitie bez využívania ďalších sociálnych väzieb (či už na pracovisku alebo medzi priateľmi) môže spôsobiť problémy v partnerstve (Šolcová 1984: 117).

2.2.4 Možnosti a kontrola VČ

Možnosti trávenia voľného času boli ako pre mužov tak aj pre ženy ovplyvnené rôznymi faktormi. V prvom rade je dôležité uviesť, že síce si volili slobodne čo budú robiť vo vlastnom voľnom čase, ale len hypoteticky, pretože bol tento výber podmienený viacerými determinantami (viac vo Filipcová, 1967: 55-61). Nie teda len tým, že sa museli, (bolo od nich očakávané), postarať o domácnosť a deti a teda nemohli až tak veľa času slobodne venovať len tomu, čomu chceli ale zároveň aj socializmus kládol isté limity, ktoré ľuďom zakazovali a povoľovali určité aktivity. Ako tvrdí Švígová, „miesto toho, čo by sme si chceli skutočne zvoliť a čo by nám prinieslo potešenie a uspokojenie, ohliadame sa na ostatných, aby sme nevybočovali z obvykle stanoveného rámca. Súčasne určité hodnoty orientujú správanie jednotlivca aj celých sociálnych skupín“ (Švígová 1967: 13). Individuálne túžby a prania sú teda limitované najmä spoločenskými podmienkami (Šolcová 1976: 90). Medzi tieto spoločenské podmienky patria určité očakávania správania, vytvorené na základe našej príslušnosti k mužskému alebo ženskému rodu²⁵. Napriek týmto odlišným očakávaniam od mužov a žien sa socializmus snažil vytvoriť čo najmenej diferencovanú spoločnosť, čo sa následne výrazne odzrkadľovalo aj v trávení voľného času (Filipcová 1967: 71). Znížením tejto diferencovanosti a triednych rozdielov boli vytvorené približne rovnaké podmienky na trávenie voľného času v rámci širokého záberu obyvateľov. Ženy venujúce sa ručným prácam, piatkové odjazdy na chaty a záhrady, a ďalšie iné aktivity sa stali klasickým obrazom trávenia voľného času rodín v období socializmu a dokonca sa dá povedať, že toto chalupárčenie sa stalo akýmsi symbolom normalizácie (Sedláková, 2015: 39).

Hlavnou požiadavkou najmä mladých ľudí bolo tráviť tento čas spoločne. Základným predpokladom tejto požiadavky však bolo vytvorenie rovnakého množstva voľného času pre oboch partnerov a poskytnutie možnosti tráviť ho spoločne. V prípade, že nie je táto možnosť poskytnutá a to kvôli rodinným a teda domácim povinnostiam,

---

²⁵ Spoločenským predpokladom a očakávaniam odvíjajúcich sa od rodu sa budem venovať zvlášť v kapitole maskulinizácie a feminizácie voľného času.

zasahuje tento problém najmä ženy, ktoré to pociťujú ako výrazný nedostatok (Filipcová 1967: 121). Spoločné trávenie času však bolo cieľom nielen občanov, ale aj samotného socializmu. Ten na jednej strane podporoval spoločné trávenie voľného času v rámci partnerských zväzkov, na druhej strane podporovala komunistická strana kolektívne formy trávenia a organizovania času, ktorý mal byť týmto spôsobom presunutý do verejnej sféry (Sedláková 2015: 38). Ľudia boli týmto spôsobom vedení tráviť spolu čas aj mimo prácu a to napríklad rôznymi oslavami štátnych sviatkov, MDŽ, podnikových rekreácií, a podobne. „Prostredníctvom takto kolektívne trávených udalostí sa nenásilne, avšak systematicky distribuovala marxisticko-leninistická ideológia, čo bolo cieľom štátne plánovaného využitia voľného času“ (Kafková 2016: 23). Jedným z hlavných aktérov realizovania týchto kolektívnych foriem trávenia času bolo ROH²⁶, ktoré malo za úlohu starať sa o človeka počas jeho voľného času: „Aktivity, do ktorých boli rekreanti zapojení, mali jednak prehĺbiť ich vzťah k práci, k vlasti a k ostatným pracujúcim, jednak upevniť rodinné vzťahy a celkovo blahodárne pôsobiť na formovanie socialistického spôsobu života“ (Kafková 2016: 38).

Jednou z obľúbených foriem spoločného trávenia času sa stala pre ľudí aj kultúra a kultúrne podujatia. Ľudia často navštevovali kiná, divadlá a to všetko aj vďaka tomu, že socializmus toto kultúrne vyžitie podporoval prostredníctvom požiadavku „kultúrneho trávenia voľného času“ (Kafková 2016: 23). Treba si však uvedomiť, že aj v tomto prípade mohlo ísť o určitý ideologický cieľ, prostredníctvom ktorého sa mohlo publiku predpisovať, čo budú sledovať, čo je hodnotné a malo byť pre nich zaujímavé. V kinách chodili účelové filmy, divadelné predstavenia bývali na ideologické témy a rovnako bol filtrovaný aj predaj niektorých kníh. Ako uvádza Marejka (2015), knihy museli byť schvaľované ministerstvom školstva, vied a umení a všeobecne bolo vydávanie tlače obmedzované na také tituly, ktoré mali „napomáhať budovateľskému úsiliu československého ľudu“.²⁷ Tieto všetky opatrenia úzko súviseli so snahou socializmu kontrolovať všetok voľný čas občanov, pričom v prípade akéhokoľvek podozrenia alebo ohrozenia tohto budovateľského cieľa, boli záujmové združenia zrušené (Marejka 2015). Táto cenzúra bola viditeľná teda najmä v kultúrnom priemysle, ktorý práve predstavoval veľmi obľúbené využitie voľného času. Takýmto spôsobom sa upravovali záujmy ľudí

---

²⁶ Revolučné odborové hnutie zaniklo po ukončení socializmu v Československu a bolo nahradené Československou konfederáciou odborových zväzov.

²⁷ Dostupné na <<http://www.projustice.sk/pravne-dejiny/totalitarizmus-ceskoslovensko-po-roku-1948>> [cit.4.6.2016]

a predstavy o trávení voľného času. Ako uvádza Filipcová, dôležitú úlohu tu hrá socialistická revolúcia, ktorá ako jediná „môže zbaviť kultúrnu produkciu a ponuku komerčnej atmosféry a vytvoriť prostredie, v ktorom sa môžu prevažne uplatňovať ideovo umelecké hľadiská“ (Filipcová 1967: 93). Rovnako však upozorňuje, že ani socializmus nemôže úplne ignorovať prania a záujmy konzumentov a konzumentiek a musia sa brať do úvahy aj komerčné záujmy. Prostredníctvom úsilia socializmu navštevovať tieto kultúrne podujatia a iné kolektívne voľnočasové aktivity sa snažilo dosiahnuť cieľa „socialisticky pracovať - socialisticky žiť“ (Filipcová 1967: 93).

Voľný čas svojich občanov teda socializmus podporoval a snažil sa vytvoriť rovnocenné podmienky pre mužov aj ženy, avšak kvôli všeobecnému nedostatku slobody v krajine boli tieto rovnocenné podmienky veľmi obmedzené (Havelková 2004: 177). Akékoľvek snahy žien o oficiálne združovanie sa s cieľom nastolenia nejakej zmeny ich dvojitého bremena alebo postavenia v spoločnosti boli takto celkom bezpredmetné.

2.3 Podpora zo strany štátu

Štátna podpora a rôzne sociálne programy na zlepšenie spoločnosti sú z ideologického hľadiska jednými z hlavných znakov socializmu a v rámci porovnávania voľného času mužov a žien musíme podrobiť analýze aj životné podmienky, ktoré trávenie voľného času ľudí ovplyvňovali či priamo podmieňovali. V tejto kapitole sa tak budem za účelom mojej práce venovať konkrétnym krokom, ktoré mali dopad na trávenie voľného času mužmi a ženami a ktoré následne aj ovplyvnili charakter týchto činností. V prvom rade bolo nutné ľuďom poskytnúť priestor na ich záujmy a koníčky a vytvoriť pre nich tak dostatok mimopracovného času. V druhom rade bolo treba ošetriť, aby tento mimopracovný čas nezabrali iba domáce povinnosti a práce a prostredníctvom ich kolektivizácie vytvoriť tak už aj reálny voľný čas, ktorí by využívali na seba.

2.3.1 Ne/dostatok voľného času

Pri analýze množstva voľného času v období socializmu môžeme vychádzať z dvoch prístupov. V prvom rade môžeme hovoriť o voľnom čase ako takom a teda počte hodín, ktorý mali ľudia po práci k dispozícii na seba. V takomto prípade patril socializmus

k jedným z najzhovievavejších režimov a vytvoril pevnú 8 hodinovú pracovnú dobu, po ktorej človek mohol opustiť pracovné prostredie a venovať sa iným činnostiam²⁸. Na druhej strane tu však bol reálny, prežívaný voľný čas. Z teoretického hľadiska teda môžeme hovoriť o dostatku voľného času, no ide o to ako je vnímaný a zadefinovaný. Ako totiž upozorňuje Filipcová (1967) musíme si všímať dvoch hlavných reálnych záverov:

- „a) rozširovať sféru voľného času neznamena iba skracovať pracovnú dobu; ohromné časové rezervy predstavuje aj riešenie takých problémov ako doprava do práca a z práce, rozvoj služieb, ktoré zjednodušia starosť o jedlo, upratovanie, bielizeň- proste chod o domácnosť;
- b) za určitých podmienok, skrátenie pracovnej doby nemusí priniesť viac voľného času; získané hodiny pohltí práca v domácnosti, či starostlivosť o deti“ (Filipcová 1967: 18-19).

Filipcová (1967) celkom kriticky hodnotí, že voľný čas ako taký vlastne nejestvuje, pretože mimopracovný čas vypĺňame inými povinnosťami a činnosťami. Človek nestačí uspokojovať svoje nároky, lebo na ne proste nemá čas. Sama si však uvedomuje paradox, že práve v tomto období človek pociťuje taký výrazný nedostatok voľného času, keď práve socializmus poskytol oveľa viac, ako kedykoľvek v minulosti (Filipcová 1967: 14). Tu sa však otvára dôležitá otázka, nakoľko sa tento ne/dostatok času týka žien a nakoľko mužov. Výskum ÚKLKS²⁹ jasne ukazuje rozdielnosť v počte hodín strávených vykonávaním domácich prác a v počte hodín, ktoré trávili voľnočasovými aktivitami (tabuľka č.1).

---

²⁸ Analýzu pracovného zaťaženia by bolo možné obohatiť aj o pocit istoty a záruky zamestnania, ktorý vytváral určité emočné prostredie, vďaka ktorému sa mohol človek bezstarostne venovať vlastným koníčkom a záujmom po príchode zo zamestnania. Súčasný strach zo straty zamestnania a neschopnosti uživiť sa vytvára na ľudí tlak, na základe ktorého sa nemôžu po príchode domov z práce uvoľniť alebo rovnako spôsobuje, že si ľudia nosia prácu domov či ostávajú tam dlhšie. Tento sociálny jav by si však zaslúžil dostatok priestoru v rámci samostatnej práce, aby vedel lepšie odkryť všetky vplyvy a ukazovatele, ktoré zahŕňa.

²⁹ Výskum realizovaný Ústrednou komisiou ľudovej kontroly a štatistiky v rokoch 1960-1961.

Tabuľka č.1: Počet hodín voľného času a času stráveného vykonávaním domácich prác za týždeň.

Ukazovateľ	Počet hodín za týždeň			
	Robotník	Zamestnanec	Robotníčka	Zamestnankyňa
Voľný čas celkom	34,01	35,56	18,47	21,07
Domáce práce celkom	9	9,05	35,48	32,31

(Zdroj: Výskum ÚKLKS in Filipcová 1967: 112-113)

V 80. rokoch sa téme voľného času venovali už ďalšie sociologické výskumy, pričom výsledok bol vždy rovnaký. Ženy majú menej voľného času ako muži a to práve kvôli vykonávaniu platenej, produktívnej a neplatenej, domácej práci. Bauerová a Bártová (1987) rovnako upozorňujú, že z výskumu verejnej mienky, ktorý bol realizovaný v rokoch 1977- 1980 vyplynulo, že využitie časového fondu dňa je u mužov a u žien odlišné najmä kvôli času strávenému nad domácimi povinnosťami (tabuľka č.2) a odlišná je aj subjektívna pociťovaná záťaž týmito povinnosťami (tabuľka č.3) (Bauerová, Bártová 1987 in Šprincová 2015: 97-98).

Tabuľka č.2: Využitie časového fondu mužmi a ženami v roku 1979- 1980 v hodinách a minútach (priemer za pracovné dni)

Druh činnosti	Robotníci	Zamestnanci	Družstevní roľníci
	Robotníčky	Zamestnankyne	Družstevné roľníčky
Pracovná činnosť	9,37	9,2	10,17
	8,28	8,26	8,3
Nutný čas	5,57	3,56	3,15
	6,55	5,44	6,26
Voľný čas	3,2	3,31	3,13
	2,17	2,34	2,03
Spánok	7,6	7,13	7,25
	7,1	7,16	7,1

(Zdroj: Bauerová, Bártová 1987:83 in Šprincová 2015: 97).

Tabuľka č.3: Subjektívne pociťovaná záťaž domácimi prácami (v percentách odpovedí)

Vek	Muži Záťaž			Ženy Záťaž			Celkom
	Veľká	Stredná	Malá	Veľká	Stredná	Malá	
18-29	6	45	49	35	47	18	100
30-44	9	62	29	54	41	5	100
45-59	12	61	27	40	57	3	100
60 a viac	8	58	34	22	64	14	100

(Zdroj: Bauerová, Bártová 1987:87 in Šprincová 2015: 98).

Ako približujem v nasledujúcej kapitole, viac ako skrátenie pracovnej doby mal podľa plánov ženám pomôcť oslobodiť sa od bremena domácich povinností rýchly rozvoj služieb pre domácnosť a rozvoj predaja rôznych prístrojov a tovarov uľahčujúcich a urýchľujúcich domáce činnosti (Filipcová 1967: 119). Najviac z mimopracovného času totiž zaberali práve povinnosti a práce v domácnosti a tie mala na starosti žena. Týkal sa teda reálny nedostatok voľného času iba žien alebo boli niektoré kroky a stratégie vytvorenia väčšieho množstva reálneho voľného času zamerané aj na mužov?

Očakávaný nárast voľného času vyvolala aj technologizácia spoločnosti, ktorá spôsobila zjednodušenie niektorých úkonov v domácnosti ako pranie či vysávanie. Vďaka tomuto technologickému rozvoju sa zmenila nielen štruktúra mimopracovného času ale rovnako aj charakter vykonávaných činností. Pokroková technika tak postupne ovplyvnila nielen pracovný ale aj súkromný, mimopracovný svet (Filipcová 1976: 58). Ako však uvádza Možný, táto mechanizácia vybavenia domácnosti „síce znížila námahu (nutný fyzický výkon a možno aj čas), ale žiadnu prácu z domácnosti neodstránila“ (Možný 1983: 61). Rozloženie a štruktúra teda zmenili svoju podobu, avšak nutnosť vykonávať tieto povinnosti nezmizla a nezmenil sa ani ich vykonávateľ.

Odlíšny dostatok voľného času mužov a žien má za následok aj charakter jednotlivých úkonov, ktoré majú manželia v domácnosti podelené. Ako ukazuje tabuľka č.5³⁰, muži majú na starosti menej často opakovateľné povinnosti ako ženy, ktoré sa na rozdiel od nich venujú povinnostiam, ktoré treba vykonávať na dennej alebo jednoducho

³⁰ Uvedená v kapitole *Rodová del'ba práce*

viac cyklickejšej báze. Na základe tohto denného vyťaženia, nemajú ženy dostatok času na zvyšovanie kvalifikácie a nemajú možnosť tak udržovať krok so zvyšujúcimi sa nárokmi v rámci odboru, či realizovať sa v rámci verejných záležitostí (Scott 1974: 106). Ako však argumentuje štátna populačná komisia v prospech socializmu, práve toto zvyšovanie kvalifikácie žien má byť hlavným dôvodom, prečo odbremeniť ženu od toľkej záťaže domácimi prácami a vytvoriť dostatok voľného času pre ňu na tento účel (Havelková 2015: 147).

Zabezpečenie dostatku voľného času pre ženy a ich odbremenenie od domácich povinností malo byť dosiahnuté najmä prostredníctvom kolektivizácie domácich prác a starostlivosti o deti. Podľa Možného (1983), práve toto prevzatie prác spoločenskými inštitúciami, ktoré bolo doteraz vykonávané skôr vnútri rodiny, spôsobilo istú zmenu v rámci dostatku voľného času rodín.

2.3.2 Zospoločenš'ovanie domácich prác

Kolektivizácia alebo zospoločenš'ovanie domácich prác a starostlivosti o deti malo v prvom rade slúžiť na prebratie funkcií žien po ich odchode zo súkromnej sféry a vstupe na pracovný trh. Nakoľko sa žena mala stať podľa ideologických prehlásení plnohodnotným a rovnocenným článok budovania socializmu, musela jej byť rovnako zabezpečená ekonomická nezávislosť a možnosť vystúpiť zo súkromnej do verejnej sféry. Tento proces však spôsobil, že niekto musel prebrať jej doterajšiu úlohu v domácnosti a tým niekým sa mal stať štát. Ako som už spomínala v prvej kapitole, keďže presun medzi jednotlivými sférami nebolo možné zrealizovať zo dňa na deň, vytvorilo sa určité dvojité bremeno žien, ktoré spôsobilo, že žena pracovala na dve smeny. Jednu v práci, za ktorú dostávala mzdu a druhú v domácnosti, ktorú „zdedila“ ešte z tradičného meštianskeho modelu. Aby sa predišlo takémuto vyťaženiu žien, štát sa snažil skolektivizovať tieto domáce povinnosti a vytvoriť akúsi sieť služieb pre ženy.

Hlavným benefitom kolektivizácie domácich prác a starostlivosti o deti, bola záruka v podobe konkrétnych zákonov, ktoré stanovili zriadenie a udržovanie zariadení a služieb, ktoré mali na starosť starostlivosť o deti ako boli jedálne, škôlky, školské kluby, a podobne a ktorých prevádzka mala byť upravená podľa potrieb pracujúcich žien a matiek (Havelková B. 2009: 193). Veľkým pozitívom bol aj fakt, že táto kolektivizácia spôsobila

všeobecne výrazný nárast počtu škôlok a jaslí, vznik verejných pracovní, jedální a s domácnosťou mal ženám pomáhať aj špeciálny podnik zriadený pre tento účel s veľavravným názvom „Oslobodená domácnosť“, ktorý ponúkal služby prania či upratovania domácnosti (Scott 1974: 96). Od roku 1950 boli založené aj náborové strediská s názvom „Služba ženám“, ktoré poskytovali ženám rady ohľadom zamestnaní, zhromažďovali informácie o podnikoch, voľných miestach, kapacitách v škôlkach či jedálňach (Nečasová 2015: 195). Niektoré podniky³¹ dokonca v snahe uľahčiť ženám časovú vyťaženosť, ponúkali možnosť jaslí, škôlok, jedální či pracovní priamo v rámci budovy podniku. Tiež ponúkali skoro celodennú službu, kde si ženy mohli odložiť nákupy, ktoré zaobstarali pred prácou a po odchode z práce si ich jednoducho vyzdvihli a nemuseli sa báť, že už by to poobede nestihli (Scott 1974: 95). Filipcová (1967) toto však opäť kriticky hodnotí a tvrdí, že práve tieto nákupy a zaobstarávanie jedla boli najväčšou časovou záťažou v rámci voľného času, ktoré spôsobovalo najmä zdĺhavé čakanie v radoch a nákupy potravín dennej spotreby. Nielen nákup ale aj príprava jedla zaberali ženám najviac času pretože to bola sféra, ktorej sa muž absolútne vyhol a až 40%, času ktorý venovala žena starostlivosti o domácnosť patrilo príprave jedla (Filipcová 1967: 119). Na základe týchto zistení sa sústredili mnohé opatrenia na zjednodušenie tejto sféry domácnosti medzi ktoré patrilo napríklad aj rozvoj potravinárskych služieb v podobe predaja baleného nakrájaného chleba alebo ošúpaných zemiakov (Filipcová 1967: 119). Okrem toho samotné obchody tak isto začali ponúkať polotovary, respektíve predpripravené jedlá (Scott 1974: 96), ktoré ženy potom jednoducho zohriali alebo len priamo hodili na sporák. V rámci tejto kolektivizácie sa tak presunula starostlivosť o deti do verejných služieb a ako uvádza Nečasová (2015), škôlky a jasle boli prezentované ako vhodnejšie pre výchovu detí a to aj prostredníctvom ich propagácií vo verejnosti, ako napríklad sloganom z časopisu Vlasta: „Aj na vaše dieťa, maminka, čaká materská škola: A verte, že mu bude v materskej škole lepšie než u večne ustaranej maminky“ (Micháľková 1953 in Nečasová 2015: 196). To že boli ženy ustarané z dvojitej smeny tak bolo evidentne vnímané ako všeobecne známa vec, avšak ako ukazuje tento výrok, opäť sa apelovalo na ženu a na muža ako člena rodiny sa v rámci starostlivosti o domácnosť a deti vôbec nepozeralo.

Kolektivizácia domácich prác však nemala až taký úspech ako od nej bolo očakávané. To však nie len preto, že ženy chceli naďalej samé vykonávať mnoho z týchto

---

³¹ Napríklad oceliareň v Kladne od roku 1951 (Scott 1974)

činností, ktoré mali byť nahradené verejnými zariadeniami, resp. cítili sa povinné ich vykonávať³², ale aj preto, že jednoducho v praxi táto kolektivizácia nefungovala ako sľubovala. Predĺženie otváracích hodín obchodov stratilo absolútne svoj význam pri zaobstarávaní každodenných surovín, nakoľko dlhé rady žien siahali až cez celú ulicu a okrem dlhého čakania sa kvôli dobovému nedostatku tovarov ani vlastne nedočkali toho, čo by chceli (Scott 1974 in Havelková B. 2009). Riešenie problému videla Šolcová práve v zlepšení terciálnej sféry služieb prostredníctvom lepšieho zásobovania obchodov, odstránenia front či zabezpečenia lepších služieb v pracovniach a čistiarniach (Šolcová. 1984: 114). Čo sa zase týkalo využívania verejných stravovní, mnoho žien stále varilo veľa doma a jedlo ponúkané v jedálňach bolo často buď drahé, či nekvalitné alebo podávané v škaredom prostredí (Šolcová, 1984). Okrem týchto nedostatkov bol ďalším problémom aj nedostatok zamestnancov v rámci materských školách či všeobecne neskoré zavedenie týchto pomôcok, ktoré mali na starosť uľahčenie práce v domácnosti (Fodor 2002 in Vodochodský 2007b: 14). Ani kolektivizácia ani mechanizácia teda nie sú jednoznačným riešením problému, keďže rôzne automatické roboty ako vysávače a podobne sú síce užitočné, no sú tiež značne nevyužívané a rovnako im treba v domácnosti venovať čas (Šolcová 1984). Nakoľko ľudia až po obstaraní všetkých týchto starostí a potrieb pre seba a rodinu venujú čas vlastným záujmom, pociťujú naďalej výrazný nedostatok voľného času.

Všetky tieto opatrenia, či už boli efektívne alebo neefektívne, boli však prioritne službami pre ženy. Ani jeden z nástrojov slúžiacich na odbremenenie domácnosti sa priamo netýkal mužov a nesnažil sa výrazne predefinovať ich rolu v rámci domácnosti a prác v nej (Havelková B. 2015). Veľa z týchto služieb boli stále prispôsobené potrebám žien (Scott 1974: 101) a ich prevádzka mala byť upravená podľa pracovnej doby matiek (Havelková B. 2009: 193). Muži boli z týchto krokov a stratégií uľahčovania prác v domácnosti úplne vynechaní. Podľa Fodor, „štátne inštitúcie nemohli (a ani sa nesnažili) významne uľahčiť ženám v ich bremene a muži celkom iste nejavili snahu zmeniť svoje domáce zvyky“ (Fodor 2002 in Vodochodský 2007b: 14).

---

³² Bližšia analýza tohto javu v kapitole *Podoby „správnej ženy“*.

2.4 Maskulinizácia a feminizácia činností

Mužské a ženské pracovné povinnosti, koníčky či samotné zamestnania boli celkom viditeľne diferencované, na základe čoho nadobúdali aj odlišný status. Ako uvádza Možný (1983), záujmy ľudí v spoločnosti sú jasne distribuované na základe sociálnej štruktúry a preto si musíme uvedomiť, že nejde až tak ani o rozdelenie ľudí na základe vzťahov k výrobným prostriedkom z čoho vychádza marxistická sociológia, ale najmä o rozdelenie na mužský a ženský svet (Možný 1983: 63-64). Toto rozdelenie jasne vyplýva aj zo sféry v ktorej sú činnosti a záujmy vykonávané. Verejná sféra zahŕňa také záujmové činnosti a aktivity, ktoré sú inštitucionálne organizované, politické, kultúrne či športové, zatiaľ čo tá súkromná je spájaná s reprodukčnou činnosťou a teda starostlivosťou o deti, výchovou a hlavne je založená na osobnom dôvernom kontakte (Kiczková 2011: 17-18). Na základe tohto prerozdelenia patrí ženský svet do sféry súkromnej a ten mužský do sféry verejnej, čo vyplýva ešte z tradičného meštianskeho modelu rodiny. Nakoľko sa mužské záujmy vykonávajú v rámci verejnej sféry, ktorej činnosti majú inštitucionálny a organizovaný charakter, stali sa z nich významovo dôležitejšie a prínosnejšie činnosti v rámci budovania spoločnosti a tie ženské skôr prispievajú k rozvoju domácnosti a rodiny. Na asymetriu hodnotenia mužských a ženských aktivít upozorňuje aj Bourdieu (2000), ktorý hovorí o logike dvojitého metra³³: „Na jednu stranu sa niektoré činnosti považujú za podradné a sú pod mužskú dôstojnosť (mimo iné aj preto, že na ne muž absolútne nestačí), na druhej sa však tie isté činnosti, javiace sa v ženských nikách ako nedôležité a nepatrné, ľahké a nevýznamné, môžu javiť ako vznešené a obtiažne v prípade že ich vykonáva muž“ (Bourdieu 2000: 56). Sociálnou podmienenosťou obsahu ženskej a mužskej role vznikajú v spoločnosti isté očakávania a predstavy správania a s tým súvisiace určité znaky a charakteristiky osobnosti muža a osobnosti ženy (Možný, 1983: 155). Už len samotný výber povolania a koníčkov tak musel zapadať do štruktúry, v rámci ktorej vykonávané aktivity potvrdzovali maskulinitu či feminitu jednotlivcov a ich rol v manželstve. Ako opisuje tento rodovo odlišný charakter záujmov Blažek (2000): „Pre mužov je zvodne pohodlné prijať pravidlá hry, podľa ktorých je uctievaný ako ten, kto má vyššie záujmy, kto má právo sa hrať, kto musí mať vyhradený čas na relaxáciu, kto môže občas vypadnúť z role verného manžela alebo kto môže, ba priam má byť trochu brutálny, aby neprestal

---

³³ Z originálu *double standards* (Bourdieu 2000: 56).

byť chlap“ (Blažek 2000: 200). Pri reprodukování takéhoto typu správania sa však len pridrižiava tradičnej patriarchálnej role, ktorá popiera akýkoľvek individuálny a autentický charakter osobnosti a vlastných záujmov (Blažek 2000). Na základe týchto sociálnych rol a očakávaní sú odvodzované aj znaky správania, ktoré k nim priliehajú. Naprieč rôznymi odlišnými spoločnosťami totiž môžeme spozorovať rodovo diferencované znaky označujúce správneho muža a správnu ženu (Možný 1983: 155). Týmto ženským a mužským rolám sa učilo od malička prostredníctvom spoločenskej výchovy, ktorá predurčovala nielen k týmto rolám v rámci spoločnosti ale predurčovala, respektíve navádzala aj ku konkrétnym záľubám alebo činnostiam, ktoré sa mali potom v dospelosti vykonávať a mali sa im venovať. Už v osnovách základných škôl bolo jasne diferencované, že dievčatá sa učili v rámci predmetu domácim prácam a chlapci dielňam (Scott 1974: 12 in Havelková B. 2009: 199).

Napriek tomu, že sa zdôrazňuje najmä zmena ženskej štruktúry dňa v období socializmu, prostredníctvom jej prechodu zo súkromnej do verejnej sféry, začal sa postupne meniť aj obsah mužstva a mužskej role. Vstupom žien na pracovný trh sa premenila aj mužská funkcia živiteľa rodiny čo redefinovalo jeho postavenie v privátnej a rovnako aj vo verejnej sfére (Šmausová 2011: 198). Šmausová (2011) však upozorňuje, že pri analýzach dvojitého bremena žien sa akoby zabúdalo na rovnako dôležité mimopracovné zaťaženie mužov. Kvôli nedostatku alebo finančnej nedostupnosti niektorých tovaru sa museli muži rovnako naučiť prispôbiť svoje zručnosti tejto situácii a venovať tomu svoj voľný čas. Podľa Šmausovej výskumy domácich prác zabúdajú na túto stránku domácich majstrov socializmu, ktorí v tej dobe dokázali samy postaviť dom, opraviť auto a rovnako odprevádzali deti do škôlok či jaslí (Šmausová 2011: 198). Z výskumu ÚKLKS³⁴ (tabuľka č.4) môžeme vyčítať, že rozdielny je najmä rozsah týchto činností, avšak nie štruktúra týchto činností a to ktorým sa najčastejšie a najmenej venujú. „Aj keď sa voľný čas mužov a žien líši podstatne v kvantite, je rovnaký čo do štruktúry činností a ako sa zdá aj čo do dynamičnosti tejto štruktúry“ (Filipcová 1967: 131).

---

³⁴ Výskum realizovaný Ústrednou komisiou ľudovej kontroly a štatistiky v rokoch 1960-1961.

Tabuľka č.4: Využitie voľného času v ČSSR (v hodinách za týždeň)³⁵

	Robotník	Zamestnanec	Robotníčka	Zamestnankyňa	Žena v domácnosti
Voľný čas celkom	34,01	35,56	18,47	21,07	28,46
Sebavzdelávanie	7,14	10,14	2,44	4,23	4,12
Verejná činnosť	2,34	3,44	0,49	1,26	0,31
Aktívny odpočinok	4,08	4,11	2,5	3,01	3,33
Pasívny odpočinok	14,33	13,31	9,24	9,23	13,45
Ostatný voľný čas	5,32	4,16	3	2,54	6,45

(Zdroj: Výskum ÚKLKS in Filipcová 1967: 126)

2.4.1 Rodová del'ba práce

Rodová del'ba práce a povinností v domácnosti má priamu súvislosť nielen s dostatkom voľného času mužov a žien v manželstve, ale rovnako má vplyv aj na konkrétny charakter ich záujmových činností a koníčkov. „Spravodlivosť“ pri rozdeľovaní povinností v domácnosti je veľmi subjektívnym pojmom a každý manželský pár to môže vnímať odlišne. Možný (1983) uvádza, že v rodine vysokoškolsky vzdelaných manželov dochádza k prerozdeleniu povinností a žena mužovi „dáva jasne najavo, že by nebolo spravodlivé, keby starostlivosť o domácnosť nebola rozdelená rovným dielom; pri delení na rovnaké diely však podvedome sleduje, aby ten jej mal väčšiu váhu“ (Možný 1983: 103). Opäť tu však treba spomenúť že sa táto požiadavka prerozdelenia sústreďuje na vysokoškolsky vzdelaných ľudí a nemožno to tak zovšeobecňovať. Rod svojim spôsobom pripisuje ženám a mužom práce s odlišnou hodnotou a významom, čo ich následne ohraničuje v rámci úzkych súborov povinností a napriek tomu, že ženy vďaka tomu stále vykonávali namáhavé domáce práce, vnímali toto prerozdelenie často ako rovnocenné (Hašková 200

³⁵ Činnosti, ktoré pod sebou konkrétne voľnočasové aktivity zahŕňajú som bližšie opísala v kapitole *Metóda analýzy dát*, nakoľko som si touto kategorizáciou pomáhala v rámci analýzy vlastného výskumu.

in Ortenová 2010: 15). Takéto prerozdelenie prác môže vychádzať aj z tradičného prístupu, ktorý skrz lepšiu „obratnosť“ žien v domácnosti, považuje tento priestor za prirodzenú doménu ženy. Ako však upozorňuje Filipcová, domácnosť je doménou ženy, ktorá sa tomu obetuje a nemá tak čas na samovzdelávanie a rekvalifikáciu, ktorá by jej v rámci zamestnania pomohla k ekonomickej samostatnosti a následnej emancipácii. (Filipcová 1967: 115). Keďže sú domáce práce sférou, v ktorej nedochádza k skutočnej sebarealizácii, bol im v rámci socialistickej ideológie pripisovaný nízky status (Kiczková 2011: 15). Z tohto pohľadu tak nemuseli byť tieto práce platovo nijak ohodnotené nakoľko vychádzali z „prirodzenosti žien“. Prostredníctvom verejného oceňovania ženskej práce sa mali aspoň formálne vykompenzovať tieto negatívne následky uzavretia žien do privátnej sféry, avšak oceňovanie malo len formálny charakter a ženské práce boli naďalej považované za spoločensky menejcenné (Ortenová 2010: 17). Dokonca boli tieto ženské práce skrz ich menejcennosť využívané na trestanie spoločensky neprispôsobivých občanov. Ako uvádza Vodochodský, nevyhovujúci muži boli trestaní napríklad za nedostatočnú mužnosť (nosenie dlhých vlasov, neschopnosť užiť rodinu, a iné), a to prostredníctvom pridelenia „spoločensky podradných ženských prác- napríklad upratovanie, umývanie okien, výkladov a podobne“ (Vodochodský 2007b: 27). Ako som už uviedla v predošlej kapitole, rola muža v rámci privátnej sféry bola rovnako predefinovaná:

„Na rozdiel od toho príslovečného „neprítomného otca“ v západnej rodine, ktorý si samozrejme vďaka svojej živiteľskej role udržuje svoju dominanciu, sa otec zo socialistickej rodiny nestratil, ale bol v nej dokonca prítomný viac než predtým. Zmenila sa samozrejme jeho funkcia a jeho úlohy vnútri rodiny. „Mama sa o mňa starala a otec sa so mnou hral“, charakterizoval tieto pomery v českej rodine jeden mladistvý“

(Wagnerova 1995, In Vodochodský 2007a: 40).

Domáca deľba práce sa teda týkala aj starostlivosti o deti, avšak rovnako s istým rodovým odlíšením. Zatiaľ čo ženy majú na starosti prežitie, výchovu či vývoj detí, mužom sa prisudzuje voľnočasová a zájmová časť dňa, počas ktorej sa majú s deťmi hrať. Prerozdelenie povinností v rámci domácnosti však malo pôvod v konkrétnom fungovaní rodiny a v tom ako si to každý manželský pár nastavil. Podľa Šmausovej, mal síce tradičný model prerozdelenia funkcií a rol v domácnosti istý vplyv na deľbu práce, avšak väčší vplyv videla skôr v konkrétnych rodinných stratégiách (Šmausová 2011: 199).

Vplyv na voľný čas malo rovnako aj zamestnanie mužov a žien. To čo v nej prežívali, akú činnosť v nej vykonávali, jej náročnosť to všetko malo vplyv na výber ich voľnočasových aktivít. Ako uvádza Filipcová (1967), vzťah práce a voľného času je obojstranne aktívny. „Dominujúca úloha práce nemôže zakryť výrazné vplyvy voľného času, ktoré stále silnejú a úmerne jeho rastúcemu rozsahu aj závažnosti, zasahujú spätne svet práce“ (Filipcová 1967: 100). Mnoho krát sa ľudia venovali záujmom, ku ktorým mali prístup aj vďaka svojej práci a zároveň spätne im bolo umožnené sa v rámci práce venovať a najmä rozvíjať ďalej svoju aktivitu. Na základe tohto prepojenia dochádzalo často aj k prelínaniu koníčkov a povinností či prác v rámci domácnosti alebo zamestnania. Súlad ženských koníčkov a domácich povinností je dokonca akousi túžbou, ktorá sa prostredníctvom tohto želania spoločnosti stala zároveň aj samozrejmosťou. Ako uvádza Šolcová (1984), dôležitý je motív a dôvod vykonávania činností. Výroba či spravovanie niektorých výrobkov, môže byť vykonávaná z dôvodu nedostatku v tomto období a teda z akejsi nutnosti alebo z dôvodu individuálnej potreby a uspokojovania. Sem môžeme zahrnúť činnosti ako varenie, šitie, domáce majstrovanie, a podobne (Šolcová 1984: 112). Žene rozhodne neprospieva ak to nie je kvôli tomu že uplatňuje individuálne schopnosti, sebarealizáciu a individuálne motivované rozhodnutie. To by podľa Šolcovej mohlo viesť k zrušeniu tradičného modelu ženskej práce, myslenia a správania ženy (Šolcová 1984: 113).

Ivo Možný sa vo svojom výskume rodín vysokoškolsky vzdelaných manželov³⁶ venuje oblasti deľby a povahy práce, vykonávanej mužom a ženou. Výskum ukázal, že „nielen že všade trvá klasické rozdelenie domácich prác na ženské a mužské, ale ukázalo sa, že toto rozdelenie je u rozhodujúceho podielu párov chápané aj ako správne a funkčné aj na úrovni ideálneho modelu rodinnej prevádzky, aj keď v miere o niečo menšej než u reálneho rozdelenia prác a aj keď o niečo častejšie mužmi než ženami“ (viac tabuľka č.5) (Možný 1983: 61). Z výsledkov výskumu môžeme vyčítať, že činnosti sú jednoznačne rodovo prerozdelené podľa ich charakteru. Zatiaľ čo opravy, sú starosťou muža, ostatné ostáva na žene. Ako som už uviedla vyššie, mužské činnosti sú teda menej cyklickejšie ako tie ženské, ktoré treba denne vykonávať, čo spôsobuje menej voľného času žien na dennej báze. Napriek tomu, že výskum zachytáva len vysokoškolsky vzdelaných ľudí, je z neho celkom jednoznačne vidno istú rovnicu prerozdelenia úloh.

---

³⁶ Možný, Ivo. 1983. *Rodina vysokoškolsky vzdelaných manželů*

V rámci skúmania očakávaní správania ľudí je okrem rodovej diferencovanosti treba upozorniť aj na diferencovanosť spätú so vstupom do manželstva. Vstupom do manželstva sa totiž menia role mužov aj žien istým avšak odlišným spôsobom. Na základe nedostatku voľného času žien na vykonávanie spoločných záujmov s manželom dochádza k pocitu nespokojnosti a nenaplnenosti predstáv. Ako uvádza Šolcová (1984), spoločné záujmy patria k najčastejšie spomínaným skutočnostiam, ktoré mužom a ženám po vstupe do manželstva chýbajú. Veľké množstvo partnerov nie je po sobášii spokojných s fungovaním rodiny a sťažujú sa, že realita sa vôbec nezhoduje s ich pôvodnými očakávaniami (Šolcová 1984: 124). To môže byť spôsobené zväčšením zaťaženia žien domácimi prácami, ktoré následne nedáva žiadne priestor na spoločné trávenie voľného času s manželom. Je však zaujímavé, že práve mužom chýba táto nedostatočná možnosť realizovať svoje záujmy a koníčky (Šolcová 1984: 125).

Tabuľka č. 5: Del'ba práce medzi mužom a ženou vo vybraných aktivitách starostlivosti o domácnosť v rodinách vysokoškolsky vzdelaných partnerov a rodinách vyučených robotníkov. *Aká je u vás del'ba práce v domácnosti?*

		muž	väčšinou muž	tak napoly	väčšinou žena	žena
Kto varí	VŠ	/	2	10	48	40
	Vy	1	2	11	52	34
Kto upratuje	VŠ	/	2	30	51	18
	Vy	/	/	28	50	22
Kto nakupuje potraviny	VŠ	1	6	38	37	19
	Vy	/	2	39	40	19
Kto umýva riad	VŠ	1	7	37	36	19
	Vy	/	/	41	36	20
Kto pripravuje nedeľné raňajky	VŠ	10	14	26	22	28
	Vy	7	10	23	35	25
Kto robí malé domáce opravy	VŠ	54	29	11	4	3
	Vy	62	28	6	2	2
Kto prevlieka posteľnú bielizeň	VŠ	1	2	13	22	63
	Vy	1	1	12	28	59
Kto sa stará o pranie posteľnej bielizne	VŠ	2	3	9	19	67
	Vy	2	1	10	25	63
Kto perie pánske košeľe	VŠ	4	4	9	20	65
	Vy	/	/	8	26	66
Kto zariadil posledné vymaľovanie	VŠ	56	4	19	3	19+
	Vy	65	4	18	3	9
Kto umýva okná	VŠ	4	4	13	25	54
	Vy	4	2	9	32	54
Kto jedná s úradmi	VŠ	26	29	36	6	4
	Vy	38	20	33	8	2
Kto zariaďuje opravy	VŠ	52	18	20+	8	2
	Vy	64+	14	13	6	4

(Zdroj: Možný, 1983: 61)

2.4.2 Podoba „správnej ženy“

Jedným z dôvodov neúspechu niektorých krokov a stratégií socializmu uľahčiť ženám dvojité smenu a vytvoriť pre nich tak viac voľného času bolo aj to, že napriek veľkému zaťaženi v práci a mimo nej stále všetko zvládali. Ako opisuje Možný (1983), mechanizácia a kolektivizácia prác nebola tak jednoduchá, pretože jej príchodom a kolektivizáciou prác nezmizlo len tak tradičné presvedčenie zakorenené v mysliach ľudí,

že „žena, ktorá „dá z domu“ k vypraniu rodinnú bielizeň, nie je dobrá gazdiná³⁷“ (Možný 1983: 60). Čím viac toho žena stíhala a čím lepšie sa starala o domácnosť a deti, tým dokonalejšou ženou bola. Základ feminity či ženskosti teda tvorilo byť dobrou gazdinou, pričom starostlivosť o domácnosť malo patriť skrz jej „prirodzenú ženskost“ k jej záľubám. Tento prístup vychádza veľmi výrazne z biologického determinizmu, s ktorým ľudia pracovali pri výbere svojich voľnočasových činností ale rovnako aj pri hodnotení tých ostatných.

Ako uvádza Kiczková (2011), starostlivosť o domácnosť bola prvoradou úlohou ženy ešte dávno pred nástupom štátneho socializmu a už od druhej polovice 18. storočia bol model ženy v domácnosti opisovaný ako „domáci anjel“ (Kiczková 2011: 14), čo priamo ženu zasadzovalo do prostredia domácnosti. Možný (1983) tu upozorňuje, že práve vzdelané ženy, a to aj napriek ich pracovnému nasadeniu v rámci zamestnania nie sú ochotné zanedbať ich domáce povinnosti a akoby „obetovať svoju ženskost“ na úkor toho. Uvádza, že žena v sebe od malička nesie isté internacionalizované presvedčenie, že:

- „1. Špecifické hodnoty ženstva sú spoločensky a ľudsky vrcholne významnými hodnotami;
  2. Že byť dobrou ženou a úspešnou pracovníčkou sa samozrejme v našej spoločnosti nevylučuje, naopak;
  3. Že špecificky k ženským kvalitám, ktoré sú nezastupiteľné, patrí odveká schopnosť ženy vybudovať domov pre rodinu a že žena, ktorá nezvláda domácnosť alebo aj vo veciach kuchynských poslúcha muža, neodpovedá akceptovaným kultúrnym štandardom ženstva“
- (Možný 1983: 102).

Vodochodský a Klvačová (2015) tiež opisujú dôležitosť normatívnych podôb manželstva, ktoré boli prezentované prostredníctvom rôznej literatúry v období socializmu. Tieto podoby manželstva tak v niektorých prípadoch priamo opisovali, ako by mala taká „správna žena“ vyzerat' a nakoľko táto literatúra výrazne ovplyvňovala správanie mužov a žien, ktorí sa riadili radami v nich uvedených, je dôležité si všimnúť ako teda utvárali podobu mužstva a ženstva. Jednou z tejto literatúry je aj príručka Miroslava Plzáka³⁸

---

³⁷ Ženy dostávali oficiálny punc „domácej hospodyne“ v rodine na základe toho, že ostávali s deťmi dlhšie doma a starali sa o domácnosť aby sa vyhli skoršiemu odchodu do práce a s tým súvisiacej trojitej záťaže (B. Havelková 2015: 68)

³⁸ Český lekár (1925-2010), ktorý sa venoval otázke manželstva a poradenstvu v tejto oblasti

(1980), ktorá považuje rodové prerozdelenie funkcií v domácnosti za správne a v rámci zachovania šťastného manželstva by žena mala venovať svoj čas domácim prácam. Podľa neho táto sféra nezapadá do mužskej „prirodzenosti“, ktorou je skôr hranie sa s deťmi či vzdelávanie. Ženské práce na druhej strane videl vyslovene vo varení, umývaní či upratovaní. Dokonca v týchto činnostiach nevidel len ženskú povinnosť ale hlavne záľubu, keďže podľa neho „normálna žena“ robí domácnosť rada. Muža podľa neho mala žena nehať robiť to, čo ho baví (Plzák, Frýbová 1980 in Vodochodský, Klvačová 2015: 231). Z tohto prístupu môžeme tiež vyčítať dobové zadefinovanie náplne voľného času mužov a žien, ktoré mnohí ľudia nasledovali, pričom prelínanie sa ženských záľub s domácimi povinnosťami videl Plzák len v prospech veci. Štát pri vnímaní produktívnej a neproduktívnej práce dokonca pracoval s tým, že aj preto je tá domáca práca vlastne neplatená, pretože je vlastne robená z lásky. „Domáce práce a starostlivosť o deti sú vykonávané z lásky a nie je treba im pripisovať ekonomickú hodnotu“ (Havelková B. 2009: 202). Tým, že sú všetky tieto domáce práce a povinnosti robené z lásky a prirodzenosti vyplývajúcej z ich ženskosti, mali patriť automaticky aj k im záľubám a koníčkam a mnoho krát tak aj strácali status práce. Blažek (2000) z tohto pohľadu kritizuje socialistický režim, ktorý podľa neho v ženách potláčal túto ich „prirodzenosť“ a ženskosť. Prostredníctvom ich oddelenia od detí a domácnosti a ich „vypudením“ do tovární k ostatným mužom ich postupne podľa neho premieňal na čo najviac mužské a čo najviac odlišné od podoby „správnej ženy“ (Blažek 2000: 197). Kiczková (2011) prostredníctvom tejto prirodzenej podoby ženy ako gazdinky a matky opisuje aj novú modernú formu sexismu. „Uznáva sa, že ženy to majú v spoločnosti ťažšie a že sú vo viacerých aspektoch znevýhodnené, pričom sa vyzdvihujú pozitívne stránky a prednosti žien, presnejšie: znaky ženských stereotypov sa z tohto sexistického hľadiska hodnotia pozitívne. (Kiczková 2011: 15).

2.5 Zhrnutie teoretickej časti

V rámci teoretickej časti som sa snažila priblížiť hlavné determinanty ovplyvňujúce rodový charakter a výber voľnočasových aktivít. Naprieč celou teoretickou časťou tak môžeme jasne vidieť, že najmä vznik dvojitého bremena a s tým súvisiace prerozdelenie domácich povinností veľmi výrazne vplýva na trávenie voľného času. Keďže si tohto javu všimli už vtedy mnohí/é, snažili sa zabezpečiť rovnocennejšie podmienky pre ženy prostredníctvom kolektivizácie domácich prác a starostlivosti o deti. Okrem tohto však dochádzalo rovnako ku kolektivizácii všeobecne rodiny a jej voľného času ako takého čo zas ovplyvnilo spoločné voľnočasové aktivity, ako navštevovanie kultúrnych podujatí či spoločenských udalostí. Všetkým týmto teoretickým tvrdeniam, ktoré som postrehla počas vypracovávania teoretickej časti som sa rozhodla venovať aj v rámci výskumnej časti, ktoré som následne prepojila aj s odkrytými javmi z časti empirickej.

Z publikácie Blanky Filipcovej (1967), ktorá je základom môjho teoretického skúmania, som vytiahla najhlavnejšie tézy súvisiace s mojou výskumnou otázkou:

- **Rod nás determinuje vo výbere mimopracovných aktivít.** Žena ako matka, pre ktorú je najdôležitejšia rodina a čas trávi v uzavretej jednotke, má na základe toho úplne odlišný životný štýl. Muž ako živiteľ, pre ktorého je dôležité uplatňovanie schopností a čas trávi vo vonkajšom priestore má z rovnakého dôvodu tiež odlišný životný štýl. Žena v dospelosti má tak iný životný štýl ako muž v dospelosti a práve ten ovplyvňuje celú časovú štruktúru dňa a spôsob využívania voľného času (Filipcová 1967: 57).
- **V prípade voľnočasových aktivít je rozdielny najmä rozsah týchto činností, avšak nie štruktúra týchto činností** (Filipcová 1967: 131).
- **Ženy sú povinnosťami o ¼ viac zaťažené ako muži** (celkovo zahŕňajúc prácu aj čas mimo práce) (Filipcová 1967: 116).
- **Rýchly rozvoj služieb pre domácnosť a rozvoj predaja rôznych prístrojov a tovarov uľahčujúcich a urýchľujúcich domáce činnosti mal pomôcť ženám sa oslobodiť od bremena domácich povinností a vytvoriť viac voľného času pre ne a to viac ako samotné skrátenie pracovnej doby** (Filipcová 1967: 119).
- **Domácnosť je doménou ženy, ktorá sa tomu obetuje a nemá tak čas na samovzdelávanie a rekvalifikáciu, ktorá by jej v rámci zamestnania pomohla k ekonomickej samostatnosti a následnej emancipácii** (Filipcová 1967: 115).

- **Najviac času zaberie príprava jedla v domácnosti. Tá spotrebuje až 40% všetkého času venovaného domácim povinnostiam.** (Filipcová 1967: 119).
- **Zamestnané ženy požadujú tráviť voľný čas spôsobom adekvátnym mužovi.** V prípade že to však nie je možné práve kvôli rodinným povinnostiam (starostlivosť o domácnosť a dieťa), ktoré musí žena stíhať, pociťuje tak výrazný nedostatok (Filipcová 1967: 121).

Tieto tézy mi slúžili ako inšpirácia pri vytváraní scenára rozhovorov, vďaka ktorým som následne mala možnosť odhaliť množstvo ďalších javov.

3. EMPIRICKÁ ČASŤ

Ďalšou dôležitou časťou práce je konkrétny empirický výskum a jeho následná analýza s cieľom objavenia a odkrytia nových problémov a otázok v rámci skúmaného javu. V úvode predstavím metodologické východiská, s ktorými som pracovala, z akej paradigmy som vychádzala a rovnako som sa rozhodla priblížiť aj vlastnú pozicionalitu vo výskume. V druhej časti sa potom venujem už konkrétnym technikám, ktoré som použila pri výskume a to metóde zberu dát a metóde ich analýzy. Posledné dve kapitoly empirickej časti sa sústreďujú na interpretáciu výsledkov výskumu a analýzu odkrytých javov. Cieľom môjho výskumu a analýzy je odkrytie sociálnych javov pri otázke rodovej diferencovanosti voľnočasových aktivít po vstupe do manželstva v období socializmu. Hlavnou výskumnou otázkou je tak odhalenie rodového charakteru činností mužov a žien, ktoré vykonávajú po tom ako prídu domov z práce a či je ich voľba odvodená od istej rodovej príslušnosti týchto činností.

3.1 Metodológia

Nakoľko ide o feministický výskum, je potrebné aby som objasnila svoje stanovisko k feministickým koncepciám a metodologickým východiskám, ktoré určujú ako som k výskumu pristupovala a aké metódy som v rámci tohto výskumu zvolila za najvhodnejšie. Tieto východiská a metódy sú veľmi dôležité v rámci feministického bádania nakoľko, ako každý výskum, odzrkadľujú isté názorové a postoje ukotvené vo výskume.

3.1.1 Feministický výskum a paradigma

Empirická časť mojej práce je založená na feministickom výskume, ktorý má za cieľ priblížiť sociálne javy vyplývajúce z diferencovanosti voľného času manželských párov v období socializmu. Feministický výskum a metodológiu som zvolila na základe toho, že ide o kvalitatívny výskum, ktorý popiera tradičné hierarchizované roly subjektu a objektu výskumu a neignoruje ženskú otázku v rámci poznávania histórie a skúseností

ženských ako aj mužských. Rovnako si výskum všima dôležitý aspekt rodového rádu, ktorý je kľúčovým pri pochopení sociálnych javov a problémov, ktoré sa výskumom postupne odkrývajú. Feministický výskum sa hlavne vyznačuje snahou odhaliť a porozumieť skúsenostiam mužov a žien bez uprednostňovania jednej z nich, odhaliť patriarchálny rámec, ktorý neprinášal alternatívu k mužskej skúsenosti, priniesť alternatívu k metódam výskumu založeným na nerovnom postavení subjekt-objekt. Výskum je chápaný ako proces, nie produkt a podrobuje kritike sociálne vzťahy založené na nerovnom rodovom ráde (Letherby 2003; Ramazanoglu, Holland 2004; Reinhartz 1992).

Kvalitatívny výskum tak nemá za cieľ potvrdzovať dopredu stanovené hypotézy, ale odkrývať nové javy a problémy, na ktoré je výskum zameraný. Základom analytickej časti tak musí byť postup zdola, kedy na základe postupného kódovania výskumného materiálu mám možnosť oboznamovať sa a objavovať nové problémy a sociálne javy. Pri takomto výskume teda nemôže dochádzať k zovšeobecňovaniu zo strany výskumníka či výskumníčky, ktorí pracujú len s určitým obmedzeným počtom komunikačných partnerov a partneriek, pričom zozbierané dáta sú veľmi subjektívne.

Ako uvádza Guba a Lincoln (1994), pracovať môžeme v rámci rôznych paradigiem a to podľa toho, ako si odpovedáme na základné ontologické, epistemologické a metodologické otázky pri realizácii nášho výskumu. V mojej práci vychádzam z časti z konštruktivistického a z časti kritického prístupu. Konštruktivistický prístup vychádza zo subjektivity poznania a poznaného, pričom jeho cieľom je pochopenie a rekonštrukcia toho, ako spoločenské konštrukcie fungujú a ovplyvňujú nás (Guba, Lincoln 1994). V rámci konštruktivismu prijímame všetky informácie ako subjektívne a vnímame individuálne. Cieľom kritickej teórie je kritika a zmena, ktorá by mala emancipačný a zlepšujúci charakter (Guba, Lincoln 1994). V prípade môjho výskumu teda odmietam tradičný pozitivistický prístup, ktorý je hierarchicky zaťažený a nehľadám pravdu, ale pravdu vnímam ako sociálny konštrukt, ktorý je závislý od jednotlivých individuálnych skúseností a názorov komunikačných partnerov a partneriek. Výskum sa sústreďuje na subjektívne pamäti jednotlivcov a kriticky pozerá na reprodukovanie skúsenosti. Cieľ môjho výskumu je emancipačný v zmysle odkrytia a priblíženia sociálnych javov, ktoré mohli byť doposiaľ neviditeľné.

3.1.2 Pozicionalita vo výskume

Vo feministickom výskume je veľmi dôležitá pozícia výskumníka či výskumníčky, ktorá ovplyvňuje nielen priebeh, ale aj výsledky výskumu. Z tohto pohľadu je nevyhnutné pre každého bádateľa a bádatelku spoznanie a zadefinovanie si vlastného vplyvu na výskum a jeho ciele. Pozícia subjektu poznávania je natoľko relevantná, že pokiaľ nie sme schopní si ju sami zreflektovať, komunikační partneri a partnerky, s ktorými pracujeme, proces skúmania a rovnako získané údaje, môžu nabráť úplne iný charakter a ohroziť tak celý výskum. V rámci problematiky pozicionality existuje viacero prístupov a ako uvádza Farkašová (2005), „V rámci feministických epistemológií sa problematika situovanosti reflektuje jednak vo vzťahu k tomu, čo je poznávané, ale aj ako je poznávané, jednak vo vzťahu k iným aktérom poznania, predovšetkým sa však skúma vplyv situovanosti samotného poznávajúceho individua (a zodpovedajúcej perspektívy) na povahu a priebeh poznávacieho procesu“ (Farkašová 2005: 65). To, kde sa teda nachádzame, (či už emocionálne, geograficky alebo sociálne) určuje špecifickú východiskovú pozíciu nášho výskumu. Naša situovanosť totiž utvára naše poznanie a ovplyvňuje naše postoje a názory k skúmanému javu či problému. Výrazným nedostatkom súčasných bádateľov je tak podľa Lorenz-Meyer (2005) ich nedostatočná sebareflexia a napriek tomu, že sami nespochybňujú svoj sociálny vplyv vo výskume, nevenujú sa mu do hĺbky a nepribližujú svoju konkrétnu pozíciu a to čo z nej pri výskume vyplýva (Lorenz-Meyer 2005: 76). Pri každom jednom výskume totiž dochádza k istej dávke zafarbenia vlastnou subjektivitou, ktorú musíme vo výskume pripustiť. Ramazanoglu (1992) vysvetľuje, že z hľadiska výskumu je dôslednejšie akceptovať našu subjektivitu, naše emócie a našu sociálnu pozíciu z ktorej vychádzame, ako domnievať sa že je možné sa nad to povzniesť (Ramazanoglu 1992 in Westmarland 2001). Koncept politiky situovanosti³⁹ tak slúži na to, aby sme si ako feministické bádatelky a bádatelia vedeli sami uvedomiť a zadefinovať našu vlastnú pozíciu a jej reprodukciu pri vytváraní poznania (Lorenz-Meyer 2005: 78). Práve preto budem aj ja špecifikovať a konkretizovať vlastnú pozíciu, z ktorej som pri realizácii tejto práce a teoretizovaní vychádzala.

---

³⁹ Z originálu *Politiky lokace* (Lorenz-Meyer 2005: 78).

Vo svojej práci sa venujem analýze rodovosti voľnočasových aktivít manželských párov v období socializmu a ich funkcií v rámci rodiny. Ako základné východisko vnímam najmä to, že som sa narodila už v období po skončení štátneho socializmu v Československu a teda v roku 1990, kedy sa už začali meniť mnohé podmienky v rámci možností trávenia voľného času. Obdobie, ktoré je predmetom môjho záujmu viem tak posúdiť len zreprodukované pomocou výpovedí mojich komunikačných partnerov a partneriek a nemám osobne zažitú túto skúsenosť. Výskum analyzuje výpovede manželských párov a toho akým spôsobom mali diferencovaný voľný čas a moja pozícia slobodnej, zatiaľ nikdy nevydatej ženy, je tak rovnako dôležitá pre opätovne nezažitú skúsenosť manželstva. Táto sociálna pozícia zo mňa tak robí iba externú pozorovateľku a výskumníčku, ktorá nemá možnosť porovnávať ich výpovede s vlastnou zažitou skúsenosťou, ktorá by mohla môj výskum z tohto pohľadu ovplyvniť a pozitívne či negatívne zafarbiť. Na druhej strane, kvôli nezažitému mi môžu uniknúť niektoré súvislosti témy, ktoré by postrehla výskumníčka, ktorá už žila v manželstve, ktoré vzniklo ešte v období socializmu. Rodový charakter pozicionality hral určite rovnako dôležitú úlohu a to nielen pri analýze rozhovorov, na ktoré som hľadala ako žena, ale aj pri realizácii samotných rozhovorov, ktoré som ako žena viedla so ženami a aj s mužmi. Vplyv mojej rodovej príslušnosti mal podľa mňa výrazný dopad na odpovede komunikačných partneriek a partnerov a tak sa mu budem venovať hlbšie a detailnejšie v kapitole venovanej zberu dát.

Moje feministické názory a postoje sú rovnako reflektované v celej práci a to, že som študentkou rodových štúdií je základom už len samotného výberu témy, ktorá ma ako feministku zaujíma. Dôraz na odkrývanie nerovností a odlišného rodového charakteru rôznych sociálnych javov je tým pádom kľúčovým nielen pri mojom štúdiu na katedre, ale rovnako aj pri realizácii tohto výskumu.

3.1.3 Pamäť a skúsenosť ako nástroj výskumu

Ženám sa v období štátneho socializmu venovala zvlášť pozornosť ako samostatnej kategórii, ktorej oslobodenia malo byť dosiahnuté prostredníctvom zahrnutia na trh práce, čo malo výrazne zvýšiť ich vlastnú ekonomickú nezávislosť. Táto situácia teda vytvorila špecifický model zrovnoprávňovania žien v spoločnosti, ktorý na základe istej odlišnosti oproti západnému modelu bolo a stále je vhodné preskúmať či analyzovať. Ako som už

spomínala v kapitolách vyššie, tento špecifický model so sebou priniesol ženám aj dvojitú, resp. trojitú záťaž, ktorá mala výrazný vplyv na možnosti, náplň a dostatok voľného času. Ako uvádza Kiczková (2006), v knihe *Pamäť a rod*, venujúcej sa téme skúseností žien z obdobia socializmu:

„Na všeobecnej úrovni sa často stretávame s konštatovaním istej paradoxnosti emancipačnej koncepcie žien, keď na jednej strane sa hovorí o zlepšení postavenia žien v spoločnosti a ako argument sa uvádza postupné dosahovanie vyššej kvalifikácie a vzdelania žien, získanie ekonomickej nezávislosti a zaručenie vlastného sociálneho statusu žien. Zároveň sa pripomínajú negatívne stránky, z ktorých do popredia snád najvypuklejšie vystupuje dvojité (trojité) zaťaženie žien, vyplývajúce z toho, že ani napriek vysokej zamestnanosti žien, nedošlo k zásadnej zmene chápania tradičnej role matky a manželky, zodpovednej za starostlivosť o deti a domácnosť“
(Kiczková 2006: 12).

Uvedený úryvok opisuje práve špecifickosť socialistických žien a ich situácie, v ktorej sa väčšina z nich nachádzali. Skúsenosť týchto žien je tak nedoceneným zdrojom poznávania éry socializmu a postavenia žien v ňom.

Pamäť ako nástroj výskumu tak považujem pri kvalitatívnom feministickom výskume za najdôveryhodnejšiu, na základe čoho som sa ho rozhodla použiť aj v tom vlastnom a pozrela som sa bližšie na skúsenosti ľudí, ktorí toto obdobie zažili. Prostredníctvom skúseností a „taktík prežitia“ v období oslobodzovania sa dozvedáme o živote žien a tým, že nám o tom samé rozprávajú tak máme k dispozícii veľmi cenný materiál. Vďaka nemu môžeme lepšie pochopiť súvislosti a zdroje z akých samotné narátorky či narátori vychádzajú a aké hodnotové vzorce posúvajú ďalším generáciám (Kiczková 2006: 12). Práve z tohto dôvodu som sa nechala inšpirovať projektom „Pamäť žien“⁴⁰, ktorý pracuje s pamäťou ako základným zdrojom informácií pri zbere dát. Projekt „Pamäť žien“ sa venuje skúsenostiam a názorom žien, ktoré sú zachytávané pomocou ich pamäte. Ide o ženy narodené v rozmedzí rokov 1920 až 1960, ktoré prostredníctvom biografických naratívnych rozhovorov prerozprávajú svoje spomienky z každodenného života⁴¹. Mojou snahou tak bolo podľa vzoru tohto projektu, odkryť stereotypy vnímané

---

⁴⁰ Viac o projekte na stránke: <http://www.womensmemory.net/cesky/projekt.asp>

⁴¹ Dostupné z <http://www.womensmemory.net/cesky/projekt.asp>

pod pojmom „socialistická žena“ a prostredníctvom rozhovorov odhaliť nové skutočnosti či fenomény späté s problémom rodovej diferencovanosti rôznych javov tejto doby. Ako uvádza P. Frýdlová: „Dlhodobým cieľom projektu je dobrať sa koreňom stále pretrvávajúceho patriarchálneho modelu spoločnosti, pochopiť a akceptovať špecifikum ženského prístupu k svetu a prispieť tak nielen k diskusii o rolách mužov a žien v spoločnosti, ale aj k nevyhnutným konkrétnym zmenám prežitých rodových stereotypov (mzdová disproporcja, málo žien v politike, vo vedúcich pozíciách, atď.)“ .⁴²

Skúsenosti žien v rámci projektu sú zbierané pomocou biografických rozhovorov, ktoré nie sú metódou môjho vlastného výskumu, nakoľko pre jeho účely bolo vhodnejšie zvoliť inú metódu.⁴³ Nesnažím sa tak v tejto časti práce opisovať metódu môjho výskumu, ale skôr priblížiť dôležitosť pamäte a skúseností pre feministický kvalitatívny výskum a rovnako pre lepšie pochopenie a priblíženie cieľov mojej práce a pamäte ako nástroja, s ktorým som pracovala. Napriek tomu, že som sama nepoužila metódu biografických naratívnych rozhovorov, pamäť je prostriedkom, ktorý umožnil ženám a v mojom prípade aj mužom, sa slobodne vyjadriť a zreprodukovat' vlastnú skúsenosť. Ako hovorí Kiczková o projekte, „hlavným zámerom bolo poskytnúť ženám príležitosť, aby samy vyjadrili a sformulovali skúsenosti zo svojho života počas štyridsiatich rokov socializmu“ (Kiczková 2006: 15). Pri skúmaní diferencovanosti voľnočasových aktivít je dôležité sa sústrediť na subjektívne skúsenosti mužov aj žien aby bolo možné odhaliť rodový charakter jednotlivých činností. Z feministického pohľadu som tak vnímala za veľmi dôležité neignorovať mužský hlas, ponúknuť priestor na vyjadrenie a sformulovanie aj ich skúseností. Nakoľko som sa sústredila na konkrétnu tému mojej práce a potrebovala som zúžiť skúsenosti ľudí na konkrétny sociálny jav, projekt „Pamäť žien“ mi slúžil len ako inšpirácia alebo akési vodítko pri používaní pamäte ako vierohodného nástroja výskumu pri skúmaní subjektívneho pohľadu na zažitú skúsenosť.

Pamäť však rovnako musíme tematizovať ako nástroj výskumu, ku ktorému treba pristupovať s istou mierou kritiky práve skrz jej subjektívnosť. Na jeden strane nám totiž ponúka konkrétne skúsenosti s ktorými môžeme pri výskume pracovať a sú nespochybniteľné, na druhej strane však pri nej narážame na isté hranice v podobe selektívneho výberu spomienok a zneviditeľňovania udalostí, ktoré sa rozprávačov

---

⁴² Pavla Frýdlová o projekte Pamäť žien. Dostupné z <http://www.womensmemory.net/cesky/projekt.asp> [cit. 27.5. 2016]

⁴³ Ako uvádzam ďalej v empirickej časti práce, zvolenou metódou výskumu sú pološtrukturované rozhovory.

a rozprávačiek priamo netýkali (Kiczková 2006: 16). „Takto získané výpovede si nenárokujú na všeobecnú platnosť, nemajú slúžiť ako podklady pre generalizácie a v rovine interpretácie si vyžadujú kvalitatívne iný prístup“ (Kiczková 2006: 16). Rovnakým spôsobom musíme pristupovať k skúsenosti, ktorá zaujíma dôležitú úlohu ako nástroj získavania dát nášho výskumu. Práve skúsenosti ako spôsobu poznania sa venuje Joan Scott (1991), ktorá popiera jej vnímanie ako dôkazného materiálu nejakej pravdy. Vysvetľuje, že skúsenosť nie je žiadna objektívna pravda, ako k nej niektoré teoretičky a teoretici pristupujú a treba ju považovať len za predmet výskumu a isté východisko analýzy, nakoľko je konštruovaná na základe mnohých faktorov (Scott 1991). Skúsenosť je reflektovaná práve prostredníctvom pamäte, ktorá selektívne vyberá konkrétne zážitky a skúsenosti. Scott (1991) tvrdí, že každý prežíva nejakú udalosť odlišne a preto je táto skúsenosť v pamäti ľudí svojim spôsobom individuálne upravovaná a prispôbovaná. Okrem toho, že je táto skúsenosť upravovaná v pamäti ľudí, ešte je následne aj odlišným spôsobom interpretovaná prostredníctvom jazyka. Ako uvádza Kiczková (2006), interpretácia každej skúsenosti je výrazne ovplyvnená jej sebapoňatím. „Určité vybrané udalosti, „fakty“ sú vždy už „opuzdrené“ vlastným rozprávačkiným hodnotením, postojom, motívom, názorom. Toto hodnotové a hodnotiace stanovisko predchádza výber udalostí“ (Kiczková 2006: 16). Na základe tohto musíme skúsenosť vnímať ako interpretáciu ale zároveň aj ako niečo, čo musí byť ešte interpretované (Scott 1991: 797).

3.1.4 Etika výskumu

Každý výskum, výsledky ktoré následne prezentujeme a všeobecne celý priebeh realizácie, majú spätný dopad na spoločnosť a preto je dôležité zachovávať etické zásady. V prvom rade musíme dodržiavať práva a dôstojnosť ľudí, s ktorými pri výskume pracujeme a následne musíme veľmi citlivo pracovať aj s dátami, ktoré už máme zozbierané. Keďže ide o feministický výskum, je dôležité dbať najmä na rovné pozície medzi všetkými účastníkmi a účastničkami bez ohľadu na ich rod, etnikum, sociálny status a všetky spoločnosťou vytvorené kategórie. Ako uvádza Nagl-Docekal: „K podstatným výsledkom feministickej etiky patrí zdôraznenie, že pri kritickej konfrontácii s tradičnými rodovými vzťahmi ide predovšetkým o odhalenie morálneho deficitu, ktorý je celospoločenským problémom; nejde teda o akýsi „boj medzi rodmi“, ako nám to veľmi

radi podsúvajú odporcovia feministickej etiky“ (Nagl-Docekal 2008: 530). Feministická metodológia preto upozorňuje, že bádateľ či bádatelka nesú zodpovednosť za zvolené praktiky, postupy a politiku výskumu. Neoddeliteľnou súčasťou musí byť tolerancia a rešpekt k odlišnosti a uvedomenie si, že každý výskum má istý morálny dopad a neexistuje tak neutrálny spôsob produkcie znalosti. V rámci feministickej metodológie môžeme prijímať totiž odlišné politické a etické postoje (Ramazanoglu, Holland 2004: 14).

Aby som dodržala hlavné etické zásady a zabezpečila tak dôveryhodnosť môjho výskumu, zvolila som nasledovné kroky. V prvom rade som zostavila scenár rozhovoru, ktorý obsahoval čo najviac otvorené otázky a dal komunikačným partnerom a partnerkám priestor na vyrozprávanie. Otázky som formulovala tak, aby nemali navádzajúci a sugestívny charakter a neobsahovali neslušné či neprijemné témy, ktoré by mohli komunikačných partnerov a partnerky uraziť. Rovnako som sa snažila používať jazyk im vlastný, aby som docielila vyššiu otvorenosť a odstránila bariéru medzi mnou ako výskumníčkou a komunikačnými partnermi a partnerkami ako dotazovanými. Aby som predišla predstave o nadradenosti bádateľa či bádatelky, používaním výrazu komunikačný partner a partnerka namiesto respondent a respondentka, som sa snažila vyrovnáť mocenské pozície medzi nami. Počas rozhovorov som nedávala najavo môj osobný názor či postoj, zachovávala som neutralitu a snažila som sa viesť rozhovor čo najviac uvoľnene, no so správnu dávkou profesionality aby komunikační partneri a partnerky nestratili dojem, že ich názor je dôležitý. Všetkým účastníkom a účastníčkam rozhovorov som dala podpísať informovaný súhlas, popri ktorom som ich informovala aj o možnosti odmietnuť odpovedať na niektoré otázky, či možnosť kedykoľvek rozhovor ukončiť. U všetkých som prostredníctvom nahradenia skutočných mien dodržala zásady anonymity a zachovala tak diskretnosť rozhovorov. S dátami som pri analýze pracovala citlivo, nemenila nijakým spôsobom výpovede ani kontext, v ktorom boli formulované.

3.2 Techniky výskumu

3.2.1 Metóda zberu dát

Kvalitatívny feministický výskum využíva rôzne techniky zberu dát, no jedným z najvyužívanejších je metóda rozhovoru, ktorá nám umožňuje pracovať s primárnymi dátami a teda výpoveďami konkrétnych ľudí, s ich skúsenosťami a pamäťou. Prostredníctvom priamej interakcie s vybranými ľuďmi som tak mala možnosť odkývať rôzne sociálne javy a problémy, ktoré z rozhovorov vyplynuli. Pri svojom výskume som zvolila neštandardizované pološtrukturované rozhovory a vytvorila si pomocný scenár (príloha č.3), ktorý som používala s cieľom viesť konverzáciu tak, aby príliš nevybočovala od témy a splnila svoj účel. Nakoľko ide o kvalitatívny výskum, vychádzam vo svojom výskume zdola a nepotvrdzujem tak už dopredu určené a zadefinované hypotézy⁴⁴. Pri stavbe scenára je tak dôležité si uvedomiť, že nehľadám akúsi pravdu ale vychádzam z ľudskej skúsenosti a pamäte vybraných komunikačných partnerov a partneriek a ide teda o rozhovory, ktoré sú problémovo orientované. Metódu rozhovoru som zvolila pretože ju považujem za najvhodnejšiu v rámci môjho výskumného cieľa. Umožňuje totiž bádateľom a bádateľkám prístup a možnosť odokryť ľudské myšlienky, postoje, skúsenosti a to všetko prostredníctvom ich vlastných slov, čo je veľmi dôležité najmä pri feministickom výskume (Reinharz 1992). Výhodou pološtrukturovaného rozhovoru je aj možnosť formovať scenár a otázky počas samotného rozhovoru podľa potreby. Počas niektorých rozhovorov som dostala odpoveď na ešte nepoloženú otázku alebo som postrehla, že niektorá téma bola komunikačným partnerom alebo partnerkám nepríjemná a tak som buď otázku preskočila alebo preformulovala podľa potreby. Ako uvádzajú sociologičky Bart a O'Brian „starostlivé načúvanie umožňuje bádateľovi či bádateľke predložiť nové otázky podľa toho, ako rozhovor postupuje“ (Bart, O'Brian in Reinharz 1992: 21).

Pre potreby výskumu som zvolila uskutočniť najprv pilotný rozhovor, respektíve dva rozhovory v rámci jedného manželského páru. Na základe pilotných rozhovorov som mala možnosť jemne upraviť scenár a otázky, ktoré bolo vhodné do istej miery preformulovať alebo potrebovali zmeniť poradie. Ako som už uviedla v kapitole vlastnej

---

⁴⁴ Napriek tomu, že výskum nie je založený na potvrdzovaní hypotéz, vychádzala som pri tvorbe scenára z niekoľkých hypotéz (uvedené v zhrnutí teoretickej časti). Na ich základe som potom konštruovala tematické zameranie rozhovorov.

pozicionality, keďže som vyrastala v období kedy fungoval už iný režim, niektoré súvislosti v rámci života za socializmu mi jasnejšie vyplynuli až z pilotných rozhovorov a následne som mala tak možnosť lepšie reagovať a dodatočne sa dotazovať v ostatných rozhovoroch.

Komunikačných partnerov a partnerky som vyberala na základe istých parametrov, ktoré boli potrebné vzhľadom k skúmanému javu. Potrebovala som manželské páry, ktoré sa zosobášili a žili v manželstve v období normalizácie, aby mi vedeli prerozprávať vlastné skúsenosti z trávenia voľného času v tomto období. Obdobie normalizácie som zvolila zámerne, nakoľko ide o obdobie istej rezignácie v oblasti rovnosti rodov a vnímania žien skôr ako matiek a manželiek než občianiek a robotníčok (B.Havelková, 2015: 69). Rovnako som sa rozhodla zahrnúť len ľudí, ktorí žili v mestách, nakoľko život na vidieku a trávenie voľného času na dedinách nadobúdala iný charakter a pozornosť by sa tak mohla obrátiť skôr na porovnávanie charakteru medzi mestom a vidiekom. Na základe týchto parametrov som následne vyhládala ľudí v mojom okolí, ktorí by ich spĺňali a mala som možnosť ich osloviť. Keďže som využila metódu účelového vzorku, existovalo isté riziko, že mi títo ľudia odmietnu rozhovor poskytnúť, avšak všetci boli veľmi ochotní a odhodlaní so mnou rozhovor uskutočniť. Rozhovory som realizovala s každým zvlášť v súkromí, no vždy s jedným párom v jeden deň počas jednej návštevy. Počas rozhovoru som sedela so všetkými komunikačnými partnermi a partnerkami osamote v miestnosti, aby sa manželia navzájom nepočúvali. Tri páry rozhovorov sa realizovali v ich domácnosti a jeden bol realizovaný v dome mojich starých rodičov. Rozhovory trvali v priemere 45 minút a všeobecne panovala počas nich dobrá atmosféra. Všetky prebiehali v období februára a marca 2016 a každý rozhovor bol špecifický a obsahoval zaujímavé zistenia. Veľký potenciál bol najmä v tom, že išlo práve o manželské páry, ktoré opisovali jedno spolužitie, no dvoma odlišnými pohľadmi a preto by bola škoda tento potenciál zahodiť. Konkrétne sa mu tak budem venovať zvlášť v kapitole⁴⁵, v ktorej budem výsledky a zistenia interpretovať.

---

⁴⁵ Viac podkapitola *Medailóny manželských párov*

3.2.2 Metóda analýzy dát

Existuje niekoľko spôsobov ako pracovať so získanými dátami a ako z nich vytiahnuť informácie k analýze. Coffey a Attkinson (1996) upozorňujú, že výskumník alebo výskumníčka musia byť schopní si v rámci analýzy zorganizovať, zoradiť a najmä vytiahnuť zo získaných materiálov dôležité a zmysluplné dáta na následné spracovanie. Kódovanie skúmaného materiálu je proces, pri ktorom musia výskumníci a výskumníčky vedieť rozoznať informácie, ktoré sú relevantné k cieľom výskumu a identifikovať sociálne javy, ktoré sa za nimi skrývajú. Úlohou kódovania je vykonať tak tri základné funkcie: „všimnúť si podstatné javy, nahromadiť príklady týchto javov a analyzovať tieto javy za účelom nájdenia podobností, odlišností, vzorov a štruktúr“ (Seidel, Kelle 1995 in Coffey, Attkinson 1996: 29). Pre účely môjho výskumu som zvolila kódovanie inšpirované zakotvenou teóriou⁴⁶, ktorá mi napomohla odkryť požadované sociálne javy.

Prvým krokom, ktorý som uskutočnila bolo prepísanie každého rozhovoru od slova doslova, pričom som si zaznamenávala aj emócie či rôzne neverbálne prejavy komunikačných partnerov a partneriek z rozhovorov a po každom rozhovore som si napísala aj krátky text ohľadom celého priebehu rozhovoru a atmosféry, ktorá ho sprevádzala. Po prepise som už mohla začať kódovať podľa modelu zakotvenej teórie. „Zakotvená teória je teória induktívne odvodená zo skúmania javov, ktoré reprezentuje. To znamená, že je odhalená, vytvorená a dočasne overená systematickým zhromažďovaním údajov o skúmanom jave a analýzou týchto údajov“ (Strauss, Corbin 1999: 14). Táto teória nám tak umožňuje postupné rozloženie údajov a ich následne prepojenie. Nejde tu tak o potvrdzovanie či overovanie rôznych hypotéz, ale o vytvorenie novej teórie (Strauss, Corbin, 1999). Metóda inšpirovaná zakotvenou teóriou, pracuje s tromi hlavnými typmi kódovania, pričom som kodovala všetky rozhovory ako jeden celok a nie každý rozhovor zvlášť. Prvým typom je otvorené kódovanie, počas ktorého „sú údaje rozobrané na samostatné časti a starostlivo preštudované, porovnaním sú zistené podobnosti a rozdiely a tiež sú kladené otázky o javoch údajmi, ktoré ich reprezentujú (Strauss, Corbin 1999: 43). Trpezlivým prechádzaním výpovedí komunikačných partnerov a partneriek som dostala množstvo rozličných kódov, ktoré som si označila. Následne som na základe charakteru týchto kódov vytvorila akési rodiny kódov, ktoré som pospájala. Vytvorené

---

⁴⁶ Zakotvená teória prvý krát opísaná v knihe *The Discovery of Grounded Theory* (Glaser, Strauss, 1967)

rodiny kódov mali v tejto fáze výskumu len nápomocný charakter a otvárali množstvo ďalších otázok. Na základe týchto rodín kódov som prešla k druhému typu kódovania, a to axiálnemu. „Axiálne kódovanie je súbor postojov, pomocou ktorých sú údaje po otvorenom kódovaní znovu usporiadané novým spôsobom, prostredníctvom vytvárania spojení medzi kategóriami“ (Strauss, Corbin 1999: 70). Na tejto úrovni som tak vytvárala nosné kategórie, ktoré už tvorili odpovede a odkryté sociálne javy a nie otázky. Pri viacerých som zvolila in vivo kategórie, ktoré z môjho pohľadu celkom výstižne opisovali javy a fenomény, pretože boli používané samotnými komunikačnými partnermi a partnerkami. Veľmi dôležité bolo počas konštruovania kategórií nevybočovať od témy a pridržiavať sa výskumnej otázky. V tejto časti výskumu treba upozorniť, že je možné prechádzať naprieč všetkými úrovňami kódovania tam a naspäť a môžeme sa z axiálneho vrátiť na úplný začiatok a späť.

Pri kódovaní a následnej interpretácii odkrytých javov som zvolila najprv vychádzať z rozdelenia činností použitého v štúdií Bezoušky a Vytlačila *Šetření o využití času v Československu*⁴⁷. Na základe tohto prerozdelenia som vytvorila tabuľku (tabuľka č.6) , ktorú som obohatila aj o konkrétnu špecifikáciu voľného času, ktorá je použitá vo výskume ÚKLKS⁴⁸ (tabuľka č.7) a následne som prispôsobila zaradenie jednotlivých činností podľa kategorizácie, ktorú používali samotní komunikační partneri a partnerky, aby to lepšie vyhovovalo cieľom výskumu.

---

⁴⁷ Konkrétne rozdelenie činností uvádzam v teoretickej časti podkapitole o koncepte voľného času.

⁴⁸ Výskum realizovaný Ústrednou komisiou ľudovej kontroly a štatistiky v rokoch 1960-1961.

Tabuľka č.6: Klasifikácia mimopracovných činností vytvorená autorkou pre účely tejto práce.

Práca	Zamestnanie	
Mimopracovný čas	Obnova pracovnej sily/Nevyhnutnosti	Jedlo
		Spánok
		Hygiena
	Mimopracovné povinnosti	Starostlivosť o domácnosť
		Starostlivosť o dieťa
		Vybavovanie povinností
	Voľný čas	Sebavzdelávanie
		Verejná činnosť
		Aktívny odpočinok
		Pasívny odpočinok
		Ostatný voľný čas

(Zdroj: Šimková Lenka, 2016)

Tabuľka č.7: Členenie činností voľného času vo výskume ÚKLKS

Voľný čas	Opis činností
Sebavzdelávanie	noviny, knihy, časopisy, štúdium
Verejná činnosť	práca vo výbore, účasť na schôdzach
Aktívny odpočinok	tanec, prechádzky, rekreácia, hra na hudobný nástroj, spev, hra šachov, šport, fotografovanie, maľovanie
Pasívny odpočinok	návšteva divadla, kino, estráda, počúvanie rozhlasu, sledovanie TV, návšteva hostincov, športových podnikov, návštevy
Ostatný voľný čas	brigády, náboženské úkony,..

(Zdroj: Filipcová, 1967: 133)

Tabuľka č. 6 klasifikuje činnosti podľa ich významu a funkcie a slúži len ako odrazový mostík pri vytváraní kategórií a odhalenia charakteru činností. Niektoré činnosti totiž mohli spadať zároveň do viacerých kategórií z tabuľky. Keďže tabuľka č.6 slúži

v prvom rade na pomoc pri orientovaní sa v činnostiach, nevytvára tak nemenný systém klasifikácie činností, ktorý by som považovala za jednoznačný a ohraničený bez možnosti prechodu medzi jednotlivými kategóriami⁴⁹. Rovnako som vnímala za dôležité rozdeliť činnosti podľa toho, či sa vykonávajú v rámci súkromnej alebo verejnej sféry. Bližšie sa týmto fenoménom venujem v kapitole venovanej už konkrétne interpretácii výsledkov výskumu, ktorá bola posledným krokom analýzy.⁵⁰

3.3 Interpretácia výsledkov výskumu

3.3.1 Medailóny komunikačných partnerov a partneriek

Popri analýze výsledkov výskumu som sa rozhodla aj v stručnosti predstaviť jednotlivé manželské páry, s ktorými som mala možnosť spraviť rozhovory. Ako som už opísala v metóde zberu dát, pre účely svojho výskumu som sa rozhodla osloviť manželské páry, ktoré vstúpili do manželstva ešte v období normalizácie a väčšinu času žili v mestách. Okrem ich vtedajšieho bydliska a roku sobáša bolo hlavným kritériom aj to, aby boli ešte stále manželia a nedošlo tak k vybočeniu od témy počas rozhovorov. Nakoľko som sa komunikačných partnerov a partneriek pýtala na spoločné voľnočasové aktivity a deľbu práce, chcela som sa vyhnúť skresleniu informácií prostredníctvom potenciálnych pocitov krivdy či zlosti voči bývalým manželom a manželkám, ktoré by mohli vyplynúť z rozvodu. Všetci zúčastnení muži a zúčastnené ženy boli ochotní vo výskume participovať a poskytnúť mi tak informácie potrebné k mojej diplomovej práci. Ku konkrétnym zaujímavostiam z rozhovorov sa dostanem zvlášť pri opise jednotlivých párov.

---

⁴⁹ Ako uvádza Filipcová (1967): „Vydeliť voľný čas ako samostatnú sféru je možné len v teoretickej analýze. V živote človeka nie je takáto výrazná hranica. Ľudia nie sú sociálny schizofrenici, žijúci v niekoľkých na sebe závislých vrstvách. Osobnosť sa utvára pôsobením mnohých vplyvov, ktoré v rôznych obdobiach, v rôznych situáciách sa s rôznou intenzitou vpisujú do ľudského života“ (Filipcová, 1967: 55).

⁵⁰ Analýze a následnej interpretácii odkrytých sociálnych javov sa venujem zvlášť v kapitole *Interpretácia výsledkov výskumu*, pričom okrem vyplynutých kategórií venujem pozornosť aj povrchovej analýze porovnania výpovedí či subjektívneho vnímania situácií manželských párov.

Vytvoriť akýsi prehľad týchto párov a porovnaní ich výpovedí som sa rozhodla z niekoľkých dôvodov. V prvom rade by bola veľká škoda nevyužiť potenciál, že išlo o štyri páry a teda štyri prípady rodovo diferencovaných situácií trávenia času v manželstve a zároveň osem odlišných podmienok a spôsobov trávenia tohto času. Rovnaké situácie, ktoré tak niekomu mohli pripadať spravodlivo podelené alebo rodovo nezafarbené, mohli tomu druhému alebo druhej pripadať výrazne stereotypne podelené. Potenciál rozhovorov v tom, že išlo o manželské páry by sa určite dal využiť v rámci niekoľkých analýz a napríklad porovnaní výpovedí, avšak vzhľadom k tomu, že moja diplomová práca je zameraná na iný cieľ výskumu, potrebovali by tieto analýzy priestor vlastného výskumu. Biogram a stručné demografické ukazovatele párov, ktoré boli relevantné vzhľadom k cieľom výskumu sú zhrnuté na konci práce v prílohe č.1. Ako som už spomínala v časti „Etika výskumu“, aby som dodržala hlavné etické zásady výskumu, používala som namiesto skutočných mien komunikačných partnerov a partneriek vymyslené, s ktorými som pracovala už od začiatku analýzy a uvádzam ich v tejto podobe aj v časti venovanej interpretácií výsledkov výskumu.

Po skončení každého rozhovoru som si dôsledne zaznamenala aj atmosféru, v akej sa celý rozhovor niesol, emócie prejavené pri jednotlivých otázkach a rôzne neverbálne prejavy jednotlivcov. Pri rozhovoroch so ženami prevažovala istá túžba vyspovedania sa a ocenenia možnosti prerozprávania vlastnej skúsenosti skúmaného problému. Ako som bližšie opísala v časti ohľadom feministického výskumu a jeho dôležitosti, je podstatné dať ženám hlas a umožniť im stať sa súčasťou pochopenia histórie. Z týchto rozhovorov tak jasne vyplynulo, že ženy boli vďačné, že sa tomuto javu a oblasti ich znevýhodnenej situácie venuje náležitá pozornosť a nie je tak prehliadaná či nepovšimnutá. Na druhej strane mužská časť opýtaných odpovedala a zaujímala postoj skôr neutrálny, až bez záujmu k danej problematike. Vo viacerých rozhovoroch s mužmi a viac krát počas nich zazneli argumenty bezproblémovosti situácií a odvolávania na ich bežnosť a prirodzenosť. Veľmi zaujímavým javom bola aj tendencia mužov obhajovať sa a ospravedlňovať svoju neprítomnosť počas vykonávania povinností a prác v domácnosti. Nakoľko však neboli konfrontovaní počas rozhovorov manželkami a ani otázky neboli smerované na ich nedostatočnú participáciu, musel tento pocit obrany vychádzať z ich subjektívneho vnímania a uvedomovania si ich slabšej prítomnosti v oblasti domácich prác. Na druhej strane však ženy v rozhovoroch mužov za túto ich neprítomnosť vôbec neobviňovali a práve naopak ich tiež obraňovali, zastávali sa ich a odôvodňovali rôznymi argumentmi

ich absenciu pri niektorých prácach. Tento jav osobne pripisujem zaužívanosti modelu domácnosti, v ktorom je žena zodpovedná za chod domácnosti a mužova pomoc je vyžadovaná len pri niektorých činnostiach a situáciách. Čo sa týka štýlu a formy vyjadrovania, u žien prevažoval menej formálny jazyk a uvoľnenejšia atmosféra. Mužská časť používala odbornejšie výrazy a popri opise svojich koníčkov a záujmov mali tendenciu detailnejšie opisovať jednotlivé činnosti, ich dôležitosť a časovú náročnosť. Pri otázkach ohľadom sociálnych benefitov, ktoré boli poskytované manželským párom, všetci veľmi zdôrazňovali finančnú podporu vo forme bytov, príspevkov a pôžičiek, ktoré podporovali zakladanie rodiny. Bohužiaľ však tieto formy neposkytovali ženám väčšie množstvo voľného času a nepomáhali jej pri oslobodení sa od domácich povinností a práve naopak ju viac priväzovali k súkromnej sfére a prostrediu domácnosti a rodiny. U všetkých párov bola pozorovateľná slabá reflexia rodového charakteru jednotlivých činností a istá rodová slepota voči nepomeru dostatku voľného času, ktorý mali manželka k dispozícii.

Pani Milka a Pán Matej

Rozhovor bol realizovaný v rodinnom dome, v ktorom kedysi býval aj manželský pár a opis niektorých situácií trávenia voľného času tak vzťahovali priamo k skúsenostiam zo života počas bývania v tomto dome. Rozhovor prebiehal najprv s manželkou a následne s manželom v obývačke, zatiaľ čo zvyšok rodiny sedel v kuchyni. Na väčšinu situácií manželka spomínala s úsmevom na tvári a brala to ako príjemné spomienky a nie obdobie, kedy by bola s niečím nespokojná. U manžela bolo vidno, že sa na rozhovor pripravoval a odpovedal veľmi vecne a bez zaváhania. Rovnako bol však počas rozhovoru cítiť mierny odstup a dokonca by som povedala, až nesúhlas s niektorými otázkami, na ktoré odpovedal defenzívne akoby mal pocit, že sa musí obhajovať. Z odpovedí manželky vyplynulo, že je veľmi hrdá na to, ako vychovala svojich synov a že im vštepovala pomáhajúce v domácnosti čo spôsobilo, že podľa jej pozorovania aj v súčasnosti sa intenzívne podieľajú na domácich prácach v rámci už svojich rodín. Manžel hrdo opisovala svoje koničky a záľuby a s rovnakou hrdosťou opisoval vytrvalosť a intenzitu venovania sa týmto koníčkom, ktoré mu vydržali dodnes. Pri otázkach ohľadom rodového charakteru jednotlivých činností obaja len veľmi povrchno komentovali tieto rodové príčiny prerozdelenia, ktoré pripisovali najmä výchove. Dôležité pri tomto páre je zdôraznenie ich

špecifickej štruktúry dňa a s tým súvisiaca organizácia voľného času. Nakoľko obaja pracovali na turnusy, rozhodli sa že po narodení detí sa budú doma striedať, čo spôsobilo výrazný nedostatok voľného času, ktorý by mohli tráviť spolu. Tento turnusový systém spôsobil, že prerozdelenie povinností v domácnosti fungovalo na spôsob úkolovania. Ako uvádzajú, mali zavedenú istú knihu odkazov, kde manželka opísala ako zohriať kašu, či iné práce ktoré treba doma vykonať a manžel sa následne týmito úlohami riadil. Takéto fungovanie prerozdelenia úloh v domácnosti by som opäť pripísala vnímaniu domácich prác ako sféry ženskej starosti, kedy muž funguje len akýsi zástupca v prípade jej neprítomnosti. Napriek tomu, že bol s deťmi vždy jeden doma, obaja priznali, že manželka toho mala ďaleko viac a venovala sa skôr tým pracovným povinnostiam, zatiaľ čo manžel tým hravejším.

*„To sa nedá tak povedať, ale manželka, tá mala, alebo dá sa povedať že mohla mať z toho mindráky, že keď jej syn zahlásil, že radšej nech ide ona do roboty ako ja, lebo že s otcom keď je doma, že má vždycky čas. Že išli sme sa hrať a ona musela variť, upratať a tak a na druhý deň som toto nemal a tak som sa s nimi mohol hrať. Chodili sme von a tak....**Mali sme ten oddychový režim, taký zábavný a manželka mala tie pracovné veci...to je jasné....kto by to potom urobil (smiech).**“*
(pán Matej)

Pri rozdelení prác v domácnosti tak obaja zhodnotili, že manželka má viac povinností, no odôvodňovali si to prirodzenosťou a samozrejmosťou konkrétnych prác a úkonov. Pri samotných rozhovoroch veľmi často zaznievali slová ako normálne, bežné, jasné a prirodzené pričom tým potvrdzovali stereotypné prerozdelenie činností na základe rodu.

Činnostiam pripisovali status ženských a mužských prác, pričom to nevnímali ako problém ale naopak ako model fungovania normálnej rodiny. Výrazný vplyv vidím práve v už spomínanej výchove a v modely fungovania rodiny, ktorí si obaja manželia niesli z domu. Istá vnímavosť nespravodlivosti je však odzrkadlená v následnej výchove manželky, ktorá už svojich synov chcela viesť k trocha odlišnému fungovaniu a zabezpečiť tak rovnomernejšie prerozdelenie. Samotného dostatku času však zo subjektívneho pohľadu ich samých mali dostatočné množstvo.

Pani Silvia a pán Štefan

Rozhovor prebiehal v rodinnom dome manželov, kde bývajú spolu s dcérou, zaťom a vnučkou. Celý rozhovor bol vo veľmi dobrej a uvoľnenej atmosfére a bol sprevádzaný smiechom. Tento manželský pár mal rovnako špecifickú situáciu trávenia spoločného voľného času a organizácie štruktúry dňa, nakoľko bol manžel profesionálny športovec, ktorý žil v inom meste ako manželka a domov chodil iba zriedkavo. Manželka sa pri opise situácií alebo skúseností, ktoré zažila a nebola s nimi spokojná stále usmievala a snažila sa všetko vysvetliť v pozitívnom svetle. Z rozhovoru s ňou vyplynulo, že mala úplne inú predstavu nie len o trávení voľného času s manželom, ale rovnako aj celom manželstve. Napriek tejto nespokojnosti však prerozprávala svoje zážitky s úsmevom na tvári a vôbec nie nahnevane alebo zatrpknuto. Pri týchto výpovediach bolo rovnako čitateľné, že manželka pripisuje veľkú úlohu výchove a že to koľko času investovala do domácnosti ako žena si prevzala z modelu, ktorý sama videla doma. Nespokojnosť z jej strany však bola zreteľne čitateľná na základe toho, že viac krát spomenula, že rodina bola pre ňu na prvom mieste a tak ju chcela za každých okolností udržať.

*„Ja som taký typ no....moja dcéra mi hovorila „Mami ty si hlúpa“,
(smiech) „Ja taká nebudem.“...No (smiech)...**Mne bola rodina
prednejšia...ja som bola na takom chvoste no...**“
(pani Silvia)*

Rozhovor s manželom bol veľmi otvorený a nemal problém opisovať detailne a podrobne ich situáciu nakoľko bola trocha špecifická. Pri niektorých otázkach mal tendenciu sa obhajovať a vysvetľovať, prečo nepomáhal a nebol doma, no vždy to odôvodnil náročnosťou svojej práce. Na druhej strane nemal problém priznať, že vôbec nepomáhal no tvrdil, že jednoducho to inak nešlo nakoľko mal dôležité povolanie. Z ich výpovedí tak jednoznačne vyplynulo, že sa obaja na začiatku manželstva dohodli, že prispôbia život a organizáciu domácnosti manželovmu povolaniu a domácnosť bude vyslovene manželkinou starostlivosťou. Zaujímavé však bolo, že nespokojnosť manželky nespočívala až tak v jej vyťažení v rámci domácnosti, ale skôr v nedostatku času, ktorý by mohli manželka tráviť spolu. Z tohto pohľadu môžeme opäť sledovať akýsi predpoklad samozrejmosti prerozdelenia úkolov v domácnosti a zamerania voľnočasových aktivít a to práve na základe uprednostnenia dôležitosti jeho aktivít. Prednosť manželovho povolania

a výber jeho kariéry pred jej vychádzal rovnako z tradičnosti mužovho statusu žiteľa a ženinho statusu gazdinky.

Pani Jarka a pán Jozef

Rozhovor s týmto manželským párom sa rovnako konal v ich vlastnom byte a prebiehal v dobrej atmosfére. Uvoľnenú atmosféru spôsobilo aj navrhnuté tykanie zo strany komunikačnej partnerky s cieľom nastolenia priateľskejšej konverzácie. Rozhovor s manželom bol však rovnako bezproblémový a uvoľnený. Ani jeden z partnerov nemali problém rozprávať o akejkoľvek téme, no odpovede manžela boli viac vecné a stručné. Z výpovedí manžela bolo pozorovateľné, že považoval svoje zamestnanie aj za veľký koníček a venoval sa mu s radosťou a záujmom. Na základe toho mu venoval aj väčšinu svojho voľného času a to aj na úkor víkendov. Manželka však s rovnakým nadšením a entuziazmom opisovala svoje záujmové aktivity, ktoré tak isto požadovali množstvo času. Pri opise domácich povinností vnímali prerozdelenie obaja veľmi spravodlivo a nepripisovali jednotlivým činnostiam žiaden rodový charakter. Tak isto u oboch dominoval dôraz na výchovu, ktorá podľa nich spôsobila ich zmysel pre domácnosť. Dôležité pri analýze prerozdelenia voľnočasových aktivít tohto páru bola tolerancia, s ktorou jeden k druhému pristupovali. Obaja si uvedomovali dôležitosť voľného času pre človeka na nie len oddych ale aj odreagovanie sa od spoločnosti či politiky, s ktorou úplne nesúhlasili a na základe prerozdelenia starostlivosti o deti a povinností v domácnosti si dopriali dostatok voľného a individuálneho času navzájom.

*„To bol jeho veľký koníček. A ja viem, že ja by som nezniesla, aby mi niekto zabráňoval v tom, čo som mala rada ja. **On to nikdy nerobil, tak prečo by som mu to mala robiť ja.** Tak som to proste tolerovala....“*
(pani Jarka)

Pani Pavlína a pán Peter

Aj posledný rozhovor sa konal v rodinnom dome manželov, v ktorom síce už teraz žijú sami, no aj počas mojej návštevy tam mali vnučku a vnuka, s ktorými manželia trávajú väčšinu svojho voľného času v súčasnosti. Manželia na dôchodku veľa cestujú do zahraničia aj na dlhšie časové obdobia a skoro všetok voľný čas trávajú spolu. Rozhovory boli uvoľnené a prebiehali bez problémov. Z oboch partnerov bolo vidieť, že sú veľmi spokojní a že to ako fungovali a fungujú v rámci manželstva a v ich voľnom čase im obom vyhovovalo. Ani jeden si nestážovali na nedostatok voľného času alebo na nedostatok pomoci manžela alebo manželky pri starostlivosti o deti a domácnosť. Pri manželovi bolo vidno, že nad voľným časom pred realizáciou rozhovoru premýšľal a teda odpovede boli dopredu premyslené a štruktúrované. Aj tento pár mal istým spôsobom špecifickú situáciu, nakoľko manžel pracoval ako hudobník a tak chodil hrať mimo domov na niekoľko dní viac krát za sebou. Rozdelenie funkcií a prác v domácnosti fungovalo tak na dohode, no vnímali to obaja spravodlivo bez akéhokoľvek rodového predurčenia. Napriek tomu, že obaja participovali na starostlivosti o domácnosť a o deti, rozhodujúcu pozíciu tu má manželka. Z rozhovorov vyplynulo, že aj keď úlohy vykonávali obaja, ona ich rozdeľovala. V rámci analýzy tohto javu môžeme hovoriť o domácnosti ako ženskej agende, ktorá vie čo, kedy a jak spraviť a má hlavné slovo v prerozdeľovaní funkcií.

*„No samého ma to nenapadlo samozrejme. No ale povedala že treba umývať okná, tak...no nerobilo mi to problém nijaký že by som...no ale určite nie, že...(ďalej v rozhovore) Tak samozrejme no napríklad stromy, to si ostrihám ja, alebo tieto veci. Teraz keď už sme tuná, po záhrade robiť a tak....No ona samozrejme ...jak by som to povedal...**no ona povie, ja to urobím** (smiech)...takto...nie v zlom slova zmysle...ale že vždy keď idem niečo robiť, tak radšej sa jej spýtam, že či hentak alebo hentak, lebo potom no...“*
(pán Peter)

Obaja z partnerov porovnávali štruktúru a dostatok voľného času výrazne aj s dnešnou situáciou mladých párov, čo spôsobilo aj spätnú reflexiu organizácie ich vlastného času ovplyvnenú socialistickým režimom. Ako aj pri ostatných pároch, dochádzalo tu k pozitívnym zhodnoteniam socializmu v otázkach poskytovania množstva voľného, respektíve mimopracovného času.

3.3.2 Kategórie javov, ktoré vyplynuli z analýzy

V tejto časti výskumnej práce by som už rada postupne predstavila jednotlivé kategórie sociálnych javov, ktoré som odhalila počas analýzy výsledkov výskumu. Niektoré sociálne javy, ktoré mi vyplynuli z rozhovorov som nazvala tak aby najzrozumiteľnejšie a jednoznačne opisovali sledovanú skutočnosť a pri niektorých som použila in vivo výroky pri menách kategórií a teda priamo výrazy, ktoré použili samotní komunikační partneri a partnerky. Skúsenosť ľudí som takto vnímala ako jedinečný nástroj, vďaka ktorému mám možnosť hlbšej analýzy sociálnych javov iného obdobia ako súčasného a pomocou výpovedí ľudí som sa dostala k cennému materiálu výskumu. Na základe dôsledného kódovania prepísaných rozhovorov som vytvorila postupne 10 najdôležitejších kategórií, ktoré som sa podľa ich charakteru a obsahu rozhodla zoskupiť do troch hlavných okruhov.

Prvé dva okruhy som vytvorila na základe obsahu a štruktúry činností, ktoré komunikační partneri a partnerky vykonávali. Prvý okruh kategórií sa venuje rodovému charakteru koníčkov a aktivít a času, ktorý venovali svojim záľubám. Druhý okruh sleduje rozdelenie povinností a domácich prác, ktoré komunikační partneri a partnerky vykonávajú vo svojom voľnom čase a ich následnej rodovosti. Javy vyplynuté z ich výpovedí analyzujem potom detailnejšie v rámci každej kategórie a venujem tak pozornosť aj ich vlastnému pohľadu na toto prerozdelenie a prípadnej „slepote“ k rodovému charakteru vykonávaných činností. V treťom okruhu kategórií som sa venovala času, ktorý partneri trávili spolu a rovnako aj špecifickosti tohto času v rámci fungovania štátneho socializmu v Československu. Každá kategória v rámci okruhu je zložená z mojej interpretácie a analýzy problému či javu a rovnako z konkrétnych citácií komunikačných partnerov a partneriek v ktorých je jav zobrazený. V kategóriách som sa rozhodla venovať aj zvláštnu pozornosť sfére, v ktorej je činnosť vykonávaná a ako to, či ide o súkromnú alebo verejnú ovplyvňuje charakter tejto činnosti.

Každý rozhovor, ktorý som analyzoval obsahoval aj množstvo zaužívaných pojmov či fráz, ktoré komunikační partneri a partnerky využívali na lepšie pochopenie situácie, ktorú opisovali. Považujem za veľmi dôležité upozorniť aj na tento aspekt výpovedí, nakoľko si jednotliví komunikační partneri a partnerky toto vyjadrovanie vôbec nevedomovali, no bolo značné, že je silne zakorenené a zaužívané pri opise rôznych situácií a vlastností.

Všetky výpovede vychádzali výrazne zo stereotypného prerozdelenia mužských a ženských rol v spoločnosti, založených na esencionalizme⁵¹ a rodovom poriadku.

3.3.2.1 Okruh: Charakterová odlišnosť voľnočasových aktivít

1. Vyššia kvalifikovanosť a časová náročnosť niektorých aktivít.

Prvá kategória sa sústreďuje na odpozorovaný jav považovania mužských činností za náročnejšie a kvalifikovanejšie v porovnaní s tými ženskými. Z niektorých rozhovorov vyplynulo, že manžel sa venoval koníčkom a svojim záľubám na profesionálnej úrovni a teda išlo akoby o úväzok na 24 hodín.

*„Ja som trénoval niekedy dvojfázovo, niekedy jednofázovo...čiže ja som každá deň chodil na tréning. Čiže ja som sa venoval športu, keď som odišiel z práce...(ďalej v rozhovore) takže to bol **všetok môj voľný čas**, ktorý som tomu venoval...(ďalej v rozhovore) No ono to je na **plný úväzok**.“*

(pán Jozef)

*„Takže to bol zaujímavý život by som povedal (jemný smiech) ale **úväzok na 24 hodín**. Takže tam toho voľného času, keď som si nejaký ukradol, tak už to bolo obyčajne po tréningu len čas, ktorý bol pre mňa.“*

(pán Štefan)

Na základe časovej náročnosti a potrebe venovať danej činnosti aj všetku energiu tak nemusel ostávať čas na iné aktivity, povinnosti či spoločný čas trávení v rámci rodiny. Požiadavky na kvalifikovanosť sa zdajú byť aj jedným z ďalších dôvodov investovania energie a akéhosi pochopenia zo strany partnera, ktorý je takýmto viachodinovým úväzkom rovnako ovplyvnený. Takáto charakterová odlišnosť však môže byť len zdanlivá a ako uvádza Bourdieu (2000), je táto radikálna asymetria hodnotenia mužských a ženských aktivít spôsobená logikou dvojitého metra⁵². Niektoré činnosti sú podľa tohto

---

⁵¹ „Presvedčenie o existencii „pravej“ podstaty osôb alebo vecí. V kontexte feministickej kritiky sa chápe ako presvedčenie o nemeniacich sa a neredukovateľných vlastnostiach, podstatách, ktoré sú konštitutívne pre mužskosť a ženskosť; definujú, „čo“ muži a ženy „sú“.“ Dostupné z <http://glosar.aspekt.sk/default.aspx?ami=1&smi=1&vid=112> [cit. 22.6.2016]

⁵² Z originálu *double standards* (Bourdieu 2000: 56).

dvojitého metra považované za nedôstojné, len preto že sú vykonávané ženami a ako náhle ich vykonával muž, bol im priradený aj patričný status (Bourdieu 2000: 56). Táto logika tak funguje aj opačným smerom a teda činnosti, ktoré boli považované za spoločensky dôležitejšie a všeobecne významnejšie a bolo im na základe toho treba dávať prednosť, mohli byť takto definované len na základe toho, že boli vykonávané práve mužmi. Nakoľko bola mužským prácam spoločnosťou pripisovaná vyššia hodnota, ženy považovali mužské práce za významnejšie a uprednostňovali ich.

*„Ženu som mal tolerantnú v tomto, **tá mi vyšla v ústrety** aj keď sa jej to moc neľúbilo. Ale potom, keď už sme mali rodinu tak už samozrejme som sa venoval ešte k tomu navyše decku...“*
(pán Jozef)

*„čiže zase sa ten čas celý podriad'oval tomu režimu môjmu a tá rodina chodila so mnou...(ďalej v rozhovore) Ja sa priznám, že **tomu sa podriad'ovalo v tých rokoch proste všetko.**“*
(pán Štefan)

Ako spomína pán Štefan, náročnosť tejto činnosti mnohokrát spôsobila, že sa tomu musela podriaďovať celá rodina. Okrem tohto poriadenia to však spôsobilo aj pohltenie voľného času, ktorý mal byť venovaný domácim prácam a starostlivosti o deti. Nerovnomerná investícia do domácich povinností znamenala, že musel byť tento čas doma nahradený ženskou pracovnou silou, ktorá zas následne na úkor toho musela obetovať vlastné záujmy či dokonca pracovné ciele v oblasti vyššej kvalifikácie v zamestnaní.

*„Nejaká kariérna taká nejaká to v podstate neprichádzalo do úvahy veľmi hej. Len teda tá jeho. **Dali sme prednosť tej jeho.**“*
(pani Silvia)

Uprednostňovanie mužovej kariéry a jeho záujmov bolo pozorovateľné u viacerých manželských párov a vychádzalo rovnako z konceptu kolektívneho očakávania. Ako uvádza Bourdieu, tieto očakávania sa prostredníctvom subjektívnych nádejí natrvalo vpisujú do ľudí a „pretože platí všeobecný zákon, že nádeje sa prispôbujú vyhliadkam, ašpirácie možnostiam, pretrvávajúca a nepostrehnuteľne pokrivaná skúsenosť naskrz sexuálnym svetom neustálym odradzovaním nakoniec umŕtvuje v ženách aj samotný sklon robiť niečo, čo sa od nich neočakáva (hoci sa im to neupiera)“ (Bourdieu 2000: 57). V tomto prípade

tak ženy ani len neašpirujú na akési kariérne uprednostnenie, nakoľko bola táto ich túžba umŕtvená a považovali by to za neprirodzené. Za ďalší dôvod tolerancie uprednostnenia jeho kariéry a nevyjednávania tejto pozície považujem využitie materstva a súkromnej sféry žien na útek od politického režimu. Aby nemuseli ženy participovať na verejnom a politickom dianí v krajine, mohli sa stiahnuť do súkromnej sféry, zatiaľ čo pri budovaní kariéry alebo verejnom vystupovaní by boli nútené vstúpiť do strany a prispôbiť sa niektorým politickým požiadavkám.

2. Prospešný charakter ženských záujmov.

Splývanie sféry domácich práce a záľub bolo výrazne pozorovateľné práve z výpovedí žien pri opise ich mimopracovných aktivít. Ženské záľuby a koníčky, ktoré boli spomenuté manželmi aj manželkami mali charakter prác, ktoré boli prospešné pre domácnosť, rodinu a jej zveľaďovanie. Komunikačné partnerky uvádzali, že mnohé činnosti, ktoré by sa dali charakterizovať ako domáce práce ich bavili alebo im to nerobilo problém vykonávať. Môžeme tu teda hovoriť o akejsi „práci z lásky“⁵³, alebo šlo len o zdedené záujmy a koníčky ich matiek a žien v spoločnosti, ktoré k tomuto vedie postupná socializácia od malička? V rámci tejto kategórie je veľmi dôležité uvedomenie si, či sú činnosti vykonávané v súkromnej alebo verejnej sfére a s akou pravidelnosťou boli vykonávané. Množstvo z činností, ktoré podľa definície splňali skôr charakter práce však samotné ženy označili za svoje koníčky a je nutné ich tak vnímať ako voľnočasové aktivity. Na druhej strane môžeme z výpovedí sledovať, že oni samé majú problém zafinovania týchto činností.

*„Nič som mu nedala nejak...prach neutieral, to ho ani nejak nebavilo, lebo to som zas ja mala. Aby bol prach utretý, ožehlené bolo, to boli také **moje koníčky**. To mi už koľko krát aj manžel hovoril, že už si sadni, ved' beháš tu s handrou...viete...tak to mi akože nevadilo toto...jediné čo som nemala rada bolo vysávanie, ale inak....**Jednoducho mne to nevadilo, bol to môj...no nechcem povedať že koníček, ale nevedela som sedieť pri telke, keď som zistila, že aha ešte tam niekde prach.**“*
(pani Pavlína)

---

⁵³ Tomuto javu sa venujem bližšie v kapitole *Maskulinizácia a feminizácia voľnočasových aktivít.*

Výrok pani Pavlíny jasne odkazuje na problémovosť zaradenia ženských voľnočasových aktivít do jednej ohraničenej kategórie koníčkov alebo domácich prác. Dôležité je upozorniť, že napriek tomu, že ženy hovorili že ich to baví, činnosti nemuseli vykonávať ako svoje koničky a to že ich to bavilo tak bola len akási pridaná hodnota nevyhnutností, ktoré v domácnosti bežne vykonávali. Veľmi často sa totiž opakovala fráza, že im tá činnosť neprekážala, nevadila im, respektíve im nerobilo problém ju vykonávať. Takáto definícia však viac spĺňa charakter povinnosti, ktorá je len obohatená už spomínanou pridanou hodnotou koničku. Nejednoznačnosť opisu je z môjho pohľadu spôsobená socializačným vplyvom, ktorý na základe stereotypného priradovania vlastností a záujmov mužom a ženám prostredníctvom rodového poriadku učí ženy činnostiam, ktoré sú od nich následne očakávané. Tým, že sú ženy takto učené k zmyslu pre poriadok sa stáva postaraná domácnosť pre ňu niečím, čo vlastne sama chce a nepovažuje to za niečo nútené. Z výpovedí komunikačných partnerov a partneriek však bolo vidno, že tento dôsledok socializácie prehliadajú a ženský túžbu po upratanej a peknej domácnosti stereotypne pripisujú vrozeným vlastnostiam a vychádzajú tak opäť z rodového esencializmu.

O prospešnom charaktere ženských záujmov môžeme hovoriť aj v súvislosti s šitím oblečenia. V období socializmu bolo zložité zohnať také oblečenie, ktoré sa ženám páčilo z magazínov a tak sa naučili si ho ušit' samy. Na základe toho veľa krát ušili šatníky pre celú rodinu. Napriek tomu, že ženy túto činnosť označovali za ich koniček, veľmi dôležitú úlohu tu hrá nevyhnutnosť tejto aktivity v podmienkach socializmu. O oddychovom alebo seba obohacujúcom charaktere týchto činností, ktoré voľný čas mal spĺňať tak možno značne polemizovať.

Za komoušú toho moc nebolo k dostaniu a väčšina žien šila....(ďalej v rozhovore) Takže ja som sa venovala vlastne tej domácnosti a všetkým veciam okolo, ktoré neboli pre nás napríklad dostupné, tak sme si to nahrádzali tým, že sme si vyrábali samy, že plietli, šili a asi tak.“
(pani Jarka)

*„No ale vtedy sa to tak. **Vtedy nič nebolo.** Ako teraz. Keď chcel človek niečo tak musel do Tuzexu a tak niečo lepšie, rifle alebo tak neviem čo...(ďalej v rozhovore) A podľa toho som ich šila, že tie overály a vetrovečky a také kdejaké šmrncovné, že keď človek niečo chcel, že aby to aj vyzeralo...**Takže dost' som toho voľného času venovala na tieto veci.**“*
(pani Milka)

Výraznú charakterovú zložku v tomto prípade tvorí aj priestorová sféra realizácie týchto záujmov. Zatiaľ čo je množstvo koníčkov a aktivít mužov vykonávaných vo verejnej sfére, tie ženské sa sústreďujú na domov, rodinu a teda súkromnú sféru.

*„Ona sa venuje do dnes keramike, je to jej koníček a robí to doma. Šila a robila to doma hej. **Ona tie koničky mala doma**, hovorím no ona nikam nepotrebovala.“*
(pán Jozef)

Z rozhovorov vyplynulo, že muži sa často vyhovárajú a ospravedlňujú svoju absenciu pri vykonávaní domácich prác tým, že to tie ženy predsa bavia. V niektorých prípadoch tým tak dokonca vysvetľovali svoju neprítomnosť doma a že preto vlastne odchádzali, aby im dali priestor a nezavadzali im. Ich pomoc nasledovala až v prípade že ženy nestíhali, no tomu javu sa venujem už piatej kategórii.

3. „Život gombička“(in vivo, pani Milka)

Táto kategória sa sústreďuje na zmenu štruktúry dňa žien a zmenu obsahu ich povinností pred a po vstupe do manželstva. Opakovane dochádza k označovaniu času za slobodný ako „bezstarostný“, „život gombička“, a iných prívlastkov symbolizujúcich jednoduchší a ľahší život v oblasti domácich povinností pred vstupom do manželstva. In vivo výrok „život gombička“ pre túto kategóriu som zvolila najmä preto, že je najvhodnejšou metaforou života bez akýchkoľvek starostí, ktoré práve život po manželstve ženám podľa opisu priniesol. Starostlivosť o domácnosť a o deti sa väčšinou viaže s časom ženy, keď preberá túto funkciu po svojej a manželovej matke. Takýto model preberania povinností sa priamo viaže s očakávaniami rodových rol v spoločnosti, ktoré sú založené na esencionalizme. Ten vytvorením rodových stereotypov upisuje ženu k starostlivosti o domácnosť a manžela o ktorého musí byť po odchode spod opateru matky postarané inou ženou. Z tohto vyplýva, že štruktúra mužovho dňa sa nijak nezmenila a zmenil sa len subjekt starostlivosti. Na druhej strane prechádzala z prostredia, kde sa o ňu starala iná žena do modelu, kde ona je tá žena, ktorá sa má starať. Ako uvádza pani Silvia, jej bežný deň sa po vstupe do manželstva podstatne zmenil a rovnaký dojem z toho má aj pani Milka:

*„Noo tak pokiaľ je človek slobodný, no tak vlastne no čo, **život gombička** (smiech)... tak jak aj teraz no čo, variť to nebolo treba však načo...“*

(pani Milka)

*„No dovedy bol **svet gombička** hej. Moje starosti bol psík a sama o seba som sa starala, no ale potom to už začalo nejak inak...(ďalej v rozhovore) To veľmi ubehlo no v podstate som mala 22 keď sme sa brali, takže to vlastne veľmi rýchlo sa tam, tá mladosť tá **bezstarostnosť**, to tam bolo len zo 2 rôčky, zo 3 a v podstate potom už len samé starosti (smiech), povinnosti a tak ďalej, všetko to zvládnuť...“*

(pani Silvia)

Pani Silvia počas rozhovoru viac krát spomína ideály, plány, či očakávania od manželstva, ktoré sa jej nenaplnili. Manželstvom sa totiž významne mení náplň a charakter voľného času a rovnako aj role mužov a žien. Z ženy sa prioritne stáva manželka a neskôr matka, ktorej domácnosť a reprodukčná funkcia sú na prvom mieste. Z toho jasne vyplýva aj zmena štruktúry jej dňa, ktorú si najprv predstavovala inak a najmä v spoločnosti manžela. Kritika zmeny po vstupe do manželstva tak nevychádzala z popierania rodových stereotypov a očakávaní od ich rol ako skôr z nedostatku voľného času na spoločné chvíle a všeobecne na zdieľané aktivity.

*„No tak keď som bola ešte **slobodná, no tak to plná ideálov** (smiech) hej ...že ako to teda bude vyzerat' ďalej, no ale ideály išli ta het a vlastne skutočnosť bola troška úplne iná...(ďalej v rozhovore) pretože hovorím, keď on prišiel raz on niekedy za dva týždne, niekedy za tri týždne, tak to bolo len pranie a chystanie zase a takže dokola dokola. A tá rodina v podstate to bolo len na...“*

(pani Silvia)

Okrem samotnej štruktúry dňa dochádza u žien aj k zmene samotného dostatku voľného času, ktorý môžeme charakterizovať ako „čas pre seba“. Po vstupe do manželstva a vytvorením rodiny sa voľný čas investuje skôr do domácnosti a deťom a neostáva tak dostatok na prípadné vzdelávanie či sebarealizáciu. Na druhej strane mužská organizácia dňa bola ovplyvnená skôr nástupom do práce ako vstupom do manželstva či vytvorením rodiny, nakoľko od neho nebolo požadované toľké vyťaženie domácimi prácami. Hladký priebeh ženského prispôsobenia sa novému modelu rodiny, v ktorom sa stala ona

zodpovednou za chod domácnosti pripisujem ich výchove k takémuto modelu. Ženy v domácnosti sledovali rolu matky a vyrastali a boli vychovávané v rámci istého rodového poriadku, ktorý im už od malička vstúpil takýto životný štýl, kde je rodina pre ňu za každých okolností základným pilierom, ktorému prispôsobuje všetky svoje aktivity a činnosti (Filipcová 1967). Ženy tak boli dopredu na túto rolu pripravené a ako uvádza Bourdieu, prostredníctvom neustálych príkazov a zákazov sexuálne hierarchizovaného sveta sú ženy pripravované tieto predpisy prijímať ako niečo evidentné, prirodzené a samozrejmé (Bourdieu 2000: 53)

3.3.2.2 Okruh: Asymetria časovej investície do domácich prác

Druhý okruh kategórií sa venuje zvlášť sfére voľného času, ktorá je zameraná na práce a povinnosti, ktoré prospievali k starostlivosti o domácnosť. V rámci týchto kategórií bolo možné sledovať najčastejšie výskyt rôznych stereotypov ohľadne prerozdelenia funkcií v domácnosti a stereotypného vyjadrovania a očakávania ohľadom „ženských a mužských prác“. Nakoľko toto prerozdelenie prác priamo vplýva na dostatok voľného času manželov, považujem za nevyhnuté mu venovať dostatočnú pozornosť.

4. Úplná absencia mužskej participácie pri príprave jedla.

Príprava jedla v rámci domácnosti, kde zahŕňam nákupy a samotné varenie, je preukázateľne časovo najnáročnejšou činnosťou v oblasti domácich prác. Ako uvádza Filipcová (1967), až 40% času ktorý venovala žena starostlivosti o domácnosť patrilo príprave jedla. Toto môže byť spôsobené nielen tým, že v období socializmu bolo komplikované zohnať v obchode niektoré druhy tovarov, ale rovnako aj absolútnou absenciou mužskej pomoci v tejto sfére. Táto absencia však mnohokrát mohla byť spôsobená samotným nátlakom žien a nie ľahostajnosťou mužov. Ako uvádza pani Jarka, mužov k týmto úkonom nebolo vhodné ani púšťať.

Že ja napríklad rada varím a vždycky som rada varila a on zrovna v tej kuchyni nič moc, tak jako ja som vždy varila...(Ďalej v rozhovore) do kuchyne som nechcela aby, pretože som vedela, že by to nedopadlo dobre, ale všetko ostatné sme mali vlastne rozdelené.“

(pani Jarka)

Takýto ženský postoj k prítomnosti muža v kuchyni a pri výbere potravín počas nákupov je ako pri všetkých kategóriách založený na ich rodových stereotypoch. Na základe týchto stereotypov predpokladajú mužskú neschopnosť pri príprave jedla a považujú tak za svoju povinnosť túto sféru samé pokryť. Jedným z krokov kolektivizácie domácich prác bolo aj vylepšenie služieb obchodov a jedální, ktoré mali ženám túto sféru uľahčiť. Ako už uvádzam v kapitole venovanej tomuto problému⁵⁴, neboli tieto kroky úplne úspešné. Ako vyplýva z niektorých výpovedí, dôvodom mohla byť aj snaha žien, udržať si podobu „správnej gazdinej“, ktorá všetky tieto úkony zvládala. Tento sociálny jav však bližšie približujem v nasledujúcej kategórii. Okrem prípravy jedla mali teda ženy na starosť aj nákup bežných potravín dennej spotreby, ktorý zaberá veľa času z dňa, čo bolo jedným z hlavných dôvodov nedostatku voľného času žien. Pri otázke, kto vykonával doma nákupy potravín, pani Milka a Jarka jednoznačne odpovedali:

*„Áno, áno pravdaže. Bolo to tak väčšinou, že tie ženy to bolo málokde, že ráno možno niekde že v sobotu keď sa muselo stáť na mlieko alebo maslo ale aj to si nepamätám, že by to chlapi tam stáli v tých šórach, **väčšinou hej ženy.**“*

(pani Milka)

*„Aj tie nákupy som väčšinou robila ja. To robím aj do dneška, pretože **jednak muži v tých obchodoch (smiech), to sú úplne zúfalí...takže to som nechcela.**“*

(pani Jarka)

Nákupy podľa spoločenských očakávaní mali byť tiež doménou ženy, ktorá to na základe jej ženských schopností mala zvládnuť lepšie. Neustále vychádzanie z rodových stereotypov a očakávaní založených na biologických predpokladoch mužov a žien k tým, ktorým činnosť, spôsobilo že bolo takéto nepomerné rozdelenie domácich prác tolerované oboma manželmi a považované za prirodzené a „normálne“. Absencia mužov v tejto sfére domácich prác bola tak uvedomovaná a schvaľovaná ako ženami tak aj mužmi.

---

⁵⁴ Viac v kapitole *Zospoločensťovanie domácich prác*

*„Manželka toho mala vždycky d'aleko viac. Lebo ja keď som bol doma a venoval som sa tým deťom, ona už potom keď boli väčšie nám navarila a samozrejme tieto veci...a ja som to zohrial....a keď sme boli spolu doma, tak ona takisto musela doobeda navariť.“
(pán Matej)*

5. „Nie to nie nemusel...ja som to všetko stihla“ (in vivo, Pani Milka)

Ďalším odkrytým javom je aj vnímanie domácnosti ako ženskej agendy, respektíve ako niečoho, čo je ich prirodzená funkcia vyplývajúca z jej ženskej role v rámci ustanoveného rodového poriadku. Z rozhovorov jasne vyplynulo, že nástupom žien do zamestnania sa zmenila len štruktúra ich dňa a nie ich zmýšľanie a vnímanie zodpovednosti za domácnosť. Tento sa dedí z generácie na generáciu ešte z čias meštianskeho modelu rodiny a je príčinou vzniku dvojitého bremena žien v období socializmu. Stereotypné vnímanie domácich prác ako „prirodzene ženských“ je prepojené aj s feminizáciou konkrétnych činností, s ktorými je zas spojená tradičná podoba „správnej dokonalej ženy“. Konkrétne sa tomuto javu venujem v kapitole „Podoba „správnej ženy“, kde upozorňujem na argumenty, že k žene automaticky patrí jej schopnosť postarať sa o domácnosť a tá ktorá to nezvláda, neodpovedá norme akceptovateľného ženstva (Možný 1983: 102). Považovanie domácnosti za ženskú agendu a doménu vychádza z kolektívneho očakávania založenom esenciálnom prístupe, ktorý vytvára mužský a ženský svet. Ženský svet má patriť do súkromnej sféry a prostredia domácnosti, zatiaľ čo mužský sa odohráva v spoločnosti, vo sfére verejnej (Bourdieu 2000). Podľa tohto delenia je tak od nich očakávané, že budú lepšie vykonávať činnosti, ktoré sa odohrávajú v ich sfére a ku ktorým vlastne tak boli vychovaní.

*„Aaa tak to si každý myslí. Aj ženy si myslia. Ja si stále myslím, že to viem lepšie (smiech). On tiež povie no jasné ty to musíš šecsko (smiech). To aj teraz povie. Ja si tak poviem. **Ja si radšej sama urobím.** To už som bola taká naučená najviac. Tak som si zvykla, že všetko sama si urobím.“
(pani Milka)*

Ako opisuje pani Milka, na vykonávanie domácich povinností si už jednoducho zvykla a tak je dôležité si uvedomiť, že ide naozaj o návyk, ktorý zabezpečuje reprodukovanie rodového poriadku a udržanie žien v súkromnej sfére. Výpovede ďalších žien len

potvrďovali tento vycvičený inštinkt žien postarať sa o domácnosť, ktorý však nepovažovali za vnútený ale skôr za niečo, na čo boli hrdé. Zvládanie všetkých domácich prác slúžilo pre nich ako odmena a potvrdenie ich ženskosti.

*„Ja som sa vždycky snažila udržiavať tú domácnosť, aby bola taká akoby pekná, tak to mi dalo ako prácu. Ale to nebolo zase, že by som musela, ja som to chcela (zdôraznene). Čo je rozdiel no. Keď by ma niekto buzeroval a hovoril, že čo máš tamto a teraz tu máš prach, tak to proste u nás neexistovalo. Takže ja tým, že som si to takto tú domácnosť robila, tak **pre mňa to nikdy nebola žiadna ujma.**“*

(pani Jarka)

*„**To som si ja som to zvládala. Ja som nemala zase problém, že ježíš maria som unavená alebo proste znechutená alebo tak.**“*

(pani Silvia)

Prostredníctvom schopnosti všetko stihnúť sama si ženy dokazovali samostatnosť a nezávislosť, ktorá im ako ženám chýbala v rámci rodového poriadku v spoločnosti a to aj napriek jej sľubovanému nadobudnutiu prostredníctvom vstupu na pracovný trh. Ženy tak popierali potrebu prerozdelenia domácich povinností, nakoľko im všetok tento voľný čas stačil, aby tieto povinnosti postíhali. Funkciou voľného času bol pre ne čas na domácnosť a na rodinu.

*„**Nie to nie nemusel ...Ja som to všetko stihla. On vlastne sa staral len o tie deti. On mal všetko nachystané, navarené a takto mal kôpky na oblečenie (usmieva sa a ukazuje) a všetko čiže nemusel sa absolútne.**“*

(pani Milka)

*„No to žehlenie a také veci to neviem, jak teraz keď sú ženatí (synovia), či to robia, ale doma si nepamätám, že by museli žehliť niekedy. **To mama zas stíhala.**“*

(pán Matej)

Vyjadrenia, ktoré hovorili o mužskej participácii na domácich prácach ako nepotrebných, pretože to žena stíhala vychádzajú aj z predpokladu, ktorý opisujem v druhej kategórii a teda že ich tie činnosti bavili a tak vlastne nie je dôvod ich vykonávať tiež. Zaujímavým javom je, že mužská absencia v tejto sfére tak nielen že nie je ženami odsúdená ale priam naopak, každý ich menší zásah je vnímaný ako hrdinský či šľachetný. Na tento jav

upozorňuje Bourdieu (2000), ktorý opisuje mužskú šľachetnosť ako produkt socializácie, ktorý je mužom vštepovaný už od malička a akákoľvek ich pomoc ženám v „ich“ povinnostiach, v prípade že ich nestíhajú je prejavom záchrany žien. „Pre mužov ako držiteľov nadvlády je tak príznačné, že svoj vlastný spôsob bytia dokážu presadiť ako všeobecne uznávaný“ (Bourdieu 2000: 58).

6. Zdôrazňovanie výchovy ako najsilnejšieho faktora pri deľbe práce.

Každý z manželských párov jednoznačne označil výchovu ako najvplyvnejší faktor rozhodovania o tom, kto bude v domácnosti aké činnosti vykonávať. Ako už uvádzam v teoretickej časti práce⁵⁵: „Výchovný vplyv rodiny a školy, smerujúci už od najútlejšieho veku tiež k formovaniu určitých záujmov, záľub, životného štýlu, utvára významne ľudskú osobnosť a poznamenáva ju na celý život“ (Filipcová 1967: 41). Výchova detí má teda jednoznačne priamy vplyv na utváranie našej role v rámci spoločnosti a určuje charakter činností, ktorým „sme predurčení“ sa venovať. Táto výchova je však výrazne odvodená od rodového poriadku, ktorý pripisuje mužom a ženám odlišné vzorce správania. Už od malička sme učení mužským a ženským rolám, ktoré určujú našu pozíciu v rodine a sféru v ktorej máme možnosť, respektíve by sme sa mali realizovať. S takýmto rodovým poriadkom sa v rámci výpovedí manželských párov pracuje ako všeobecne platným. Napriek tomu, že každý videl vo výchove najsilnejší faktor prerozdelenia povinností, vedeli si sami tento jav zreflektovať, no zároveň poprieť rodové rozdelenie rolí v ich vlastných domácnostiach.

*„To fungovalo úplne inak. U niektorých, nie u všetkých. Tam tie ženské úplne všetko....**To bolo výchovu, to rodičia podľa mňa.** To, že došli (muži) a ľahli si na gauč a nehať sa obskakovať a keď mali niečo urobiť tak brumlali...to mne vždy pripadalo divné, pretože ja som bol vlastne vedený od malička, že to všetko má byť spravené, tá povinnosť vo mne ostala....**Určite je to všetko o výchove...**“
(pán Jozef)*

Pán Jozef teda nepopiera, že existuje isté rodovo stereotypné prerozdelenie domácich prác, avšak nie v ich rodine, nakoľko skrz výchovu z vlastného domova sa naučil rovnako

---

⁵⁵ Podrobnejšie vysvetlenie výchovných faktorov pri trávení voľného času v kapitole *Funkcie voľného času*.

participovať v domácnosti. Z tohto pohľadu je tak zaujímavé sledovať, že si obaja uvedomujú dôležitosť návykov z domu a to aký veľký vplyv má výchova na ich deľbu prác, avšak rovnako treba upozorniť, že vlastnou deidentifikáciou s takýmto rodovo diferencovaným modelom pripúšťajú normatívnosť tradičného modelu. Rovnakým spôsobom to vidí aj jeho manželka, a hovorí:

*„On (manžel) mal totiž navyknuté, ako bol vychovaný on...(ďalej v rozhovore) Takže on bol z domu zvyknutý, že tá rodina je pohromade, že si všetci pomáhajú, že to nenechajú na tú mamu alebo otca alebo na nikoho a oni to dodržovali....(ďalej v rozhovore) **Takže je to veľmi tou výchovou.** Pretože ako náhle je ten chlapec z rodiny vychovaný, že predsa nebudem umývať riady...no a to u nich v rodine nebolo.“*
(pani Jarka)

Výchova je považovaná komunikačnými partnermi a partnerkami ako najhlavnejší faktor ovplyvňujúci rodovo stereotypné správanie, no úplne opomína faktor spoločenského vplyvu na vykonávanie rodových rol v rodine. Pri hlbšej analýze výpovedí hrá výchova dôležitú úlohu skôr v zmysle kopírovania toho čo deti vidia doma a napodobňovania tohto správania vo vlastných rodinách. V prípade, že naopak odmietajú prerozdelenie prác, ktoré odporovali doma, hodnotia svoju participáciu veľmi pochvalne. Zachovanie tradičnosti ženských a mužských prác, ktoré od nich bolo očakávané však stále ostáva pozorovateľné vo všetkých rodinách.

*„Bolo to tak očakávané (smiech). Oni títo (muži), oni si to tak nepripustia (s úsmevom), ale to je taká škola. Stará...(ďalej v rozhovore) To je také v nich **to je tá stará výchova** jak hovoríš. To sú chlapské roboty a sú ženské roboty.“*
(pani Milka)

Z výpovedí ako je aj táto, som si všimla, že ženy si síce uvedomovali vplyv výchovy, ktorý mal účinok aj na typ činností, ktoré vykonával ich manžel, avšak svoju rodovú socializáciu akoby opomínali. Z toho teda vyplýva, že im skôr vadili následky tejto socializácie, ktorá mužov vedie viac do verejnej sféry a znemožňuje tak ich vyššiu participáciu na domácich prácach no nevadí im tak rodové označenie tých ktorých činností a s ich prirodzeným určením sa stotožňujú. Množstvo týchto činností totiž vychádza aj z vlastností

a predispozícií potrebných k ich vykonávaniu, kedy ženy rovnako nepopierajú prirodzenosť niektorých charakterových vlastností žien a mužov. Ako príklad mám namysli zmysel pre poriadok, dôslednosť, robenie viac vecí na raz a podobne. Spôsob akým vychádzajú muži a ženy v rozhovoroch z rodových stereotypov naučených práve prostredníctvom spoločenskej a rodinnej výchovy je dôležitou zložkou ich vlastnej identifikácie v rámci tohto rodového poriadku.

3.3.2.3 Okruh: Špecifický kontext socializmu na trávenie voľného času

7. Kultúrnosť socializmu.

Na trávenie voľného času v období socializmu mal značný vplyv aj vývoj kultúrneho priemyslu. Nakoľko v tomto období dochádzalo okrem kolektivizácie domácich prác a starostlivosti o deti aj ku kolektivizácii voľného času, ľudia často navštevovali divadlá a iné kultúrne podujatia, ktoré sa stali ich obľúbenou formou trávenia voľného času. Ako uvádzam vyššie v teoretickej časti⁵⁶, spoločné trávenie času vo verejnej sfére teda nebolo len túžbou občanov, ale aj samotného socializmu, ktorý takýmto spôsobom organizoval voľný čas, s cieľom jeho presunu do verejnej sféry (Sedláková 2015: 38). Pri analýze času, ktorý trávili manželské páry z mojich rozhovorov spolu, jasne vyplynulo, že kultúrne podujatia sa stali najvyhľadávanejšími a najprístupnejšími formami trávenia spoločného času. Cenová dostupnosť divadelných predstavení a lístkov bola spôsobená podporou kultúry zo strany štátu⁵⁷, ktorú páry značne využívali.

*„Mali sme takú výhodu, že sme dostávali lístky do opery po päť korún, tak som vždycky kúpoval lístky, tak sme chodili každý týždeň alebo koľko krát aj dva krát do týždňa do opery. Už bola z toho až nešťastná, lebo si nemala už čo obliecť (smiech). **Tak to sme sa takto kultúrne vyžívali.**“
(pán Peter)*

Viacerí komunikační partneri a partnerky tak uviedli, že kultúra bolo to, čo im umožňovalo tráviť čas spoločne a vlastne tak bolo činnosťou, ktorú bez ohľadu na ich rod a role

---

⁵⁶ Štátna podpora kultúrneho trávenia voľného času je bližšie opísaná v kapitole *Možnosti a kontrola voľného času*.

⁵⁷ Viac o ideologickom zámere tejto podpory v kapitole *Možnosti a kontrola voľného času*.

v rodine obľubovali. Dôležité je však uviesť, že iné možnosti boli obmedzené alebo finančne nedostupné a ako vidno aj za nasledujúcej citácie, aj toto mohlo byť jedným z dôvodov takej návštevnosti kultúrnych podujatí:

*„Keď sme sa vzali to sme vlastne rok boli bez dieťaťa ešte, no tak sme chodili po divadlách, po koncertoch, to stále vlastne ako bolo, že sa mohol človek niekam...to **bolo vlastné jediné čo sme mohli**. Že vtedy jak to bolo také docela uzatvorené, tak to čo sa dalo...“*
(pani Jarka)

Na jednej strane tak môžeme považovať túto socialistickú snahu o kolektivizáciu voľného času a jeho presunutie do verejnej sféry ako úspešnú, avšak na druhej strane, ako ukazuje deviatka kategória, voľný čas bol rovnako využívaný na útek od tejto verejnej sféry socializmu. V každom prípade ešte dodnes ľudia opisujú túto formu sociálnej podpory prostredníctvom lacných lístkov a dostupnosti kultúrnych podujatí za veľmi pozitívnu. Z rodového pohľadu priniesla táto forma podpory isté zrovnoprávnenie trávenia voľného času, nakoľko išlo o spoločnú a nie individuálnu aktivitu mužov a žien, ktorá požadovala od oboch rovnaký dostatok voľného času a vytrhla ženu zo súkromnej sféry.

8. Nevyužitelnosť kolektivizácie domácich prác.

Pri analýze využívania prostriedkov a benefítov socializmu, ktoré mali uľahčovať prácu v domácnosti a poskytovať tak ľuďom viac voľného času vysvitlo, že o to nebol až taký záujem⁵⁸. Komunikační partneri a partnerky to vnímali tak, že pokiaľ sú naučení tie činnosti vykonávať samy, tak v tom budú pokračovať ako to majú zaužívané. Rodina a domácnosť mali intímny charakter a nie všetci ľudia boli ochotní presunúť tieto stránky ako pranie či varenie zo súkromnej sféry do verejnej.

*„Všetko doma sa robilo. **To my sme také konzervičky**. Žena bola tiež tak vedená. Ona sa starala o seba vlastne už dosť skoro...(d'alej v rozhovore)*

---

⁵⁸ Konkrétnym službám a krokom sa venujem v kapitole *Zospoločenšovanie domácich prác*, kde približujem ciele tohto procesu, ktorý mal prebrať funkcie ženy v domácnosti a prevziať starostlivosti o domácnosť po ich odchode do zamestnaní.

*A ja tým, ako som doma s bratom musel upratovať, tak sme vedeli tieto veci takže sme nepotrebovali nič z toho použiť, my sme to vedeli.“
(pán Jozef)*

Pri opise nevyužívania týchto služieb a ich prenechávania na vlastné zručnosti manželia používali plurál a neprikladali tomuto javu žiaden rodový charakter. Ten je však v rámci tejto kategórie veľmi významný. Neochota presunúť domáce práce intímneho charakteru do verejných služieb je pozorovateľná u oboch manželov avšak ich výkon v rámci sféry súkromnej sa týkal len ženskej časti. Teoreticky tak pre mužov znamenala táto kolektivizácia len zmenu priestoru, kde bude o ich domácnosť postarané. Pre ženy však mala znamenať odľahčenie a vyslobodenie spod otroctva týchto domácich prác, čo malo pre ne vytvoriť dostatok času, s ktorým by mohli disponovať rovnako ako muži. Ako som už uviedla v kapitole „Zospoločenšovanie domácich prác“, tieto plány sa nedočkali očakávaného úspechu. Pri analýze neúspechu niektorých kolektivizačných programov, vyplynulo z rozhovor, že problém sa týkal najmä služieb v rámci maloobchodov. Napriek prispôbeniu otváracích hodín a pred pripravenosti niektorých tovarov, nedošlo k výraznému prilepšeniu, nakoľko museli ženy stále čakať dlhé fronty pred obchodmi, čo zaberalo množstvo voľného času. Z tohto pohľadu môžeme opäť sledovať predpoklad ženskej časovej investície do nákupov.

*„Keď si to tak človek teraz premietne. Tak to vtedy bolo...tie ženy to mali omnoho ťažšie jak teraz...(ďalej v rozhovore) Vtedy to bolo, sme stáli na mäso, boli sviatky a to **som len kukala, to by som chcela, len či sa mi ujde.** (smiech) A stála som v šóre a kukala kedy mi, no a musela som zobrať to čo bolo.“
(pani Milka)*

Ako som už opísala v kategórií vyššie, problémom bola rovnako aj potenciálna strata a obetovanie svojej ženskosti skrz nezvládnutie niektorých domácich povinností (Možný 1983). Z niektorých rozhovorov tak vyplynulo, že nevyužívanie týchto služieb bolo spôsobené jednoducho tým, že ako dobré gazdinky to nepotrebovali. V prípade pripustenia potreby pomoci zo strany štátu prostredníctvom týchto verejných služieb by ženy potvrdili svoju „nedokonalosť“ a problém so zvládaním všetkých prác, ktoré by ale ako správne gazdinky mali zvládať. Ženská identifikácia s predstavou dokonalej gazdinky ako symbolu ich ženskosti tak spôsobila neochotu prepustenia domácich povinností do verejných služieb. Možnou komplikáciou pri využívaní kolektívnych služieb mohol byť práve aj ich

kolektívny charakter, ktorý vyžadoval istú mieru podelenia sa o niečo čo bolo doteraz len súkromným. Pán Matej, vidí v tomto prípade problém v medziľudských vzťahoch, avšak rovnako prisudzuje starostlivosť o domácnosť výhradne ženám. V tomto prípade môžeme vidieť východisko výpovedí v esencionalizme a prisudzovanie niektorých vlastností ženám ako ich prirodzených, na základe ktorých im je aj táto starostlivosť priradená.

*„...kým sme sa tam nast'ahovali tam boli práčovne, kde boli miestnosti s dvoma, alebo s troma veľkými práčkami, boli tam aj sušiarne ale **skoro nikto to nepoužíval** lebo sa to dostalo do toho štádia, že ľudia už mali možnosť si kúpiť tú automatickú práčku a na balkónoch to sušili a tak. Lebo! (zdôraznene) zas to bolo o medziľudských vzťahoch, kto urobí aký poriadok či kto to umyje vyčistí alebo to ostane zasvinené **a teraz druhá gazdinka to no...**a to sú také medziľudské problémy. Takže to sme úplne my nevyužívali.“*
(pán Matej)

Pri analýze tohto výroku sa opakuje využívanie množného čísla pri opise využívania služieb, no zároveň pripisuje tieto činnosti gazdinám, čím vyvracia ich realizáciu oboma manželmi rovnako. Nemôžeme však hovoriť o úplnej nevyužitelnosti tejto kolektivizácie nakoľko boli napríklad také jedálne celkom hromadne využívané, čo sa svojím spôsobom zachovalo aj do dnes. Ženy síce naďalej varili skoro každý deň, avšak nemuselo to znamenať, že sa okrem toho nechodilo aj do stravovní, ktoré mali aj spoločenský charakter v rámci obedovej prestávky. Úspešnosť kolektivizácie tak bola sledovateľná v rámci návštevnosti týchto zariadení, no na druhej strane to nespôsobillo presun prípravy jedla mimo domov, iba jeho zduplikovanie aj do sféry verejnej.

9. Voľný čas ako útočisko pred socializmom

Jednou z hlavných funkcií voľného času bolo pre ľudí v období normalizácie využitie tohto času ako útočiska pred verejnou a politickou sférou socializmu. Odhalenie tejto funkcie voľného času síce nie je žiadnou novoobjavenou skutočnosťou, ktorú by až môj výskum odhalil, no napriek tomu je dôležité ju znova pripomenúť nakoľko sa vyskytovala aj vo výpovediach komunikačných partnerov a partneriek. Tomuto sociálnemu javu venujem zvláštnu pozornosť aj v teoretickej časti, kde práve definujem túto funkciu

ako „utlmenie nepríjemných pocitov vyvolaných životnou skutočnosťou, s ktorou pracujúci človek nemôže vysloviť svoj súhlas“ (Schmid 1961 in Filipcová 1967: 37). Napriek tomu, že táto funkcia je podrobená kritike na základe jej uzatvorenia sa do súkromnej sféry⁵⁹, rozhovory, ktoré som realizovala ukázali rodový charakter tohto využitia útočiska.

„...že za toho socializmu sa vlastne človek tomu bránil tým, že si urobil tú svoju bublinu, tú svoju spoločnosť. A to bola naša obrana proti tomu. My sme mali to šťastie, že sa nám tie partie podarili a všetko.“
(pani Jarka)

*„My sme si boli na tej svojej chalupe a sme si hovorili, že nám môžu...Proste sme mali tú spoločnosť, ktorú sme mali okolo seba, z tých našich priateľov tak ako aktívni a akční, že sme si hovorili, že...**no žili sme si podľa seba.**“*
(pani Jarka)

Ako teda uvádza pani Jarka, voľný čas a ich záujmy slúžili na odreagovanie od toho vonkajšieho sveta, ktorý im úplne nevyhovoval, no druhej strane nešlo len o utiahnutie sa do súkromnej sféry iba v rámci rodiny ale naopak vytvorenia skupiny priateľov, ktorí zdieľali rovnaké pocity. Pocit súdržnosti v tomto prípade slúžil ako nástroj vytvorenia komunity, s ktorou ľudia trávili voľný čas a mali možnosť symbolického úteku od socializmu.

*„**Každý si urobil takú tú svoju bublinu**, mal svojich priateľov a tak sme si to proste aby sme sa z toho nezbláznili, pretože človek to bral...že nakoniec si hovoril, že sa všetci zbláznime, tak si urobíme vlastné,...(ďalej v rozhovore) My sme stále niekde niečo podnikali. Aktívny život. Ja s myslím, že to bol aktívny život, že si myslím, že sme sa nenechali otráviť. Tak by som to povedala. Ako niektoré veci boli aj cielene, že sme sa proste nenechali otráviť.“*
(pani Jarka)

Voľný čas a záľuby v ňom vnímala ako možnosť odpútania sa od režimu, s ktorým nebola uzrobená a z rozhovoru s pani Jarkou jasne vyplýva, že si vytvorili s manželom

---

⁵⁹ Kritike sa venovala Šolcová (1984), ktorá je bližšie predstavená v kapitole *Voľný čas ako útočisko pred socializmom*.

okruh priateľov a akúsi „bublinu“, aby sa z toho všetkého čo im prekážalo a vadilo nezbláznili a mohli od toho ujsť. Na jednej strane tak cítili vtedy potrebu úniku, no na druhej strane režim evidentne poskytoval dostatok voľného času pre nich aby mali možnosť po práci zregenerovať a nadobudnúť nové sily. Išlo o akúsi snahu odpútania sa od toho, s čím neboli ľudia vtedy spokojní, aj keď si to trebárs priamo nevedomovali alebo nevyjadrovali. Opakujúce sa frázy v rozhovoroch ako režim a vtedajšie politické usporiadanie „pretrpieť“ alebo „prežiť“ symbolizujú veľkú dôležitosť tejto funkcie a v tomto prípade kategórie javu pri analýze voľného času. Vytvorenia útočiska pred socializmom však malo okrem tohto aj istý nepriaznivý následok. Z hľadiska rodového charakteru tejto funkcie voľného času môžeme sledovať odlišné účinky na mužov a na ženy. Zatiaľ čo vytvorenie si skupiny ľudí a voľnočasových aktivít pomohlo mužov odreagovať sa od ich verejného pôsobenia v rámci socializmu, ženy boli prostredníctvom tejto funkcie späť vtiahnuté so sféry súkromnej. Tie totiž boli ospravedlňované od verejných a politických povinností na základe ich reprodukčnej a materskej funkcie v spoločnosti. Ako vyplynulo z rozhovoru so ženami, odchodom na materskú na nich nebol použitý nátlak, napríklad vstúpiť do strany alebo ROH. Ako uvádza Šiklová, „vtedajšia mocenská elita považovala takéto aktivity za prijateľné ospravedlnenia pre neprijatie členstva v strane alebo straníckej funkcie“ (Šiklová 1993: 79 in Vodochodský 2007a: 39).

10. Nedostatok reálneho voľného času.

Pri analýze dostatku voľného času v období socializmu vyplynulo, že komunikační partneri a partnerky nemali problém s nedostatkom a považovali svoj voľný čas za dobre využitý. Napriek tomu, že spomínali nespokojnosť s vtedajším režimom a niektorými životnými podmienkami, pracovná doba im umožňovala venovať sa aj iným činnostiam popri práci a plná zamestnanosť nevytvárala tlak na kariéru a nutnosť honby za prácou. Ako uvádzam v teoretickej časti práce⁶⁰, každý vnímal voľný čas veľmi odlišne a len ťažko posúdiť, nakoľko bol voľný čas dostačujúci. Filipcová (1967) upozorňuje, že skrátenie pracovnej doby a viac času mimo práce neznamená automaticky viac voľného času. No

---

⁶⁰ Objasnenie situácie s nedostatkom reálneho voľného času a rodovej diferencovanosti tohto javu ponúkam v kapitole *Ne/dostatok voľného času*.

pocit dostatku je podľa výpovedí mužov a žien často odvodzovaný od počtu hodín, ktoré boli človeku k dispozícii po pracovnej dobe. Jediným ukazovateľom sú v tom prípade tak tieto výpovede komunikačných partnerov a partneriek, ktorých subjektívny pocit dostatku bol výrazne rodovo zafarbený. Všetky manželky opísali, že voľného času v zmysle mimopracovného bolo dostatok oproti dnešku, avšak reálne nestíhali venovať sa všetkému čo chceli, keďže tento čas museli vyplniť povinnosťami. Reálneho voľného času, ktorý by mohol byť využitý na nejaké vlastné záujmy mali teda výrazný nedostatok.

*„No bolo také, že keď som bola unavená alebo čo...**viete akože všetko stihnúť a tak...**to človek akože (povzdych) oh to sa mi nechce (smiech).
To aj teraz si poviem nechce sa mi.“
(Pani Milka)*

Rovnako výpoveď pani Silvie vypovedá, že kvôli tomu že voľný čas museli venovať na starostlivosť o domácnosť a deti, koničkom a záujmom sa museli venovať v čase, ktorý zas bol určený na nabratie nových síl pred platenou prácou.

*„Tak určite som si aj knihy čítala a ja som veľa čítavala ale ja som málo spávala, ja som veľa nepotrebovala. Takže čítanie, také nejaké **sebvzdelávanie tak to na úkor spánku** v podstate.“
(pani Silvia)*

Z môjho pohľadu bola táto odlišná vyťaženosť mužov a žien vo voľnom čase spôsobená nepomerom medzi intervalmi, v ktorých bolo treba domáce povinnosti vykonávať. Z rozhovorov vyplynulo, že odlišný pomer voľného času, ktorý môžu komunikační partneri a partnerky venovať svojim osobným záujmom, má za dôsledok cyklickosť konkrétnych úkonov domácich prác. Ako uvádza tabuľka č.5 v kapitole „Rodová del'ba práce“⁶¹, práce, ktoré mali na starosti muži mali menej cyklickejšiu formu ako tie ženské a muži tak disponovali väčším voľnočasovým fondom. Ako vyplýva z tejto tabuľky, muži mali väčšinou na starosť rôzne opravy či fyzicky náročnejšie funkcie, ktoré nebolo nevyhnutné vykonávať na dennej báze, ale len sporadicky. Na druhej strane ženy mali na starosti povinnosti, ktoré bolo nutné vykonávať pravidelne. Medzi takéto povinnosti patrila najmä príprava a zabezpečenie jedla, ktoré zaberalo najviac času a ako už opisujem v

---

⁶¹ **Tabuľka č. 5** sa venuje Del'be práce medzi mužom a ženou vo vybraných aktivitách starostlivosti o domácnosť v rodinách vysokoškolsky vzdelaných partnerov a rodinách vyučených robotníkov. Uvedená je v kapitole *Rodová del'ba práce* na strane 42.

štvrtjej kategórií, muži boli v tejto oblasti prác úplne neprítomní. Nedostatok voľného času spočíval teda z môjho pohľadu na mimopracovnom zaťažení žien, ktorý si uvedomovali aj muži. Napriek tomu, že si toto zaťaženie uvedomovali, nevyvíjali vždy iniciatívu rovnomernejšieho rozloženia práce medzi oboch manželov. Vedomie rodovo diferencovaných rol pri starostlivosti o domácnosť a o deti vychádzalo z jasného esencializmu, na ktorom bolo založené všetky výpovede mužov aj žien z rozhovorov a na základe ktorého si toto „prirodzené“ prerozdelenie ospravedlňovali. Nižšia časová náročnosť mužských domácich povinností vyplývala aj z predpokladu ich náročnej role živateľa v rámci verejnej sféry. Ako už opisujem v prvej kategórií, nakoľko museli investovať viac času do svojho zamestnania či koníčku, nebola od nich požadovaná až taká vysoká pomoc pri účasti na domácich prácach. Ich poslanie živateľa nadobúdalo vyššieho statusu a ako uvádza Bourdieu (2000), tento status nebol spôsobený vyššou náročnosťou alebo dôležitosťou ich činností ale práve tým, že boli vykonávané mužmi. Ako som už spomínala v piatej kapitole, pokiaľ ženy stíhali všetky „svoje“ povinnosti v ich mimopracovnej dobe, využili tak voľný čas plnohodnotne a nepotrebovali pomôcť, nakoľko bol ten ich voľný čas práve nato určený. Nestíhanie záujmových činností však niektorí muži pripisovali len zlej organizácii voľného času čo pripisujem istej rodovej slepote voči odlišnej časovej investícii do domácich povinností.

„To záleží na ľudoch...Keď človek mal určitý záujem a koničky, aj vtedy ich mohol robiť a ich robil a keď nemal, tak ich nerobil. A teraz keď si niekto sťažuje, že nemôže, že je tak pracovne využitý, to je podľa mňa len zlá organizácia jeho života....Záleží to len na tom človeku, čo chce a jaké má priority.“
(pán Matej)

3.3.3 Zhrnutie kategórií.

Kategórie, ktoré som vytvorila na základe podrobnej analýzy rozhovorov s manželskými párami som sa snažila v predošlej kapitole podrobiť rodovej analýze a kriticky zhodnotiť s cieľom odkrytia rôznych sociálnych javov. Na základe kódovania inšpirovaného zakotvenou teóriou som vytvorila postupne 10 hlavných kategórií, pomocou ktorých som opísala problematiku rodovo diferencovaných voľnočasových aktivít. Po

hlbšej analýze jednotlivých kategórií som odhalila aj istý základ a okruh problému na ktorý sa sústreďujú a tak som všetky kategórie ešte zoradila do troch hlavných okruhov. Prvý okruh, ktorý sa týkal charakterovej odlišnosti voľnočasových aktivít, sa skladal z troch hlavných kategórií. Vyššia kvalifikovanosť a časová náročnosť niektorých aktivít, ktorá v sebe zahŕňala aj analýzu fenoménu uprednostňovania manželových aktivít, bola prvou kategóriou. V rámci tohto okruhu nasledovala kategória prospešného charakteru ženských záujmov a in vivo výrok „život gombička“ jednej z manželiek, ktorý som použila ako názov tretej kategórie. Tieto tri kategórie som zoskupila na základe toho, že všetky opisujú rozdiely v činnostiach, ktorým sa manželské páry venovali vo voľnom čase, pričom tieto rozdiely spočívali hlavne v ich charaktere a rodovom zastúpení. Odhalenie tohto rodového charakteru bolo veľmi významné pre ďalšiu analýzu štruktúry voľného času a samotného definovania voľného času manželmi. Druhým okruhom bola asymetria časovej investície do domácich prác, ktorá obsahovala tri kategórie. Ako je už spomenuté vo viacerých častiach práce, deľba práce v domácnosti a prerozdelenie starostlivosti o domácnosť a deti manželmi má veľmi významný vplyv na trávenie a dostatok voľného času mužov a žien. Kategórie, ktoré som zoskupila do tohto okruhu sú: úplná absencia mužskej participácie pri príprave jedla., „Nie to nie nemusel...ja som to všetko stihla“ ako in vivo výrok použitý na označenie kategórie a následne zdôrazňovanie výchovy ako najsilnejšieho faktora pri deľbe prác. Tieto tri kategórie v prvom rade opisujú množstvo času, ktorý domáce povinnosti zabrali no rovnako som sa v rámci ich analýzy snažila aj priblížiť dôvody nerovnomerného investovania individuálneho času mužov a žien do týchto prác. V rámci posledného okruhu som zoskupila štyri kategórie, ktoré opisujú špecifický kontext socializmu na trávenie voľného času. Spoločne strávený čas manželských párov ma zaujímal rovnako v rámci môjho výskumu a to najmä pre jeho špecifické možnosti a podporovanie v období socializmu. Prvou kategóriou tohto okruhu tak bola kategória nazvaná „kultúrnosť socializmu“. Vytvoriť túto kategóriu som sa rozhodla po dôslednej analýze všetkých rozhovor, v ktorých kultúrny charakter spoločných voľnočasových aktivít výrazne dominoval. Ďalšie dve kategórie, nevyužitelnosť kolektivizácie domácich prác a voľný čas ako útočisko pred socializmom, už priamo opisovali prístup manželov ku konkrétnym krokom socializmu, ktoré ovplyvňovali každodenné trávenie voľného času žien aj mužov. Kolektivizácia starostlivosti o domácnosť a deti a súčasná kolektivizácia voľného času spôsobili práve špecifickosť náplne voľného času a činností, ktorým sa ľudia v tej dobe venovali. V poslednej kategórii, ktorú som nazvala nedostatok reálneho voľného

času už analyzujem subjektívne vnímanie mimopracovnej doby mužov a žien a efektivitu využívania tejto doby s prihliadaním na jeho rodový charakter. Zhrnutiu konkrétnych výsledkov môjho výskumu, ku ktorým som sa dopracovala prostredníctvom analýzy jednotlivých kategórií sa venujem už potom v závere svojej práce.

4. METODOLOGICKÁ SEBAREFLEXIA

Pri každom výskumnom projekte či tvorbe diplomovej práce je nutné uvedenie si metodologických no rovnako aj teoretických chýb, ktorých sa autor či autorka dopustili. Písanie mojej práce a realizácia samotného výskumu boli sprevádzané aj určitými nedostatkami, ktoré tak musím zreflektovať a kriticky zhodnotiť, aby som sa im vedela v budúcnosti vyhnúť. V rámci empirickej časti môjho výskumu by som upravila niekoľko vecí, ktoré vnímam ako dôležité spomenúť. V prvom rade by som zrealizovala pilotné rozhovory na dvoch manželských pároch namiesto jedného, počas ktorého sa mi odhalilo niekoľko doplňujúcich informácií, ktoré som upravila v scenári rozhovoru a mohla ich zahrnúť aj do ďalších rozhovorov. Z tohto pohľadu by som všeobecne obohatila výskum o viac komunikačných partnerov a partnerky a vytvorila tak analýzu na základe viacerých ako štyroch manželských párov. Síce boli všetky štyri páry rozhovorov veľmi bohaté na skúmaný materiál, avšak osobne pociťujem, že výskum a analýza by mohli byť o čosi kvalitnejšie práve pridaním dvoch ďalších párov. Nakoľko som manželov hľadala prostredníctvom účelového vzorku ostala som sama trochu prekvapená problematnosťou zháňania nerozvedených manželských párov, ktorí by zakladali rodiny v období normalizácie a v rámci časového plánu práce by som tak rezervovala viac času na vyhľadávanie ľudí ochotných participovať na mojom výskume. Zo skúseností z rozhovorov do mojej diplomovej práce by so rovnako vylepšila samotnú časovú organizáciu jednotlivých rozhovorov. Nakoľko boli všetky celkom časovo náročné a vyčerpávajúce, nerobila by som rozhovory párov v jeden deň ale každý rozhovor by som rozložila na iný deň a to počas dvoch samostatných návštev. Realizácia dvoch rozhovorov na tú istú tému hneď za sebou bola totiž z môjho pohľadu veľmi náročná. Ako jeden z nedostatkov rovnako vnímam jemné ubíhanie od témy v rámci rozhovorov s komunikačnými a partnermi a partnerkami. Nakoľko je téma domácich prác a povinností úzko spätá až neoddeliteľná s témou trávenia voľného času, niektoré časti rozhovorov sa možno až príliš detailne venovali otázkam ohľadom prerozdelenia prác. Napriek tomu, že som aj z týchto častí rozhovoru získala množstvo cenného materiálu na analýzu, z môjho pohľadu mohlo byť viac času venovaného zdôrazňovaniu koníčkov a záujmových aktivít v rámci voľného času manželov. Okrem vyššie spomenutých metodologických chýb a nedostatkov prebiehal z môjho pohľadu výskum bez problémov a výraznejších komplikácií.

5. ZÁVER

Cieľom mojej diplomovej práce bolo prostredníctvom teoretických podkladov a zhotoveného výskumu odкрыť sociálne javy, týkajúce sa rodovej diferencovanosti voľnočasových aktivít po vstupe do manželstva v období socializmu. Rozdiely mužov a žien v trávení voľného času za socializmu boli hlavnou témou práce, okolo ktorej sa sústreďovala celá jej teoretická aj empirická časť, ktoré mali za cieľ odpovedať na výskumnú otázku zadanú v úvode práce. Výskumnou otázkou bolo, aký rodový charakter nadobúdajú voľnočasové aktivity po vstupe ľudí do manželstva v období socializmu a konkrétne v období normalizácie, keďže bolo toto obdobie charakterizované ústupom do súkromnej sféry rodiny a jej posilnením. Aby som dokázala odpovedať na túto otázku, vytvorila som si najprv istú os konceptov a teórií, ktoré reflektujú rodový rozmer trávenia voľného času v socializme. Následná empirická časť mojej práce vychádzala z rozhovorov, ktoré som sama realizovala s vybranými manželskými párami. Pamäť a skúsenosť som považovala za najdôveryhodnejšiu formu odhalenia výskumného problému a vďaka rozhovorom som k tejto skúsenosti dostala prístup. Po následnej hĺbkovej analýze týchto rozhovorov, som dospela k istým záverom, ktoré by som tak rada zhrnula.

Voľný čas a aktivity, ktorým sa počas neho venujeme sú výrazne ovplyvnené naším rodom a s tým súvisiacimi kolektívnymi očakávaniami od nás ako vykonávateľov rodových rolí. Tieto kolektívne očakávaniami rodových rolí sú ešte viac zosilnené vstupom do manželstva a nadobudnutia rolí manželiek a manželov, ktoré reprodujú tradičný model rodiny, v ktorej majú muži a ženy jednoznačne podelené funkcie. Jedným z hlavných zistení môjho výskumu bolo, že na základe týchto funkcií a očakávaní nadobúdajú mužské voľnočasové aktivity odlišný charakter ako tie ženské. Napriek vstupu žien na pracovný trh si manželské páry so sebou stále niesli dedičstvo tradičného meštianskeho modelu rodiny, kde je súkromná sféra doménou ženy a muž ako živiteľ, je predstaviteľom tej verejnej. Aj keď sa tieto ich role v období socializmu istým spôsobom upravili, sféra voľného času ostala nimi stále veľmi poznačená. Vytvorením legislatívne rovnakých pracovných podmienok pre mužov a ženy im bol poskytnutý rovnaký voľnočasový kapitál v podobe dostatočne dlhej mimopracovnej doby. Ako však odkryla analýza výpovedí manželských párov, reálneho voľného času, ktorý mal slúžiť na záujmy a koníčky mali ženy menej ako muži. Toto bolo spôsobené práve odlišným charakterom

činností, ktorým sa v mimopracovnej dobe venovali. Zatiaľ čo je pre ženské aktivity bola typická ich prospešnosť a užitočnosť pre domácnosť, rodinu či ľudí naokolo, mužské aktivity mali charakter seberealizácie a individuálnych záujmov. Dôvodom, prečo sa ženy venovali takýmto činnostiam bola aj ich identifikáciou s rolou gazdinky, ktorej doménou je domácnosť. Táto identifikácia vychádzala z neustáleho zdôrazňovania reprodukčnej a materskej funkcie ženy a to prostredníctvom je socializácie a výchovy už od malička. Spoločenská konštrukcia rodu pripisovala ženám isté „prirodzené“ vlastnosti a prejavy ako zmysel pre poriadok a domácnosť, schopnosť postarať sa o deti, byť starostlivá a podobne. Prostredníctvom vytvorenia týchto feminných vlastností sa skonštruovala aj podoba „správnej ženy“, ktorú na základe týchto vlastností mala starostlivosť o domácnosť a deti aj baviť a byť tak aj jej koníčkom. Na druhej strane mužské voľnočasové aktivity veľa krát vychádzali priamo z ich zamestnania a spĺňali definíciu záujmov a koníčkov. Tým, že boli vykonávané v rámci verejnej sféry, boli považované za dôležitejšie a bola im prisudzovaná aj vyššia kvalifikovanosť či náročnosť. Takéto prívlastky mužských prác však boli vytvárané na základe dvojitého štandardu posudzovania mužských a ženských aktivít a nie na nejakom objektívnom charaktere a obsahu jednotlivých činností. Výrazná asymetria hodnotenia mužských a ženských aktivít sa následne prejavila aj v uprednostňovaní či tolerovaní mužských činností a rovnako v ospravedlňovaní ich absencie pri starostlivosti o domácnosť a deti. Rovnako vnímanie domácich prác ako ženských koníčkov zo strany mužov spôsobilo túto ich absenciu a pocit, že pokiaľ to ženy stíhajú a ich to ešte aj baví, nemusia byť v tejto sfére prítomní.

Pri analýze prerozdelenia už konkrétnych domácich povinností a prác, ktoré vychádzalo zo spoločenskej konštrukcie mužských a ženských vlastností, vhodných pre výkon tých ktorých prác, môžeme vidieť aj rovnaký nepomer v ich časovej náročnosti. Zatiaľ čo ženy mali na starosti cyklickejšie povinnosti, ktoré bolo nutné vykonávať na dennej báze (pričom najviac času pohltila práve príprava jedla, ktorú mali na starosti výhradne ženy), muži mali na starosť opravárske práce alebo také, ktoré vyžadovali fyzickú silu a boli vykonávané tak na nepravidelnej, príležitostnej báze. Toto prerozdelenie výrazne ovplyvnilo dostatok voľného času na koničky a záujmy a spôsobilo už jeho spomínaný nepomer medzi mužmi a ženami.

Ďalším dôležitým zistením bola aj viditeľná zmena štruktúry dňa žien pred a po vstupe do manželstva a pociťovaná bezproblémovosť a bezstarostnosť života v období pred manželstvom. Prijatie role manželky a matky v rámci novo vytvorenej domácnosti

prebiehalo však veľmi hladko a ženy len akoby na základe kolektívnych očakávaní sklízli do role, ktorú pred nimi vykonávala ich matka. Hladkosť tohto priebehu vidím ich zmierení sa s touto funkciou v spoločnosti, ktorá im vstúpila, že rodina je základným pilierom jej životného štýlu po manželstve. V tomto ponímaní tak manželstvo vlastne produkovalo ženy- domáce gazdinky.

Značná časť práce je venovaná aj analýze krokov štátneho socializmu, ktorý si dal za cieľ odľahčiť ženám toto bremeno domácich prác a kolektivizovať ich. Ako však vyplynulo z analýzy rozhovorov, toto zospoločenšenie prác nebolo rodinami až tak využívané a to na základe hneď viacerých faktorov. V prvom rade pociťovali ľudia nedostatočnosť a nezmyselnosť niektorých služieb, no hlavne nechceli prenášať domáce práce intímneho charakteru do verejného priestoru. Táto neochota však mala výrazne odlišné rodové konotácie. Zatiaľ čo muži nevideli význam presunu prác zo súkromnej do verejnej sféry, keďže bolo o domácnosť tak či tak postarané, ženy to považovali často za hanbu a symbol ich zlyhania ako žien, v prípade nestíhania vykonávania týchto prác ich samými. V neposlednom rade treba zdôrazniť dôležitú úlohu voľného času a domácnosti ako formy útočiska pred socializmom. Okrem tohto využitia voľného času to však rovnako spôsobilo aj spätné vtiahnutie žien do súkromnej sféry, ktoré využívali materstvo a starostlivosť o domácnosť ako spomínanú formu úkrytu pred napríklad núteným vstúpením do strany.

Zo získaných dát vyplýva, že charakter voľnočasových aktivít mužov a žien bol teda výrazne determinovaný nielen rodom ale aj špecifickosťou obdobia socializmu, ktorý mal vplyv na úplnú premenu štruktúry dňa žien a rovnako na spoločenské postavenie žien a mužov, ktorý boli socializovaní k vykonávaniu určitých rol, založených práve na ich príslušnosti k tomu ktorému rodu.

BIBLIOGRAFIA

Blažek, Bohuslav. 2000. *Bariéry feminizmu v Čechách na konci 20. století.* In. Chřibková, Marie, Josef Chuchma a Eva Klimentová Eds. (2000). *Nové čtení světa.* Praha One women press. (pp. 193-20).

Bobek, Miloš, Pavel Molek, Vojtec Šimíček (eds.); B. Havelková; P. Bělovský. 2009. *Komunistické právo v Československu.* Kapitoly z dějin bezpráví. Mezinárodní politologický ústav, Masarykova Univerzita: Brno (pp. 179-206, 463-512). On <http://www.komunistickepravo.cz/>

Bourdieu, Pierre. 2000. *Nadvláda mužů.* Praha: Karolinum.

Coffey, A., & Atkinson, P. 1996. *Making sense of qualitative data.* London: SAGE Publications. (pp. 26-51).

Cviková, Jana (eds.). 2015. *Analýza významu a možností používania rodovo vyváženého jazyka.* Národný projekt, Inštitút rodovej rovnosti. (pp. 7-27) On http://www.ruzovyamodrysvet.sk/chillout5_items/1/6/0/1/1601_5755f0.pdf

Farkašová, Etela, Zuzana Kiczková, Herta Nagl-Docekal. 2008. *Rozhovor s Hertou Nagl-Docekal: Problémy a perspektívy feministického výskumu.* Filozofia, Roč. 63, 6, On <http://www.klemens.sav.sk/fiusav/doc/filozofia/2008/6/529-534.pdf>

Filipcová, Blanka. 1967. *Člověk, práce, volný čas.* 2. vyd. Praha: Svoboda

Guba, Egon G., Yvonne S. Lincoln. 1994. *Competing paradigms in qualitative research.* In Norman K. Denzin, Yvonne S. Lincoln (eds.). *The SAGE handbook of qualitative research.* London: Sage Publications, (pp. 105-116).

Havelková, Hana. 2004. *První a druhá vlna feminizmu: podobnosti a rozdíly.* In Valdřová, J. (eds.). *ABC feminizmu.* Brno: Nesehnutí.

Havelková, Hana a Libora Oates-Induchova (eds); B. Havelková; V. Šprincová; D. Nečasová; I. Vodochodský a P. Klvačová. 2015. *Vyvláštěný hlas: proměny genderové kultury české společnosti 1948-1989.* Praha: Sociologické nakladatelství, POST.

Kiczková, Zuzana. 2005. *Pamäť žien. O skúsenosti sebautvárania v biografických rozhovoroch.* Iris, Bratislava.

Kiczková, Zuzana. 2011. *Kategorie veřejného a soukromného při analýze mocenské asymetrie rodov. Retrospektivy a perspektivy.* Sociologický ústav AV ČR, v. v. i., Praha: Gender, rovne příležitosti, výskum ročník 12 , číslo 1/2011

Letherby, Gayle. 2003. *Feminist research in theory and practice.* Philadelphia: Open University Press. Str. 1-6, 19-40, 61-98.

Linková, Marcela, Alice Cervinkova (eds.); E. Farkašová; D. Lorenz-Meyer. 2005. *Myšlení hranic: genderové pohledy na racionalitu, objektivitu a vědoucí subjekt.* Sociologický ústav AV ČR. (pp. 53-89) On <http://www.genderaveda.cz/files/mysleni-hranic-web-cz.pdf>

Marejka, Peter. 2015. *Totalitarizmus a Československo po roku 1948.* On <http://www.projustice.sk/pravne-dejiny/totalitarizmus-ceskoslovensko-po-roku-1948>

Možný, Ivo. 1983. *Rodina vysokoškolsky vzdělaných manželů.* Brno: Univerzita J. E. Purkyně.

Westmarland, Nicole. 2001. *The Quantitative/Qualitative Debate and Feminist Research: A Subjective View of Objectivity.* Volume 2, No. 1, Art. 13, On <http://www.qualitative-research.net/index.php/fqs/article/view/974/2124>

Ramazoglu, Caroline, Janet Holland. 2002. *Feminist methodology: challenges and choices.* London: Sage Publications. (pp. 1-16, 145-164).

Reinharz, Shulamit, Lynn Davidman. 1992. *Feminist Methods in Social Research.* Routledge. New York: Oxford University Press.

Renzetti, Claire M., Daniel J. Curran. 2003. *Ženy, muži a společnost.* Praha: Karolinum.

Scott, Hilda. 1974. *Does Socialism Liberate Women? Experiences From Eastern Europe.* Boston: Beacon Press.

Scott, Joan W. 1991. „*The Evidence of Experience*“. In *Critical Inquiry*. Vol. 17, No. 4. Summer Pp. 773-797. The University of Chicago Press.

Strauss, Anselm, Juliet Corbinová. 1999. *Základy kvalitativního výzkumu.* Brno: Nakladatelství Albert Boskovic.

Šafr, Jiří, Věra Patočková. 2010. *Trávení volného času v České republice ve srovnání s evropskými zeměmi.* Naše společnost. Praha: Sociologický ústav Akademie věd České republiky, 2010, roč. 8, č. 2, (pp. 21–27). On <http://cvvm.soc.cas.cz/2010-2/traveni-volneho-casu-v-ceske-republice-ve-srovnani-s-evropskymi-zememi>

Šmausová, Gerlinda. 2011. *Emancipace, socialismus a feminismus.* In L. Oates-Indruchová (Ed.), *Tvrdošíjnost myšlenky : od feministické kriminologie k teorii genderu : na počest profesorky Gerliny Šmausové* (pp. 195 - 206). Praha: SLON.

Šolcová, Miroslava. 1976. *Rodina a její funkce v socialistické společnosti.* Praha: Horizont

Šolcová, Miroslava. 1984. *Postavení ženy v socialistické společnosti.* Praha: Horizont.

Švígová, Milada. 1967. *Volný čas a my.* Praha : Svobodné slovo

Václavíková Helšusová, Lenka. 2003. *Distribuce naplnění volného času mužů a žen,* Praha: Gender, rovné příležitosti, výzkum ročník 12 , číslo 3-4/2003

Vodochodský, Ivan. 2007a. *Patriarchát na socialistický způsob: k genderovému řádu státního socialismu.* On www.genderonline.cz/view.php?cislocianku=2008012707

Vodochodský, Ivan. 2007b. „*Superženy*“ a „*velké děti*“. *Konceptualizace postavení mužů v rámci genderového řádu státního socialismu.* In *Pražské sociálně vědní studie.* Sociologická řada SOC – 012. Praha: Fakulta sociálních věd UK, Filozofická fakulta UK. (pp. 2-32).

Ďalšie zdroje:

Diplomové práce:

Kafková, Věra. 2016. *Československé odborové rekreace ROH v letech 1945 až 1989.* Diplomová práce. FHS UK

Ortenová, Alena. 2010. *Vztah matky a dcery ve dvou generacích socialistického Československa. Transmise a transformace.* Diplomová práce. FHS UK

Sedlakova, Jitka. 2015. *Žena v období normalizace. Proměny postavení žen v české společnosti 70. a 80. let 20. století na příkladu časopisu Vlasta.* Diplomová práce. Jihočeská univerzita v Českých Budejovicích.

Webové stránky:

www.womensmemory.net [27.5.2016]

www.glosar.aspekt.sk [25.5.2016]

www.zakony.kurzy.cz [25.5. 2016]

PRÍLOHY

Príloha č.1- Zoznam tabuliek uvedených v texte práce.

Príloha č.2- Tabuľka komunikačných partnerov a partneriek.

Príloha č. 3- Scenár rozhovoru.

Príloha č.1:

		Rok narodenia	Rok sobáša	Zamestnanie	Roky narodení detí	Materská dovolenka
1.	Milka	1950	1970	Technička/strihačka v STV	1971, 1979	8M
2.	Matej	1947	1970	Technik v STV	1971, 1979	-
3.	Silvia	1951	1973	Stavebná technička	1976	9M
4.	Štefan	1948	1973	Päťbojár a armádny tréner	1976	-
5.	Peter	1953	1976	Hudobník vo vojenskom súbore	1977, 1978, 1979	-
6.	Pavlina	1952	1976	Vedúca v školskej jedálni, vedúca materskej školy	1977, 1978, 1979	5R
7.	Jozef	1956	1980	Futbalista, futbalový masér	1982, 1990	-
8.	Jarmila	1950	1980	Zubná technička, zdravotná sestra	1982, 1990	vyše 3R

Príloha č.2:

Tabuľka č.1- Počet hodín voľného času a času stráveného vykonávaním domácich prác za týždeň. Uvedená na strane 32.

Tabuľka č.2- Využitie časového fondu mužmi a ženami v roku 1979- 1980 v hodinách a minútach (priemer za pracovné dni). Uvedená na strane 33.

Tabuľka č.3- Subjektívne pociťovaná záťaž domácimi prácami (v percentách odpovedí). Uvedená na strane 33.

Tabuľka č.4- Využitie voľného času v ČSSR (v hodinách za týždeň). Uvedená na strane 38.

Tabuľka č.5- Deľba práce medzi mužom a ženou vo vybraných aktivitách starostlivosti o domácnosť v rodinách vysokoškolsky vzdelaných partnerov a rodinách vyučených robotníkov. Uvedená na strane 42.

Tabuľka č.6- Klasifikácia mimopracovných činností vytvorená autorokou pre účely tejto práce. Uvedená na strane 59.

Tabuľka č.7- Členenie činností voľného času vo výskume ÚKLKS. Uvedená na strane 59.

Príloha č.3:

Scenár rozhovoru

Otváracia otázka:

Ako vyzeral váš voľný čas po príchode domov z práce v období, keď už ste boli ženatý/vydatá? Ako vyzeral Váš bežný deň?

Ktoré činnosti by ste z toho označili za koníčky a ktoré za povinnosti a za nevyhnutné činnosti? Vidíte v tom rozdiel?

Mali ste možnosť venovať sa všetkým svojim záujmom?

(Dodatkové otázky: Koľko hodín denne ste trávili bežne v práci a koľko voľného času vám tak ostávalo? Venovali ste sa týmto záujmom aj pred svadbou? Zmenili sa vaše „koníčky“ po vstupe do manželstva? Zmenili sa vaše „koníčky“ po narodení dieťaťa?)

2. Okruh- Domáce práce

Aké domáce práce ste najčastejšie vykonávali? Prečo ste sa venovali práve týmto?

Využívali ste aj nejaké verejné služby, ktoré by vám to uľahčovali?

(Dodatkové otázky: Čo Vám najviac uľahčovalo prácu v domácnosti? Kto u Vás doma pripravoval jedlo a robil nákupy? Využívali ste rôzne služby, ktoré umožňovali uľahčenie povinností, ako napríklad pracovne, jedálne, atď.? V prípade že áno, mali ste vďaka tomu viac voľného času na svoje záujmy?

4. Okruh- Štruktúra dňa manžela/manželky.

Ako vyzeral čas, ktorý ste trávili spolu s vaším manželom/manželkou? Venovali ste sa spoločným koníčkom?

(Dodatkové otázky: Koľko času denne ste trávili so svojim manželom/manželkou? Koľko času denne ste trávili so svojim dieťaťom/deťmi? Koľko hodín denne pracoval váš manžel/manželka? Venoval váš manžel/manželka domácim prácam (a popri prípade starostlivosti o dieťa) rovnako veľa času ako vy?)

5.Okruh- nevyhnutné činnosti

Museli ste doma vykonávať aj nejaké domáce práce či činnosti, ktoré ste robili neradi?

Ako ste si doma rozdelili tieto „neprijemné“ povinnosti?

(Dodatkové otázky: Prečo? Vyhýbali ste sa vykonávaniu niektorých domácich prác? Boli niektoré domáce práce, ktoré podľa Vás lepšie vykonával váš manžel/manželka lepšie?

Uzatváracie otázky

Myslíte si, že bolo rozdelenie domácich prác a voľného času spravodlivo rozdelené medzi mužov a ženy? Čo si o tom myslíte?